

עדכן אסטרטגי

כרך 20 | גיליון 1 | אפריל 2017

**התמיכה בטרור במדינות עם רוב מוסלמי
והשלכות על מדיניות ההגירה במערב**
ראסל א. ברמן וארנו טאוש

**דהירדיקליזציה לאסלאמיסטים בידי אסלאמיסטים:
גישת 'כפפות המשי' שנקטת חמאס כלפי הג'האד הסלפי
ברצועת עזה בשנים 2010-2014**
ביוון ברנר

**כורדיסטן עיראקית עצמאית?
על הסיכויים והסיכונים בנתיב של מדינה כורדית עתידית**
גליה לינדנשטראוס ואדריאן קלוזה

ממשל טראמפ, המזרח התיכון והכורדים
זאקרי פריירה

**הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי:
ניתוח ומשמעויות**
דורון מצא ומוחמד אבו נסרה

כלכלת סוריה: המצב הנוכחי ותרחישים לעתיד
אלון ריגר וערן ישיב

**מועצת הביטחון של האו"ם, ישראל ו"המצב במזרח התיכון,
כולל השאלה הפלסטינית"**
מיכל חטואל-רדושיצקי

ה'אדיר' והתאמתו לתפיסת הביטחון הישראלית
אילן שקלרסקי

INSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

תל אביב אוניברסיטת
TEL AVIV UNIVERSITY

עדכן אסטרטגי

כרך 20 | גיליון 1 | אפריל 2017

- 3** ראסל א. ברמן וארנו טאוש
התמיכה בטרור במדינות עם רוב מוסלמי
וההשלכות על מדיניות ההגירה במערב
- 17** ביוון ברנר
דה־רדיקליזציה לאסלאמיסטים בידי אסלאמיסטים:
גישת 'כפפות המשי' שנקט חמאס כלפי הג'האד הסלפי
ברצועת עזה בשנים 2010-2014
- 29** גליה לינדנשטראוס ואדריאן קלוזה
כורדיסטן עיראקית עצמאית?
על הסיכויים והסיכונים בנתיב של מדינה כורדית עתידית
- 39** זאקרי פֶּרִירָה
ממשל טראמפ, המזרח התיכון והכורדים
- 51** דורון מצא ומוחמד אבו נסרה
הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי:
ניתוח ומשמעויות
- 63** אלון ריגר וערן ישיב
כלכלת סוריה:
המצב הנוכחי ותרשימים לעתיד
- 75** מיכל חטואל־רדושיצקי
מועצת הביטחון של האו"ם, ישראל ו"המצב במזרח התיכון,
כולל השאלה הפלסטינית"
- 89** אילן שקלרסקי
ה'אדיר' והתאמתו לתפיסת הביטחון הישראלית

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון. המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על-ידי חוקרי המכון ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי

עמוס ידלין

עורך אחראי

מרק הלר

מנהל מערכת

משה גרונדמן

עורכת משנה

ג'ודי רוזן

חברי המערכת

יואל גוז'נסקי, משה גרונדמן, מרק הלר, עמוס ידלין, גליה לינדנשטראוס, עודד ערן, ענת קורץ, אפרים קם, ג'ודי רוזן

מערכת מורחבת

ד"ר דן בן דוד, פרופ' עזר גת, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, אפרים הלוי, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, פרופ' איתמר רבינוביץ, שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עיצוב גרפי: מיכל סמוקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
דפוס: אלינר, פתח תקווה

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 6997556
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

תוכנו המלא מוצג באתר המכון: www.inss.org.il

התמיכה בטרור במדינות עם רוב מוסלמי והשלכות על מדיניות ההגירה במערב

ראסל א. ברמן וארנו טאוש

גל הבחירות הצפוי ב־2017 במדינות מפתח של האיחוד האירופי מזמין ויכוחים סוערים סביב סוגיות של הגירה וטרור. המאמר הנוכחי דן בנתונים מסקרי דעת קהל עדכניים ואמינים, המצביעים על כך ש־8.3 אחוזים מאוכלוסיית העולם המוסלמי מביעים אהדה במידה מסוימת למדינה האסלאמית. רוב משוער של 52 אחוזים מכלל העולם הערבי מסכים עם האמירה "התערבות ארצות־הברית באזור מצדיקה פעולות חמושות נגדה במקומות אחרים בעולם". עמדה זו מרמזת על שיעורי תמיכה ניכרים בארגוני טרור המתחרים עם ארגון המדינה האסלאמית (אל־קאעדה, חמאס וחזבאללה). עם זאת, מכיוון שמנגד יש חלקים גדולים בציבור הערבי והמוסלמי שאינם תומכים בטרור, קשה להסיק מסקנות חד־משמעיות לגביהם, או לגזור נוסחה פשוטה למדיניות הגירה ופליטים מתוך הנתונים.

מילות מפתח: טרור, מערב־אירופה, ארצות־הברית, מדינות ערב, העולם המוסלמי, סקרי דעת קהל, המדינה האסלאמית

רוחות של שינוי ברחבי אירופה

לקראת הבחירות שיערכו במדינות מפתח של האיחוד האירופי ב־2017 (צרפת: בחירות לנשיאות ב־23 באפריל, סבב שני ב־7 במאי, לאספה הלאומית ב־11 ביוני, סבב שני ב־18 ביוני; גרמניה: בחירות לבית הנבחרים הפדרלי ב־24 בספטמבר; הולנד: בחירות לבית הנבחרים ב־15 במאָרס),¹ צפויים ויכוחים סוערים סביב

פרופ' ראסל א. ברמן, מרצה למדעי הרוח בבית הספר ע"ש Walter A. Haas באוניברסיטת סטנפורד, הוא עמית בכיר במכון הובר.
פרופ' ארנו טאוש הוא חבר במחלקה למדע המדינה של אוניברסיטת אינסברוק ובפקולטה לכלכלה של אוניברסיטת קורבינוס בבודפשט.

ההגירה לאירופה והטרור במזרח התיכון – מקורותיו, מסלולו, הסכנות ומידת התמיכה של ההמונים בו. מארין לה פן, מנהיגת מפלגת הימין הקיצוני 'החזית הלאומית' בצרפת, צפתה שהבחירות באירופה ב-2017 יביאו רוחות של שינוי לכל האזור.² לאור ההצבעה על הברקזיט בבריטניה וניצחונו של דונלד טראמפ במרוץ לנשיאות ארצות-הברית, נהנות כיום מפלגות הימין הקיצוני בכל אירופה מהנטייה לאירוסקפטיות ומהחשש מההגירה.³

קנצלרית גרמניה אנגלה מרקל הגיבה בעקיפין לאתגר של לה פן בכך שהגנה על מדיניות הפליטים הגרמנית ואמרה שהיא מעשה של מחויבות חוקית ומוסרית מצד "מדינת חוק", ובמקביל טענה כי על האירופים לקיים את עקרון הצעת המקלט לכל הנמלטים ממלחמות ומדיכוי.⁴ הטרוריסט מברלין אמיס אמרי נתפס ונורה במילאנו שבאיטליה לאחר שחצה גבולות של כמה מדינות אירופיות בתום המתקפה שביצע בלב גרמניה, אשר ממנה ביקש בעבר מקלט. עובדה זו מלבה עוד יותר את המחלוקת בנוגע לכשלים לכאורה במדיניות האירופית הנוכחית כלפי הפליטים, ההגירה והביטחון.⁵

הוויכוח הועצם בשל החלטתה של מרקל לפתוח את השערים בפני מאות אלפי פליטים מהמזרח התיכון ומצפון אפריקה במהלך הקיץ והסתיו של 2015. דונלד טראמפ הגדיר את המהלך כ"טעות קטסטרופלית".⁶ בדומה לפוליטיקאים פופוליסטים מהאופוזיציה הימנית באירופה שעומדים להרוויח מהבחירות הקרבות, גם טראמפ טען כי "אנשים לא רוצים שאנשים אחרים יגיעו ויהרסו להם את המדינה". כחלק מהרטוריקה של הקמפיין שלו קרא טראמפ להטיל איסור על כניסת מוסלמים לתוך ארצות-הברית, לדבריו, עד ש"הנציגים שלנו" יבינו "מה לעזאזל קורה שם".⁷ כדי לשפוך אור על "מה קורה שם" בוחן המאמר הנוכחי גישות כלפי טרור, טרוריסטים ושאר ארגונים קיצוניים, כפי שעלו ממקורות גלויים. ממצאים אלה מתחום מדעי החברה מציינים תמונה מורכבת. מצד אחד, מתברר שקיימת תמיכה ניכרת בטרור בקרב חלקים גדולים מהאוכלוסיות המוסלמיות והערביות, למרות שלא מדובר בתמיכה אחידה או בלתי ניתנת להפרדה. מנגד, למרות עוינות רבה כלפי ארצות-הברית וישראל, חלקים גדולים בציבור הערבי והמוסלמי אינם תומכים בטרור, ולכן קשה לקבוע מסקנה נחרצת לגביהם או לגזור נוסחה פשוטה למדיניות הגירה ופליטים. עם זאת, קל לזהות רמות משמעותיות של תמיכה בטרור, שלכאורה יכולות להצדיק מדיניות מגבילה במידה מסוימת כלפי הגירה ופליטים.

התגובות מצד מנהיגים משפיעים במערב לניסיונו הראשון של ממשל טראמפ לאסור כניסה לארצות-הברית של אזרחי לוב, תימן, איראן, עיראק סוריה סומליה וסודאן בסוף ינואר 2017 היו מהירות וצפויות.⁸ מרקל הודיעה כי היא "מביעה צער" על המהלך.⁹ התנגדותה הדהדה ברחבי אירופה והגיעה עד ראש הממשלה הקנדי ג'סטין טרודו. עם זאת, במקביל לביקורות שנמתחו על מאמצי הממשל

האמריקאי להגביל את הכניסה לפרק זמן מוגבל, נקטו מדינות אירופיות ובכללן גרמניה צעדים משלהן (בשיתוף פעולה טורקי) לצמצום זרם הפליטים הנכנסים, ולהאצת תהליכי גירוש של אנשים שבקשתם לקבלת מעמד פליט נדחתה. למרות הביקורת של מרקל על מדיניות ההגירה המחמירה של ממשל טראמפ, קיימת טענה שלפיה אירופה עומדת על סף עידן פוסט-גלובלי ואירו-סקפטי, המונע על ידי תנועות לאומניות שצמחו בתגובה להתגברות ההגירה מאפריקה, מאסיה (כולל טורקיה) ואפילו מחלקים מאירופה עצמה (כדוגמת ארצות הבלקן).¹⁰ הטענה היא שעליית תנועות צנטריפוגליות במדינות אירופה המרכזיות משקפת את חולשת הרוח הפאן-אירופית ואת ההישגים של לאומנים קיצונים על חשבונה.¹¹ המשבר הכלכלי החמור שהשפיע במיוחד על דרום אירופה מאז 2008 ומאיים על עצם קיומו של האיחוד האירופי אינו נמצא במוקד מאמר זה, אולם אין ספק שהוא מעצים את הכוחות הצנטריפוגליים שבהם אנו עוסקים.¹²

האפקטיביות הנמוכה של אירופה במאבק בטרור

האפקטיביות של אירופה במאבק בטרור הוגדרה לא פעם כבלתי מספקת.¹³ עדויות מוצקות מצטברות בנוגע לטיבו ההרסני של הטרור האסלאמי העולמי ולא לפי הקורבנות שהוא גובה מדי חודש, מניגריה ועד דרום-מזרח אסיה, ובאופן גובר גם באירופה.¹⁴ סקר שנערך לאחרונה על ידי היומון הצרפתי 'לה מונד' דיווח כי באירופה בלבד נרשמו 2,239 קורבנות של מתקפות טרור אסלאמי מאז 2001.¹⁵ במקביל, עדיין

שורר אקלים אינטלקטואלי הנוטה למזער ואף להכחיש את המציאות של לוחמת גרילה, המתנהלת בעצימות נמוכה ומבוצעת על ידי ארגונים אסלאמיסטיים נגד הסדר הדמוקרטי המערבי.¹⁶ העיתון הגרמני Südkurier, לדוגמה, הרחיק לכת עד כדי קביעה כי בגרמניה יש סיכוי רב יותר להיפגע ממכת ברק מאשר להיהרג במתקפת טרור.¹⁷ אין ספק שאפשר תמיד לתמרן נתונים סטטיסטיים כך שימעיטו בערכה של כל סכנה, או לחלופין, להציע להתייחס להרג מטרור כאל מכת ברק, שהיא תופעת טבע בלתי נמנעת. אולם סגנון כזה של הטמנת הראש בחול הוא האסטרטגיה הגרועה ביותר להתמודדות עם טרור בינלאומי.¹⁸ במקום זאת אנו מציעים להמשיך בקו אמפירי שעיקרו דיון בכמה

באירופה עדיין שורר אקלים אינטלקטואלי הנוטה למזער ואף להכחיש את המציאות של לוחמת גרילה, המתנהלת בעצימות נמוכה ומבוצעת על ידי ארגונים אסלאמיסטיים נגד הסדר הדמוקרטי המערבי.

מהתוצאות של סקרים בינלאומיים חדשים בנוגע להיקף האמיתי של התמיכה בטרור בעולם המוסלמי בכלל, ובעולם הערבי בפרט. האם מדובר באחוז אחד? בעשרה אחוזים? או אולי בשלושים או בחמישים אחוזים ואף יותר?¹⁹

נתונים סטטיסטיים על תמיכה ערבית בטרור

המאמר נשען על ניתוח סטטיסטי של נתונים ממחקרים גלויים ומתבסס על התוכנה הסטטיסטית הנפוצה SPSS XXIV IBM, המשמשת באוניברסיטאות ובמכוני מחקר רבים בכל העולם.²⁰ התוכנה מכילה כמעט את כל המערך של ניתוח סטטיסטי מרובה משתנים עכשווי,²¹ ולכל חוקר אמורה להיות יכולת להגיע לאותן תוצאות שיוצגו כאן. אין ספק כי הניתוח שלהלן הוא ניסיון ראשוני בלבד למדוד "תמיכה" בטרור, והמחקרים הבאים בנושא יצטרכו להבחין בין הסוגים השונים והרמות השונות של התמיכה בטרור.²² עם זאת, הנתונים הזמינים מאפשרים לחוקרים להבחין בין כאלה שמביעים תמיכה רבה בארגוני טרור דוגמת חמאס, חזבאללה ואל־קאעדה, לבין כאלה שמעידים על עצמם כ"תומכים" בלבד בארגוני טרור אלה. מתוך הנתונים הזמינים ניתן לפתח פרופילים חברתיים מדויקים למדי של תומכי טרור נחרצים לפי חלוקה למדינות.

המקורות ששימשו בהכנת המאמר הם:

1. 'אינדקס דעת הקהל הערבי' של המכון הערבי ללימודי מחקר ומדיניות בדוחה, קטר (ACRPS).²³ מאז 2012 מפרסם מכון חשיבה זה סקרים מקצועיים קבועים על דעת הקהל בעולם הערבי, כאשר 'אינדקס דעת הקהל הערבי 2015' הוא הרביעי בסדרת סקרי דעת קהל שנתיים הנערכים בכלל העולם הערבי.²⁴ אינדקס 2014 התבסס על 21,152 משיבים ב־14 מדינות ערביות, וכלל 5,466 פליטים סורים המתגוררים במחנות פליטים בירדן, לבנון, בטורקיה ובצפון סוריה, לאורך גבול סוריה-טורקיה. אינדקס 2015 מתבסס על ממצאים מתוך ראיונות אישיים שבוצעו עם 18,311 משיבים ב־12 מדינות ערביות: ערב הסעודית, כוויט, עיראק, ירדן, השטחים הפלסטיניים, לבנון, מצרים, סודאן, תוניסיה, אלג'יריה, מרוקו ומאוריטניה. המדגם היה אקראי, שכבתי, באשכולות, רב-שלבי ועם שקלול עצמי, שאפשר מרווח טעות כולל של +/- 2 אחוזים ושל 3-+ אחוזים עבור מדגמי מדינה פרטנית. בשל גודל המדגם המצטבר של 18,311 משיבים, 'אינדקס דעת הקהל הערבי' הוא עתה סקר דעת הקהל הגדול ביותר בעולם הערבי.

2. 'הברומטר הערבי Wave III' – סקר מקורי זה זמין לכולם ומאפשר לחוקרים גישה ישירה וחופשית לנתונים המקוריים לצורך ניתוח רב-משתני.²⁵ הגל השלישי של 'ברומטר הדמוקרטיה הערבית' יצא לדרך בשנים 2012–2014 ב־13 מדינות: אלג'יריה, מצרים, עיראק, ירדן, כוויט, לבנון, לוב, מרוקו, השטחים הפלסטיניים, ערב הסעודית, סודאן, תוניסיה ותימן. בדומה לגל הראשון והשני, הגל השלישי מבקש לאמוד ולעקוב אחר עמדות, ערכים ודפוסי התנהגות של אזרחים הנוגעים לפלורליזם, חירות, סובלנות ושוויון הזדמנויות, אמון חברתי ובין-אישי, זהות חברתית, דתית ופוליטית, תפיסות של ממשל והכרת הדמוקרטיה,

וכן מעורבות אזרחית והשתתפות פוליטית. הנתונים מהגל השלישי זמינים לציבור כבר מסתיו 2014.²⁶

3. סקר PEW, אביב 2015.²⁷ הסקר שנערך מ־25 במארס ועד 27 במאי 2015 מתבסס על 45,435 ראיונות אישיים וטלפוניים עם בגירים בני 18 ומעלה ב־40 מדינות.²⁸ בשל החשיבות הנוכחית של המאבק בטרור העולמי, השאלה הראשונה נוגעת לשיעורי התמיכה המפורשת במדינה האסלאמית. למען הסר ספק, ביטוי מילולי של תמיכה אינו זהה לנכונות להציע תמיכה חומרית או להשתתף באופן ישיר בפעילות טרור. יחד עם זאת, גודל הקבוצה התומכת מספק אינדיקציה משוערת לבסיס המתגייסים הפוטנציאליים למדינה האסלאמית. מכיוון שהתשובות "לא יודע" ו"מסרב לענות" מעוותות את התמונה הסופית של תוצאות הסקר, ההתמקדות הוגבלה לתשובות תקפות בלבד.²⁹

8.3 אחוזים מהמוסלמים ברחבי העולם תומכים במדינה האסלאמית
 לוח 1 מסכם את האומדנים הזמינים לגבי שיעורי האהדה למדינה האסלאמית (תמיכה חזקה בצירוף תמיכה מסוימת), בשילוב עם הנתונים מסקר PEW ונתוני ACRPS:

לוח 1: תמיכה במדינה האסלאמית³⁰

מדינה	אחוזי התמיכה במדינה האסלאמית בקרב האוכלוסייה הבגירה במדינה
לבנון	1.0
ישראל	1.7
עיראק	2.0
ירדן	2.0
ערב הסעודית	2.0
תוניסיה	2.0
אינדונזיה	4.0
כווית	5.0
טורקיה	7.5
בורקינה פאסו	7.8
מרוקו	8.0
אלג'יריה	9.0
מצרים	9.0
סנגל	10.7
פקיסטן	11.0
סודאן	11.0

מדינה	אחוזי התמיכה במדינה האסלאמית בקרב האוכלוסייה הבגירה במדינה
מלזיה	11.2
ניגריה	14.0
מאוריטניה	20.0
תמיכה במדינה האסלאמית בכלל העולם המוסלמי, כפי שחושבה על פי התמיכה במדינות שנסקרו	8.3 אחוזים

18 אחוזים מהפליטים הסורים מביעים אהדה למדינה האסלאמית,

30 אחוזים מעוניינים במדינה תיאוקרטית

על פי נתוני ACRPS, התמיכה במדינה האסלאמית בקרב פליטים סורים במזרח התיכון עומדת על 18 אחוזים.³¹ סקר הפליטים הסורים של ACRPS התבסס על משיבים מ-377 מוקדי אוכלוסייה, בתוך ומחוץ למחנות הפליטים הרשמיים, כפי שהם רשומים בארגון האו"ם לענייני פליטים (UNHCR). הליך הדגימה נעשה בגישה רב-שלבית, באשכול, עם מרווח טעות של +2- אחוזים. ניתוח זה של דעת הקהל בקרב הפליטים הסורים הוא הגדול מסוגו באזור. כמו כן חשף הסקר כי לפחות 30 אחוזים מהפליטים הסורים שרואיניו מעוניינים במדינה דתית כפתרון לעימות, לעומת 50 אחוזים המעדיפים מדינה חילונית ו-18 אחוזים ללא העדפה כלשהי (2 אחוזים לא ידעו או סרבו לענות).³²

אף סקר לא בחן עד היום את העמדות הפוליטיות של מאות אלפי הפליטים שנכנסו לאירופה מאז פרוץ משבר הפליטים ביבשת בקיץ 2015, כך שלתוצאות סקר ACPRS – המלמדות בברור כי כמעט כל פליט סורי חמישי מזדהה עם המדינה האסלאמית וכל פליט שלישי מעוניין במדינת דת (על פי חוקי השריעה) – יש פוטנציאל להשפעה ניכרת על הוויכוח הפוליטי באירופה. יחד עם זאת, ללא עריכת סקר מלא של האוכלוסייה המגיעה לאירופה, לא ניתן יהיה לשלול את ההשערה שהפליטים המגיעים לאירופה נבדלים בסוגיות אלה מהפליטים שנתרו במזרח התיכון.

מלחמה אסימטרית ארוכה לפנינו?

מעבר לנתונים על הפליטים הסורים, הממצאים מראים כי בתום שקלול הולם של הנתונים לפי גודל האוכלוסייה של המדינות הרלוונטיות השונות, 8.3 אחוזים מהאוכלוסייה שנסקרה במדינות שבהן יש רוב מוסלמי חשים אהדה ואפילו אהדה רבה למדינה האסלאמית. נתונים אלה יכולים להצביע על פוטנציאל של מעל 80 מיליון תומכים במדינה האסלאמית, אם כי נשוב ונסייג כי הבעה מילולית של תמיכה אינה אמורה להיות שוות ערך לנטייה משכנעת לקחת חלק בתקיפה

אלימה. בהנחה שלוח 1 משקף נכונה את התפלגות העמדות גם בכלל העולם המוסלמי, המספרים מלמדים על קבוצה גדולה³³ של כ-130 מיליון איש, המהווים את הגרעין הקשה העולמי של תומכי המדינה האסלאמית. ניתן להשוות זאת למספרם הקטן יחסית של 50 אלף הגברים והנשים הקתולים בצפון-אירלנד מתוך אוכלוסייה כוללת של כחצי מיליון אירים קתולים, שהיוו את הגרעין הקשה שהצביע לאגף הפוליטי של הארגון הטרוריסטי IRA – מפלגת 'שין פיינ' – בשנות השבעים והשמונים ולאחר מכן. ה־IRA הצליח לגייס כ־1,500 עד 2,000 לוחמים למלחמת הטרור שלו, ואילו הצבא הבריטי – לכאורה אחד הצבאות המאומנים והמצוידים ביותר בעולם – נאלץ לפרוס לא פחות מ־15 עד 20 אלף חיילים כדי לנהל מלחמה אסימטרית, שלאחר עשורים של לחימה ושפיכות דמים לא הוכרעה ונכנסה למצב של קיפאון.³⁴ הלקח מצפון-אירלנד בנוגע לממדי התגובה הצבאית ביחס להיקף התמיכה העממית מלמד שיהיה צורך במשאבים עצומים כדי לבנות תגובה אפקטיבית לטרור אסלאמיסטי עכשווי. מובן ששני המקרים שונים זה מזה במובנים רבים, בין השאר בטופוגרפיה, בהקשר הפוליטי ובשינויים המהותיים שחלו בטכנולוגיות הצבאיות.

52 אחוזים מכלל הערבים תומכים בטרור נגד ארצות־הברית; 48 אחוזים מתנגדים

הנתונים מראים כי יותר מתשעה מכל עשרה מוסלמים ברחבי העולם אינם תומכים במדינה האסלאמית, ומכך אפשר להסיק כי מדיניות שתכוון לכלל המוסלמים תהיה שגויה וכרוכה בסיכון לדחיפת אלה שאינם תומכים לזרועות מחנה התומכים. יחד עם זאת, האוכלוסייה שאכן מביעה תמיכה במדינה האסלאמית היא גדולה מבחינה מספרית. זאת ועוד, התמיכה במדינה האסלאמית היא רק סמן אחד. לוח 2 מסכם את הנתונים שהתקבלו בתגובה לשאלה רחבה יותר, עם תוצאות שמדגימות כי על פי הסקרים שנערכו ב־12 מדינות ובשקלול לפי גודל אוכלוסייה, 52 אחוזים מכלל העולם הערבי מסכימים ואפילו מסכימים מאוד עם המשפט "התערבות ארצות־הברית באזור מצדיקה פעולות צבאיות נגדה בכל מקום". למען הסר ספק, 48 אחוזים מהאוכלוסייה הערבית מתנגדים או מתנגדים מאוד להצהרה זו, ומוכנים לומר זאת בפני מראיין זר. ייתכן אף שיש מתנגדים נוספים לאלמות נגד ארצות־הברית שאינם מוכנים לחשוף את עמדתם מחשש לנקמה, אולם אם השערה זו תרמוז כי אחוז המתנגדים יעלה בשיעור לא ידוע, ספקנות מתודולוגית כזו לגבי המסקנות יכולה לפעול גם בכיוון השני: אפשר שיש תומכים חשאיים באלמות נגד ארצות־הברית המסתירים את דעותיהם על מנת להימנע מהשלכות אפשריות. למרות ששני נתוני הצללים אינם בהכרח בסדר גודל זהה, הם מבטלים זה את זה כהשערות מתודולוגיות. בסופו של דבר ניתן לטעון כי אין

ספק שהעולם הערבי מפוצל בעניין נכונותו להצדיק אלימות נגד ארצות־הברית, וברור באותה מידה כי חלקים מהאוכלוסייה מוכנים לתמוך באלימות כזו חרף התנגדותם למדינה האסלאמית. כלומר, ייתכן שאדם יתנגד למדינה האסלאמית ובכל זאת יתמוך באלימות נגד ארצות־הברית.

לוח 2: תמיכת המונים בטרור אנטי־אמריקאי בעולם הערבי (אחוזים תקפים וסך הכול משוקלל לאוכלוסייה, באחוזים)

מסכים + מסכים מאוד	מתנגד מאוד	מתנגד	מסכים	מסכים מאוד	
77	10	15	37	40	אלג'יריה
61	5	34	42	19	השטחים הפלסטיניים
60	12	29	47	13	כווית
54	18	28	42	12	מרוקו
54	19	28	35	19	סודאן
52	16	31	38	14	עיראק
52	21	27	35	17	כלל האוכלוסייה ששוקללה (כלל העולם הערבי)
50	17	32	33	17	ירדן
49	34	18	26	23	לבנון
48	26	26	37	11	מצרים
43	30	29	30	13	תוניסיה
42	18	40	25	17	לוב
37	32	30	21	16	תימן

הערה: התשובות לשאלה לפי סקר הברומטר הערבי: "התערבות ארצות־הברית באזור מצדיקה פעולות חמושות נגדה בכל מקום"

תמיכה בארגוני טרור מסוימים

לוח 3 מנתח את שיעורי התמיכה בארגוני טרור שונים במזרח התיכון שמתחרים עם המדינה האסלאמית: חמאס, חזבאללה ואל־קאעדה, ומציג תוצאות רב־משמעיות דומות. מחד גיסא, השיעור הכולל של תמיכה בטרור בכל רחבי מדינת ישראל מגיע כיום לרמות דו־ספרתיות (במקרה של חמאס וחזבאללה), ואפילו ל־4 אחוזים במקרה של אל־קאעדה ול־2 אחוזים במקרה של המדינה האסלאמית.³⁵ מאידך גיסא, רק במדינה אחת במזרח תיכון (ירדן) משיג ארגון טרור אחד (חמאס) רוב מוחלט של תמיכה, ואילו בכל שאר המדינות והשטחים שנסקרו, חמאס וחזבאללה (ובוודאי

אל־קאעדה) אינם משיגים את תמיכת הרוב. נראה כי הרוב במדינות הערביות דוחה דמוגויה, לאומנות קיצונית ואלמות.

לוח 3: התמיכה בארגוני טרור מסוימים במזרח התיכון (באחוזים)

מדינה/טריטוריה	השטחים הפלסטיניים	מוסלמים ישראלים	ירדן	לבנון	טורקיה	[ישראל]
עמדה תומכת מאוד או תומכת במידה מסוימת בחמאס	44	38	52	30	15	11
עמדה תומכת מאוד או תומכת במידה מסוימת בחזבאללה	39	40	13	42	11	11
עמדה תומכת מאוד או תומכת במידה מסוימת באל־קאעדה	20	14	8	1	9	4
עמדה תומכת מאוד או תומכת במידה מסוימת במדינה האסלאמית	7	6	3	0	9	2
שיעור תמיכה ממוצע בארגון הטרור	27	25	19	18	11	7
= N	823	243	905	971	656	921
מרווח הטעות +/- ברמת ביטחון של 95%	מ־1.7 עד 3.4	מ־3.0 עד 6.2	מ־1.1 עד 3.3	מ־0.6 עד 3.1	מ־2.2 עד 2.7	מ־0.9 עד 2.0

מקור: סקר PEW, אביב 2015

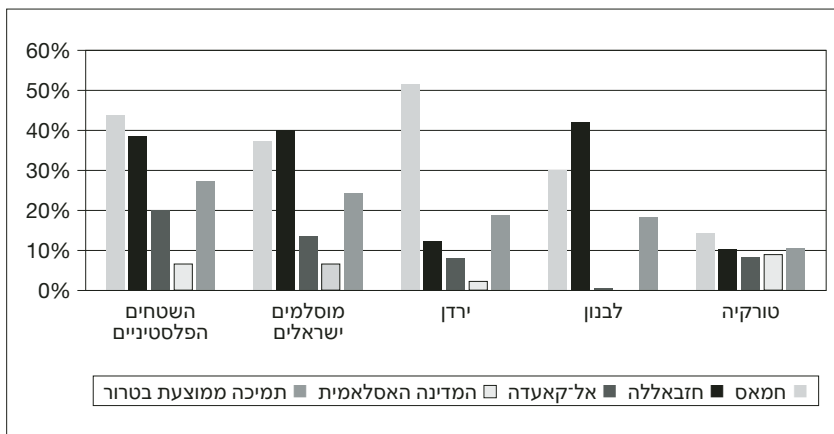
השאלה האחרונה בחנה כיצד משתלבות קבוצות של מיעוט דתי במזרח התיכון בתמונה הגדולה. המתודולוגיה הסטטיסטית תובעת תשומת לב מיוחדת בהערכת התוצאות, בשל המדגמים הקטנים שהפיקו אותן.³⁶ יחד עם זאת, התוצאות עבור המיעוט הנוצרי במזרח התיכון עשויות להפתיע את אלה המניחים כי הנוצרים במזרח התיכון חסינים בפני לאומנות ערבית קיצונית.³⁷ כ־30 אחוזים מבין 50 הנוצרים שרואיינו במצרים³⁸ הביעו אהדה גלויה להתקפות טרור נגד ארצות־הברית, כ"נקמה" על המדיניות שלה במזרח התיכון, ו־43.4 אחוזים מבין 440 הנוצרים

שרואיינו בלבנון מחזיקים בהשקפה דומה.³⁹ רגש דומה קיים גם בקרב הנוצרים בשטחים הפלסטיניים.⁴⁰ ייתכן שכאשר מדובר באנטי-אמריקאיות, האוכלוסייה הנוצרית באזור נוהגת כמו המוסלמים בני ארצה, למרות שהדינמיקה בסביבה הפרטנית עשויה להשתנות, ונדרש מחקר איכותני ומובנה יותר.

מסקנות ותחזיות

מאמר זה ניסה להציג תמונה מבחינה של שיעורי התמיכה בטרור בקרב אוכלוסיות בעולם הערבי, ובעולם המוסלמי בכלל. הסקרים הזמינים מלמדים, מצד אחד, כי בקרב הפליטים הסורים במזרח התיכון יש שיעור ניכר של תמיכה במדינה האסלאמית – 18 אחוזים. אך ניתוח עמדות הפליטים הסורים מגלה גם שלא פחות מ־30 אחוזים מהפליטים הסורים שרואיינו במדגם מעדיפים מדינה דתית כפתרון לעימות הנוכחי. מהתוצאות עולה כי עבור חלק מהפליטים, ההתנגדות למשטר אסד עלולה לייצר שאיפות לתוצאה אסלאמיסטית, שבה המדינה האסלאמית היא רק כלי אחד מבין כמה אמצעים אפשריים. תרשים 1 מציג את הסיכום הסופי של התוצאות האמפיריות.

תרשים 1: תמיכה בטרור במזרח התיכון

מקור: סקר PEW, אביב 2015 ואומדנים סטטיסטיים של המחברים מתוך הנתונים המקוריים (תשובות תקפות בלבד)

לסיכום, הנתונים המוצגים כאן ומתבססים על כמה סקרי דעת קהל מציגים תמונה מורכבת של תמיכה בטרור בעולם הערבי. סביר שמורכבות כזו תאכזב את הקיצוניים משני הצדדים בוויכוח המתעצם באירופה ובארצות-הברית בנוגע לפליטים, הגירה וטרור, על רקע זירה פוליטית שהקיטוב שלה הולך וגובר. ברור

כי הרוב המכריע של האוכלוסייה שנסקרה מתנגד למדינה האסלאמית, וממצא זה מלמד כי "איסור הכניסה למוסלמים" לא יתרום למאמץ להביס את המדינה האסלאמית ואף עלול לפגוע במאבק נגדה, בכך שיטפח את הנרטיב שלה על מערב אסלאמופובי. מסקנה כזו מנוגדת כמובן לטענות נגד ההגירה שמשמיעים פוליטיקאים פופוליסטים לאומנים כגון טראמפ, לה פן, וילדרס ואחרים. ועדיין, גם המחנה התומך בהגירה חייב להכיר בכך שקיימת תמיכה של 10 אחוזים בקירוב במדינה האסלאמית, ובכפוף לשונות אזורית – תמיכה גבוהה אף יותר בארגונים אסלאמיסטיים אחרים שבדרך כלל משויכים לטרור. אפילו אם ממצאים כאלה מתפרשים כמייצגים רק את אלה המוכנים להביע תמיכה מילולית ולא את המשתתפים באלימות, גודל הקבוצה עם הנטיות לאלימות נותר מטריד בכל זאת. לפיכך אין זה בלתי סביר לנקוט זהירות מסוימת במדיניות כלפי פליטים והגירה, בין אם באמצעות מאמצים לזהות תומכים רדיקלים (יהא אשר יהא הקושי הכרוך בסינון כזה), ובין אם באמצעות הקמה של אזורים בטוחים כדי להפחית את זרם ההגירה או הפליטים.⁴¹ גודלה הכולל של האוכלוסייה המבטאת תמיכה מסוימת באלימות מצביע על כך שהמערכת הבינלאומית צפויה להתמודד עם בעיות ביטחון בחזית זו בעתיד הנראה לעין.

הערות

- 1 International Foundation for Electoral Systems (IFES) "Election Guide," Washington D. C., 2017, <http://www.electionguide.org/elections/upcoming/>
- 2 שם.
- 3 "Europe Will Wake Up in 2017", Le Pen Says in Germany," *The Local de*, January 21, 2017, <https://www.thelocal.de/20170121/europe-will-wake-up-in-2017-le-pen-says-in-germany>
- 4 Patrick Donahue, "Merkel Hits Back at Populists in Defense of Refugee Stance," *Bloomberg News*, January 23, 2017, <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-01-23/merkel-hits-back-at-populist-wave-in-defense-of-refugee-stance>
- 5 "Europe's Open Borders 'Pose Huge Terrorism Risk,'" *Sky News*, December 24, 2016, <http://news.sky.com/story/how-was-berlin-christmas-market-attacker-able-to-cross-three-borders-10706430>
- 6 "Donald Trump Says Merkel Made 'Catastrophic Mistake' on Migrants," *BBC News*, January 16, 2017 <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-38632485>
- 7 Jenna Jonson, "Trump Calls for 'Total and Complete Shutdown of Muslims Entering the United States,'" *Washington Post*, December 7, 2015, <https://goo.gl/gFzXiy>
- 8 Azadeh Ansari, Nic Robertson, and Angela Dewan "World Leaders React to Trump's Travel Ban" *CNN*, January 31, 2017, <http://edition.cnn.com/2017/01/30/politics/trump-travel-ban-world-reaction/>

- Charlie Savage, "Analyzing Trump's New Travel Ban" *New York Times*, March 6, 2017, https://www.nytimes.com/2017/03/06/us/politics/annotated-executive-order-immigration-travel-ban.html?_r=0
- Will Worley, "Germany's Angela Merkel Attacks Donald Trump for Targeting 'People from Specific Background or Faith'" *The Independent*, January 29, 2017, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/donald-trump-muslim-ban-germany-angela-merkel-immigration-refugee-executive-order-a7551641.html> 9
- Adi Kantor and Oded Eran, "2017 – A Year of Difficult Tests for Europe," *INSS Insight* No. 893, February 7, 2017, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=12976> 10
- Arno Tausch, "Muslim Immigration Continues to Divide Europe: A Quantitative Analysis of European Social Survey Data." *Middle East Review of International Affairs* 20, no. 2 (2016): 37-50 11
- Leonid Grinin, Andrey Korotayev, and Arno Tausch, *Economic Cycles, Crises, and the Global Periphery* (Switzerland: Springer International Publishers, 2016). 12
- William Adair Davies, "Counterterrorism Effectiveness to Jihadists in Western Europe and the United States: We Are Losing the War on Terror," *Studies in Conflict & Terrorism* just-accepted (2017); James J. Wirtz, *Understanding Intelligence Failure: Warning, Response and Deterrence* (London: Routledge, 2016); Rose McDermott, *Intelligence Success and Failure: The Human Factor* (Oxford University Press, 2017); Mark Bovens, and Paul 't Hart, "Revisiting the Study of Policy Failures," *Journal of European Public Policy* 23, no. 5 (2016): 653-66; "Blame Traded: על הכשלים המודיעיניים שהובילו למתקפות הטרור ברלין, ראו גם: over Berlin Truck Attack," *Deutsche Welle*, February 13, 2017, <http://www.dw.com/en/blame-traded-over-berlin-truck-attack/a-37538489>
- Global Terrorism Index 2014: Measuring and Understanding the Impact of Terrorism* (London: Institute for Economics and Peace, 2015), <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Terrorism-Index-Report-2014.pdf> 14
- Peter R. Neumann, *The New Jihadism: A Global Snapshot*. International Center for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2014.
- "Les Attentats terroristes en Europe ont Causé Plus de 2 200 Morts depuis 2001," *Le Monde*, March 24, 2016, http://mobile.lemonde.fr/les-decodeurs/visuel/2016/03/24/les-attaques-terroristes-en-europe-ont-fait-plus-de-1-800-morts-depuis-2001_4889670_4355770.html 15
- Ekaterina Stepanova, "Regionalization of Violent Jihadism and Beyond: The Case of Daesh," *Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society* 2, no. 2 (2016): 30-55. 16
- "Warum Vieles Wahrscheinlicher Ist, als Opfer eines Terroranschlags zu Werden," *Südkurier*; April 14, 2016, <http://www.suedkurier.de/nachrichten/panorama/Warum-vieles-wahrscheinlicher-ist-als-Opfer-eines-Terroranschlags-zu-werden;art409965,8657606>. 17
- לניתוח של האנטיאמריקאיות באירופה ככוח המניע מדיניות שמובילה לחוסר ביטחון ולהחלשת הברית הטרנס-אטלנטית, ראו גם: Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem* (Stanford: Hoover Press, 2004)

- 18 Arno Tausch "The Fertile Grounds for ISIL Terrorism," *Telos: Critical Theory of the Contemporary* 171, summer 2015, pp. 54-75 and Arno Tausch, "Estimates on the Global Threat of Islamic State Terrorism in the Face of the 2015 Paris and Copenhagen Attacks," *Middle East Review of International Affairs*, 2015, <http://www.rubincenter.org/2015/07/estimates-on-the-global-threat-of-islamic-state-terrorism-in-the-face-of-the-2015-paris-and-copenhagen-attacks/> /.
- 19 עבור תוצאות ראשוניות וחלקיות של ניתוח רב־משטני בנוגע לקשר כמותי בין אנטישמיות לאסלאמיזם, ראו: Arno Tausch, "Islamism and Antisemitism: Preliminary Evidence on their Relationship from Cross-National Opinion Data," *Social Evolution & History* 15, no. 2 (2016): pp. 50-99
- 20 IBM SPSS SPSS Statistics, <http://www-03.ibm.com/software/products/en/spss-statistics>
- 21 Frederick J. Gravetter and Larry B. Wallnau, *Statistics for the Behavioral Sciences*; Boston, MA: Cengage Learning, 2016;
- Keenan A. Pituch and James Paul Stevens, *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences: Analyses with SAS and IBM's SPSS*, (London and New York: Routledge, 2016).
- 22 המחברים מבקשים להודות לשופטים של המאמר על הערה חשובה זו.
- 23 Arab Opinion Index, Arab Center for Research and Policy Studies, Doha, 2017, <http://english.dohainstitute.org/portal>
- 24 Arab Public Opinion Programme, *Arab Opinion Index 2015. In Brief*, Arab Center for Research and Policy Studies, Doha, Qatar, 2016, <http://english.dohainstitute.org/file/Get/6ad332dc-b805-4941-8a30-4d28806377c4>
- 25 Arab Barometer, *Arab Barometer III*, Center for Strategic Studies in Jordan (CSS), Aman, Jordan, 2017, <http://www.arabbarometer.org/content/arab-barometer-iii-0>
- 26 הקודים הזמין מתאר את הסקר ואת טכניקות הדגימה לכל מדינה שנכללת בו. כפי שהוצהר באתר האינטרנט, "בסיס הביצוע לגל השלישי הוא המכון למחקרים אסטרטגיים בירדן (CSS). השלב השלישי הנוכחי מומן על ידי המרכז הקנדי לפיתוח ומחקר בינלאומי (IDRC) והמכון האמריקאי לשלום (USIP)."
- 27 *Global Attitudes and Trends*, PEW Research Center, 2017, http://www.pewglobal.org/international-survey-methodology/?year_select=2015
- 28 והסקירה לכל מדינה שנכללה בסקר. *Spring Survey 2015*, PEW Research Center, 2017, <http://www.pewglobal.org/2015/06/23/spring-2015-survey/>
- 29 אנו ממשיכים כאן מסורת מתודולוגית רחבה במחקר של סקרים בינלאומיים הקשורה לסקר הערכים העולמי (*World Values Survey*), ראו במיוחד: Pippa Norris, and Ronald Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics* Cambridge University Press (2011)
- 30 הנתונים על כלל האוכלוסייה במדינה ששימשו כדי לחשב את הממוצעים המשוקללים לאוכלוסייה עבור כל האזור נלקחו ממהדורות קודמות של *Der Fischer Weltalmanach* (Fischer: Frankfurt am Main 2013 and subsequent issues) עבור מדינות מסוימות היו התוצאות של סקר PEW ושל ACPRS דומות מאוד. במקרה כזה דווחו כאן התוצאות של ACPRS, ואילו לוח 3 מתבסס על סקר PEW. למבוא פשוט וברור המסביר את נושא מרווח הטעות בסקרי דעת קהל, ראו: Cornell University

- Roper Center for Public Opinion Research, "Polling Fundamentals – Total Survey Error," Cornell University, 2017, <https://ropercenter.cornell.edu/support/polling-fundamentals-total-survey-error/>.
- קוראים המעוניינים ביתר פירוט מופנים לעיין ב: MOE: Margin of Error Calculator or MOE Machine," Langer Research Associates, <http://www.langerresearch.com/moe/>
- בשיעור אהדה למדינה האסלאמית של 5 אחוזים, מרווח הטעות למדגמים שבחרנו, של כ-1,000 משתתפים בראיונות עבור כל מדינה, עומד על $+1.4$ אחוזים; בשיעור אהדה של 10 אחוזים, מרווח הטעות הוא $+1.9$ אחוזים, ואילו בשיעור אהדה של 15 אחוזים, מרווח הטעות הוא $+2.2$ אחוזים.
- 31 *Spring Survey 2015; Datasets*, PEW Research Center, 2017, <http://www.pewglobal.org/category/datasets/>; *Arab Opinion Index*, [http://english.dohainstitute.org/content/cb12264b-1eca-402b-926a-5d068ac60011](http://english.dohainstitute.org/content/cb12264b-1eca-402b-926a-5d068ac60011;);
- "A Majority of Syrian Refugees Oppose ISIL," Arab Center for Research and Policy Studies, Doha, Qatar, 2017, <http://english.dohainstitute.org/content/6a355a64-5237-4d7a-b957-87f6b1ceba9b>
- 32 "ACRPS Opinion Poll of Syrian Refugees and Displaced Persons," Arab Center for Research and Policy Studies, <http://english.dohainstitute.org/file/Get/44ce127c-5cac-4fe3-9959-579062a19748>
- 33 בעת חישוב המספרים המוחלטים של תומכי הטרור, יש להביא בחשבון כי סקרים משקפים בדרך כלל את עמדותיהם של בגירים בלבד. הנתונים שלנו לפיכך הם אומדן ראשוני וגס בלבד, בהנחה שיש כ-1.6 מיליארד מוסלמים בעולם. פשוט אין נתונים זמינים אמינים לגבי מספר המוסלמים הבגירים בכל מדינה.
- 34 ראו גם: Tausch, "The Fertile Grounds for ISIL Terrorism"
- 35 ראו גם: Efraim Karsh, "Israel's Arabs: Deprived or Radicalized?" *Israel Affairs* 19, no. 1 (2013): 2-20.
- 36 ראו: Arno Tausch, Almas Heshmati, and Hichem Karoui, *The Political Algebra of Global Value Change: General Models and Implications for the Muslim World* (New York: Nova Science Publishers, 2015).
- 37 לזיכרון בנוגע לאומנות הערבית, ראו בין היתר: Bassam Tibi, *Arab Nationalism: Between Islam and the Nation-State* (Springer, 1997)
- לרדיקליות נוצרית כזו, ראו גם: Samuel J. Kuruvilla, *Radical Christianity in Palestine and Israel: Liberation and Theology in the Middle East*. (London: I. B. Tauris, 2013).
- 38 מרווח טעות של $+12.7\%$ ברמת ביטחון של 95%.
- 39 מרווח טעות של $+4.6\%$ ברמת ביטחון של 95%.
- 40 בקרב הנוצרים בשטחים הפלסטינים, אווירה כזו של סלחנות ואפילו תמיכה בטרור נגד ארצות-הברית יכולה להיות חזקה אפילו יותר, ונראה שהיא מגיעה ל-46.5 אחוזים. אולם מכיוון שנכללו במדגם רק 28 פלסטינים נוצרים, מרווח הטעות גדול מדי ועומד על $+18.5\%$ ברמת ביטחון של 95%.
- 41 לפיכך, המסקנות שלנו אינן רחוקות מאוד מאלו של: Daniel Pipes, "Smoking Out Islamists via Extreme Vetting" *Middle East Quarterly* 24, no.2, 2017, <https://goo.gl/X3KosE>

דה־רדיקליזציה לאסלאמיסטים בידי אסלאמיסטים: גישת 'כפפות המשי' שנקט חמאס כלפי הג'האד הסלפי ברצועת עזה בשנים 2010–2014

ביוון ברנר

ממשלת חמאס בעזה הייתה נחושה לחסל את ארגוני הג'האד הסלפי בכוח בתחילת הדרך, אולם בהדרגה שינתה את גישתה מאסטרטגיה של ניסיונות חיסול לכזו החותרת להכלה ולהטמעה. השינוי הגיע בעקבות ההבנה בחמאס שבעיית הג'האד הסלפי חמורה מהצפוי בתחילה. התברר שחלק מהפעילים שנרדפו היו חברים לשעבר בגדודי עז א־דין אל־קסאם, שהתפכחו מאשליותיהם לגבי חמאס וערקו לארגונים שוליים. המאמר הנוכחי בוחן כיצד אימץ חמאס – כחלק מגישה חדשה ופרוגרסיבית – תוכנית לשיקום אנשים אלה באמצעות הכנסתם לתוכנית דה־רדיקליזציה בתנאי כליאה. בתוכנית זו מבקשים לפנות לבסיס האידאולוגי והדתי המשותף באסלאם, תוך התייחסות לאנשי הג'האד הסלפי כאל חולים במקום כאל פושעים מן השורה.

מילות מפתח: חמאס, עזה, סלפים, ג'האד, אסלאמיסטים, דה־רדיקליזציה

מבוא

מאחורי ההכשחות הפומביות ניהל חמאס מעקב צמוד אחר הנוכחות הגוברת של הג'האד הסלפי בעזה מאז 2009. עם זאת, התגובה הרשמית של ממשלת חמאס הייתה סירוב נוקשה להודות ולו בחשש הקל ביותר. ראש הממשלה אסמעיל הנזיה דחה את ההאשמות בתקשורת הבינלאומית לגבי נוכחות כלשהי של ג'האד עולמי

ד"ר ביוון ברנר הוא מרצה באוניברסיטה השוודית לביטחון בשטוקהולם ועמית אורח במכון Institut français du Proche-Orient בעמאן, ירדן.

בעזה: "אין ארגונים או קבוצות של קיצונים על אדמת עזה"². מנגד, בשיחות רשמיות פחות נשמעו מנהיגי חמאס מודים בקיומו של חשש גובר מהבעיה.³

ב־2010 העבירה ממשלת חמאס מסרים הנוגעים לחששות אלה לזרוע החיצונית של התנועה. על פי מכתב שנשלח מהנהגת עזה ללשכת המדינית של חמאס בדמשק, המאמצים הנרחבים שנעשו עד אז להגיע לפיוס נתפסו ככישלון, והוצע לנקוט יד קשה יותר במטרה לחסל את הארגונים כליל.⁴ מכתב נוסף שנשלח ישירות לראש הלשכה חאלד משעל על ידי אחמד ג'עברי, מי שהיה בשעתו מפקד גדודי עז א־דין אל־קסאם, התריע מפני הסכנה להידרדרות המצב בעזה.⁵

מלבד ההכרזה ב־2009 על ח'ליפות אסלאמית ברפיח ותקריות דומות נוספות, היו עוד כמה סימנים מקדימים להקצנה אלימה רחבה יותר המתפתחת בעזה. כך למשל, במשך שלוש שנים ברציפות ספגו מחנות הקיץ של אונר"א לילדים התקפות ונדליון מצד תוקפים לא ידועים. הסלפים התנגדו למחנות המשותפים לבנים ולבנות וקראו להפרדה מגדרית מחמירה. על פי הדיווחים, השוטרים שהופקדו על חקירת ההתקפות הגיעו באיחור לזירה והפגינו עניין מועט בלבד בפענוח המקרים. התקפות חוזרות ונשנות אלה יחד עם התגובה האטית מצד כוחות השיטור של חמאס חשפו אהדה הדדית מסוימת בין הגורמים הקיצוניים לבין המשטרה.

כמה מהמשקיפים אף טענו שממשלת חמאס התירה במכוון לג'האד הסלפי להוציא לפועל את ההתקפות שלהם, כדרך לאפשר ביטוי לפלגים הקיצוניים יותר באידאולוגיה האסלאמיסטית של התנועה. בין אם הסימביוזה הזו הייתה מכוונת או מקרית, היא הראתה שהאידאליים של הג'האד הסלפי לא הוגבלו לפלג קיצוני בלבד בחברה, אלא היו נחלתם של פקידי ציבור וגם של חלק מהרחוב העזתי. התמיכה הגוברת בסלפים בקרב מגזרים מתרחבים בחברה נעשתה גלויה אפילו בעיירות הדרומיות של עזה. בדיר אל־בלח, בחאן יונס וברפיח הפך מראה גברים הלבושים ב'שלוואר קאמיז' (לבוש בהשראה אסלאמית המאפיין את אנשי המוג'אהדין האפגנים)⁶ חלק משגרת היום ברחוב.

החשש של חמאס מהאתגר הצומח שמציבים ארגוני הג'האד הסלפי בא לידי ביטוי, בין היתר, באופן שבו האיצה הממשלה הטמעת ערכים אסלאמיים בעזה. ב־2009 הכריז שר הפנים של עזה על חוקים חדשים בנוגע לקוד הלבוש וההתנהגות של נשים ולהפרדה מגדרית.⁷ עם זאת, כמה מהכללים החדשים – כמו חובתן של סטודנטיות בקמפוסים באוניברסיטה ועורכות דין בבתי המשפט לעטות חג'אב והאיסור על נשים לעשן נרגילה במקומות ציבוריים – לא זכו לתמיכת ההמון בעזה. בעקבות המחאות הזדרזה ממשלת חמאס לחזור בה מהחוקים החדשים וניסחה אותם מחדש כ"המלצות".⁸ שיטה זו הפכה עד מהרה לדפוס חוזר. כאשר האמצעים האסלאמיסטיים נתקלו בהתנגדות נהגה הממשלה להטיל את האשמה

על המוסדות הנוגעים בדבר (לדוגמה בתי הספר), ולטעון שהם המקור לחוקים החדשים ולא שרי הממשלה.⁹

ההתמודדות עם הג'האד הסלפי באמצעות מדיניות של הרגעה הייתה מצד אחד איזון בלתי אפשרי. מתן מענה לדרישות הג'האד הסלפי לאסלאמיזציה של המרחב הציבורי לא עלה בקנה אחד עם שימור התמיכה בקרב חלקים גדולים מהחברה העזתית. מנגד, גם החלופה של עימות חזיתי בדומה לתקריות של 2009 ברפיח לא זכתה לתמיכת הרחוב העזתי. היו אמנם תושבים שתמכו בשימוש בכוח נגד הג'האד הסלפי, אך רבים אחרים טענו ש"אסור להרוג מוסלמי, לא משנה אם הוא מהג'האד הסלפי או לא, השימוש באלימות נגד אח מוסלמי הוא 'חראם'".¹⁰ חמאס חתר לשיפור שליטתו במצב החברתי הפנימי ובמקביל ניסה להגביר את התמיכה העממית בו, אך נדמה היה שכל אחת משתי הגישות – פיוס או עימות – רק מביאה לניכור נוסף בין הצדדים.

ועדת בדיקה וגישה חדשה

בשלב זה נדרשה לממשלת חמאס חשיבה חדשנית. כמו כן התבהר לחמאס שרבים מאנשי הג'האד הסלפי המקומיים מגיעים מהפלגים הפוליטיים הממסדיים, כולל משורות חמאס עצמו.¹¹ הממשלה הגיבה בהקמת ועדת בדיקה שהורכבה מאנשי דת מכובדים ומפסיכולוגים, מתוך התנועה ומחוץ לה.¹² המשימה שהוטלה על הוועדה הייתה לחקור את שורשי תופעת הג'האד הסלפי בעזה ולקבוע כיצד ניתן להתמודד עמו ביתר הצלחה. הדוח הסופי שהגישה הוועדה תיאר את מסד החברים הנוכחי שמרכיב את חמאס, שרטט את הפרופיל הרצוי לגיוס והמליץ על דרכים קונסטרוקטיביות לטיפול בהקצנה כאשר היא מתרחשת.¹³ הדוח הפך בסיס לגישה החדשה כלפי הג'האד הסלפי.

כפי שניתן ללמוד מדוחות של המשטרה וגורמי הביטחון, מטרת הגישה החדשה הייתה "לקרב, לא להרחיק".¹⁴ היא התבססה על עקרונות מודרניים יחסית של "קירוב לבבות", שבכמה מובנים דמו לאמצעים ששימשו בעבר במדינות אחרות בעלות רוב מוסלמי להתמודדות עם הקצנה אלימה, בעיקר במדינות המפרץ, בערב הסעודית ובאינדונזיה. בניגוד לשינויים התזזיתיים הקודמים בין פיוס לעימות, ממשלת חמאס אימצה מעתה גישה מקיפה יותר לבעיה.

המדיניות הישנה לא זנחה, אך הגישה החדשה ביקשה לשלב את שתי הטקטיקות הקיימות עם מרכיב נוסף. היעד האסטרטגי כבר לא היה לחסל את הג'האד הסלפי ולא לטאטא אותו מתחת לשטיח. בעזרת אמצעים חדשניים כמו ניטור, טיפול מכבד, דיאלוג ודיון דתי בחרה ממשלת חמאס להכיל את בעיית הג'האד הסלפי, ואפילו לשקם את האנשים המעורבים בו.

דוח הוועדה הגיע למסקנה שההקצנה בקרב הקהילה הסלפית אינה המקור העיקרי לנוכחות המקומית של הג'האד הסלפי בעזה, אלא הבעיה נעוצה בפלגים הפוליטיים עצמם.¹⁵ נמצא שרוב אנשי הג'האד הסלפי הם צעירים שהיו או עודם חברים בתנועת חמאס, בג'האד האסלאמי או בפתח, אשר חיפשו דרכים חלופיות לתיעול תחושות הייאוש וחוסר התקווה לעתיד.

לקראת סוף 2009 החל חמאס לבצע ביקורת על אנשיו בכל התחומים הרלוונטיים לתנועה, דתיים וצבאיים גם יחד, כאשר המטרה הייתה לבלום ולהכיל את הקיצונים, בתקווה שחלק מהם יחזרו לשורותיו. ציון דרך בגישה החדשה היה הסמכות החדשה שהעניקה הממשלה לשר הדתות שלה – פיקוח על התשתית האסלאמית בעזה.¹⁶ הפעילויות במסגדים, מוסדות הדת ושאר העמותות האסלאמיות זכו לביקורת יסודית.¹⁷ עובדים נבדקו והמסגדים הנתונים להשפעה סלפית נסגרו, או שהאמאם שלהם הוחלף באנשים נאמנים לחמאס שהוכשרו על ידו.

תהליך הביקורת היה אגרסיבי למדי, וללא אבחנה רבה בין מאמינים סלפים למאמיני הג'האד הסלפי. התארגנויות סלפיות שוחרות שלום כגון 'דאר אל־כיתאב' ו'אל־סונה' חשו שהן מתקשות לפעול כתוצאה מאכיפת המגבלות החדשות על ידי הממשלה, ומכך שנלקחו מהם כמה מההיתרים לבצע דעה.¹⁸ אחד המסגדים שלהם בג'בליה עבר פשיטה של הממשלה ונסגר (אם כי מאוחר יותר שב ונפתח). ארגון 'חיזב א־תחריר' בעזה, שהיה לו פרופיל פוליטי מוצק יותר משאר ההתארגנויות הסלפיות, זכה ליחס נוקשה אף יותר.¹⁹

השימוש בתמריצים כספיים היה כלי אפקטיבי לשליטה במסגדים. ממשלת חמאס האמינה שאם תציע לראשי עדת המאמינים יותר כסף אם יסכימו למנות איש דת מסוים לתפקיד האמאם, היא תוכל להשפיע על סדר היום ועל המסרים והאופי של דרשות האמאם.²⁰ גישה כזו אמנם אינה המצאה חדשה, אך היא מיושמת עתה בהרחבה בכל ההתארגנויות האסלאמיות בעזה. למצבה הכספי של עדת המאמינים חשיבות מכרעת, שכן יש לו השפעה ישירה על מספר העובדים שהיא מחזיקה ועל היקפי פעילות הדעה שביכולתה לבצע.

במקביל בוצעו ביקורות בחמאס. הביקורת היסודית ביותר בוצעה בגדודי עז א־דין אל־קסאם, שלפי דוח הוועדה צוינו כאחד המקורות העיקריים לגיוס אנשי ג'האד סלפי.²¹ ב־2010 הקפואו גדודים אלה באופן זמני את כל בקשות הגיוס והחלו בסינון כל החברים הקיימים ובבדיקת הנאמנות, מידת הדתיות וכל התנהגות חשודה מצידם.²² דוגמאות להתנהגות חשודה כללו הוקעת הכופרים (תכפיר), גינוי חפצים ואנשים מסוימים כאסורים (חראם) או סיווגם ככופרים (כופאר), לבישת בגדים סלפיים ונישואים ליותר מאישה אחת.²³ לוחמים שנחשדו כאוהדי הג'האד הסלפי נידונו להקפאת חברות בארגון והם הועברו לחקירה יסודית יותר בידי אנשי 'אמן אל־חרקה' – היחידה של חמאס לביטחון פנים.²⁴

מכיוון ששלילת החברות פירושה איסור על השתתפות בכל פעילות של חמאס, מהלך זה היה שקול להרחקה מכלל החיים החברתיים.

כחלק מהגישה החדשה הוצע ללוחמי עז א־דין אל־קסאם שהורחקו לעבור חינוך דתי מחדש. בהמשך התהליך, אם נקבע שהם כשירים לשוב ולהתקבל כחברים בארגון, הוצע להם לחזור לתפקידם.²⁵ בעבר, כאשר לוחמים פוטרו הם נותרו ברוב המקרים להתמודד לבד מול משפחותיהם וחבריהם, עם כל ההשפלה הכרוכה בכך. בקרב העזתים, ההשעיה מגדודי עז א־דין אל־קסאם נתפסה בדרך כלל כהוכחה לכך שאנשים אלה נכשלו בהתנהגות על פי עקרונות האסלאם. לכן ההרחקה הייתה עונש מביש במיוחד, ואין זה מפתיע שבשנים האחרונות היה בקבוצה זו פוטנציאל רב לגיוס לארגוני הג'האד הסלפי.

לוחמי עז א־דין אל־קסאם שהורחקו היו פגיעים וחשופים במיוחד לניסיונות גיוס מצד ארגונים חדשים, שכן הם חשו דחף חזק להוכיח את עצמם לחברה, הן מבחינת הפגנת המחויבות הדתית שלהם והן כדי להוכיח את נכונותם להמשיך להילחם בכיבוש.²⁶ מנגד, גם חברי הארגון שהצליחו לעבור את ביקורת חמאס חויבו ללמוד בקורסי מוסר ואתיקה של האסלאם. קורסים אלה היו חלק ממרכיב ה"חיסון" שנכלל בגישה החדשה, שנועד לחזק את הידע הדתי של הלוחמים. הן הלוחמים שהורחקו והן אלה שנשארו אחרי תהליך הביקורת המחמיר הופנו לחינוך מחדש בנושאים הקשורים לאסלאם.

הגישה המחמירה של חינוך ושיקום שנקטה ממשלת חמאס כלפי אנשי הארגון באה לידי ביטוי גם באופן טיפולה באנשים שכבר היו פעילים בארגוני הג'האד הסלפי. תחילה הוחרם הנשק שלהם ונעצרו מנהיגיהם, כדי לסלק את הגורמים שאפשרו לג'האד הסלפי להמשיך בפעילות המיליטנטית שלו. לאחר מכן נאסר עליהם להופיע בתקשורת או להעניק ראיונות. כמו כן נאסר על אנשי הג'האד הסלפי לקחת חלק בפעילות התנגדות חמושה נגד ישראל, ולפרקים הם הוגבלו לשהייה בבתיהם בלבד – סוג של מעצר בית בפועל.²⁷

עם זאת, היה מרכיב נוסף ורך יותר בטיפול של ממשלת חמאס בגורמים הסוררים. אם לא נעצרו בגין מעורבות בתקרית מסוימת, תקופות המעצר שלהם קוצרו לפחות משבוע בכל פעם, והם זכו ליחס מיוחד בכלא.²⁸ הפגיעה בזכויות האדם שלהם הייתה נדירה יחסית, והם הוחזקו במתקני מעצר נפרדים בתנאים טובים יותר מאשר במתקני הכלא הרגילים ברצועה.²⁹ אמנם הדיכוי נותר אחת הדרכים ששימשו את ממשלת החמאס בטיפול בג'האד הסלפי, אך העובדה שאימצה גישה חדשה המתבססת על הכלה וניסיון לשיקום הייתה גם היא מרכיב חשוב בתגובה.

ניתוק, דה־רדיקליזציה ושיקום

בדיונים על בעיית הסלפים נטו מנהיגים בכירים בחמאס לחזור להשקפתם הגורסת כי אפילו הסלפים הם מוסלמים, וכולם חלק מקהילה אחת.³⁰ בנוסף, ממשלת חמאס הביעה לא אחת את עמדתה כי פעילות הג'האד הסלפי אינה רק פשיעה אלא עניין של "מחלה" ובריאות נפש רעועה שיש "לרפא". לדברי שר הבריאות באסם נעים: "אפשר לעצור את כל המכורים, אבל זה לא יפתור את הבעיה. צריך לשכנע אנשים שלא לצרוך סמים. צריך למנוע גיוס של מכורים נוספים".³¹

בהתאם לתפיסה זו ולמסקנות ועדת הבדיקה הורה שר הפנים של חמאס לוועדה לייעוץ בענייני מוסר ומדיניות לגבש חבילת אמצעים מקיפה לריפוי "המכורים" הסלפים, שהיא בעצם גרסת חמאס לתוכנית דה־רדיקליזציה בתנאי כלא.³² התוכנית החדשה לא הייתה רעיון מקומי שנהגה בעזה ויושם במנותק מהלשכה המדינית של התנועה היושבת מחוץ לעזה, נהפוך הוא. גם לחברי הלשכה המדינית, כמו לחמאס בעזה, היו חששות בנוגע לאיום שמציבה תופעת הג'האד הסלפי. לדוגמה, מנהיג חמאס עזאת אל־רישאק הביע דאגה מהמצב והסביר את הפעולות שנקטו: "אנו מנסים לטפל באופן החשיבה שלהם, לשכנע אותם לנטוש את דרך החשיבה של אל־קאעדה באמצעות דיונים וויכוחים. אולי נצליח ואולי לא. אני חושש שאם המצב יימשך כפי שהוא היום לא נוכל לשכנע אף אחד שהדרך שלנו, של השתתפות פוליטית, מובילה לתוצאה כלשהי".³³

במקביל החלה ממשלת חמאס גם בבניית חמישה מתקני מעצר חדשים עבור 1,200 העצירים הביטחוניים בעזה, שכללו את אנשי הג'האד הסלפי.³⁴ תהליך המעצר הבסיסי של כל אסיר ביטחוני הורכב משני שלבים. השלב הראשון כלל תקופת מעצר בידי כוחות הביטחון למטרת איסוף מידע. לאחר מכן הועבר העציר למתקן המעצר. במהלך השלב השני העציר המתין למשפט בדרך כלל, אולם אסירי הג'האד הסלפי נעצרו ושוחררו באופן גמיש ושגרתי יותר, ובדרך כלל מבלי לעמוד למשפט. במקרים שבהם בוצעה בכל זאת חקירה שבמסגרתה הייתה פגיעה בזכויות אדם, היה זה לרוב במהלך השלב הראשון של החקירות על ידי כוחות הביטחון, ולא במתקני המעצר.³⁵

כחלק מהגישה החדשה של חמאס, השיטות ששימשו בחקירת אנשי הג'האד הסלפי היו נוקשות פחות מאשר אלה ששימשו לחקירת עצירים אחרים. לדוגמה, כוחות הביטחון נהגו להחזיק בעציר מהג'האד הסלפי (שאינו לו דם על הידיים) למשך כמה ימים בלבד, בעוד אחרים הוחזקו בדרך כלל במעצר במשך חודשים בכל פעם.³⁶ פושעים רגילים סבלו מעינויים כמו עקירת ציפורניים והצלפה על כפות הרגליים, אך אסירי הג'האד הסלפי הוכו כאשר שקים מכסים את ראשיהם.³⁷ לאחר שעציר השלים את תקופת החקירה בידי כוחות הביטחון במתקן אל־אנסאר המרכזי (או לפעמים במשרדים קטנים יותר בשטח), הוא הועבר לאחד ממתקני המעצר.³⁸

כל עצירי הג'האד הסלפי, בין אם הסכימו לקחת חלק בתוכנית הדה־רדיקליזציה ובין אם לאו, הוחזקו יחד במתקן מעצר מיוחד בנפרד משאר העצירים,³⁹ למרות שהמתקן לא היה ראוי בכל אמת מידה. היה זה בית דירות שהפך לכלא והדירות בו הוסבו לתאים המאפשרים החזקה בתנאי מעצר.⁴⁰ בניגוד לתוכניות דה־רדיקליזציה רבות אחרות בתנאי כלא (כמו התוכנית של ערב הסעודית), אנשי הג'האד הסלפי של עזה אינם נכנסים לתוכנית מרצונם החופשי: מפגשי הייעוץ היו בגדר חובה כחלק מהמעצר. סירוב להשתתף במפגשים נענה בעונש שכלל כליאה בבידוד.⁴¹ הבדל נוסף הוא שערב הסעודית הציעה את התוכנית שלה רק לעצירים ללא דם על הידיים, כאלה שהביעו תמיכה בלבד ושניתן היה לראותם כמי שנגררו אחר רטוריקה רדיקלית.⁴²

תוכנית הלימודים של חמאס

תוכנית הדה־רדיקליזציה של חמאס כללה את כל העצירים, והועברה בשלושה חלקים עיקריים. שני החלקים הראשונים נלמדו בתוך הכלא ואילו החלק השלישי נלמד לאחר שחרורו של העציר. החלק הראשון בתוכנית הורכב מסדרה של מפגשי ייעוץ דתיים. בדומה לתוכנית בערב הסעודית, מפגשים אלה הונחו על ידי אנשי דת מוסלמים בכירים ומכובדים, המוכרים בקהילה ובכל חלקי הקשת הפוליטית. גישה זו שונה מהחינוך לדה־רדיקליזציה שהתבצע במדינות מוסלמיות אחרות. באינדונזיה, לדוגמה, הושם דגש על ייעוץ מטעם איש ג'האד סלפי לשעבר ששינה את דרכיו, שכן "קיצונים יקשיבו רק לקיצונים אחרים".⁴³ על פי ראש החטיבה לשיקום במשרד המשפטים של אינדונזיה, מוחמד סואב, איש ג'האד סלפי ישנה את תפיסתו רק אם יתעמת עם חברו לאידאולוגיה. כל איש דת אחר ייתקל בחשדנות.⁴⁴

ממשלת חמאס לעומת זאת בחרה בגישה הסעודית ושילבה אנשי דת שהיו משויכים לחמאס כמו שיח' סולימאן אל־דאיה, או סלפים המשויכים לתנועת 'דעוה סלפיה' (תנועה סלפית לא אלימה), כמו סלמה דיאס ועומר חמס.⁴⁵ לחלקם הייתה היסטוריית שירות ארוכה בגודדי עז א־דין אל־קסאם. ממשלת חמאס נעזרה באנשי הדת הבולטים ביותר לצורך תיווך רגיש ומבוסס על הדת עם העצירים. כל אנשי הדת המעורבים בתוכנית קיבלו על עצמם את דרך האסלאם של 'האחים המוסלמים', כלומר, את ההשקפה שהאסלאם חייב להתפרש מחדש בהקשר העכשווי והמקומי שבו מצויים המאמינים. עם זאת, כקבוצה הם היו דתיים שמרנים ואפילו אוהדים של עמדת הסלפים. כפי שמנתח זאת נתן ת'רול: "האמאמים שעובדים עם חמאס בכלא נראים בעצמם בדיוק כמו אנשי הג'האד הסלפי מבחינת המראה, הלבוש ואפילו העובדה שהבושם הסעודי שלהם נטול אלכוהול. יש להם אמונות משותפות רבות [לפי האידאולוגיה הסלפית] אך הם

אינם מתנגדים לחמאס. הם חלק מהתנועה אך אינם משחקים באותו משחק כמו הג'האד הסלפי. העמדות הפוליטיות של האמאמים [הללו] עולות בקנה אחד עם אלה של חמאס, אבל בחייהם הפרטיים הם קרובים יותר לסלפים⁴⁶.

הקשר בין אנשי הדת לבין העצירים בא לידי ביטוי בהרצאות, במפגשים אישיים ובסמינרים קבוצתיים. מפגשים אלה החלו בכך שאנשי הדת הקשיבו לחוויות ולהשקפות של העצירים. לאחר מכן עברו לצורה מסורתית של דיאלוג דתי, כשהמטרה היא חינוך מחדש של המשתתפים כך שיקבלו על עצמם את הפרשנות של חמאס לגבי האסלאם.⁴⁷

החלק השני בתוכנית היה פוליטי וכלל הרצאות ומפגשים קבוצתיים עם מנהיגי חמאס מהדרג הפוליטי של התנועה. המנהיגים עסקו במערכת היחסים בין האסלאם לפוליטיקה והסבירו לעצירים מדוע התנועה בחרה לקחת חלק בפוליטיקה הפרלמנטרית, וכיצד בחירה זו מתאימה לערכי האסלאם. הם התייחסו במיוחד לסוגיה של אסלאמיזציה – חיזוק ההשפעה של האסלאם על החברה בעזה – תהליך שהג'האד הסלפי טען נגדו שהוא מתקדם לאט מדי. מנהיגי חמאס הסבירו את הצורך באסלאמיזציה הדרגתית של החברה, והבטיחו לקהל השומעים שגם המטרה הסופית שלהם היא חברה המתבססת על חוקי השריעה, אלא שיש להשיג זאת בקצב אטי יותר.⁴⁸ החלק הפוליטי היה התאמה מקומית שונה במידה ניכרת מתוכניות דה־רדיקליזציה אחרות.

החלק השלישי והאחרון בתוכנית נועד לשמור על קשר עם איש הג'האד הסלפי גם לאחר השחרור מהכלא. כדי להשתחרר היה על העציר לחתום על התחייבות שלא להפר את הפסקות האש המוסכמות בין חמאס לישראל, ולא להיות מעורב בכל פעילות שמסכנת את ביטחונה הפנימי של עזה⁴⁹. האסיר לשעבר זכה לביקורים סדירים בביתו מצד קציני ביטחון שהמשיכו במעקב. כמו כן בפרקי זמן קבועים הוא נעצר לכמה ימים לצורך תשאול ולאחר מכן שוחרר שוב.⁵⁰ חלק מהעצירים היו נתונים למעצר בית לאחר שחרורם, ואחרים הורשו לנוע בחופשיות בעזה. הייעוץ הדתי שקיבלו נמשך על בסיס קבוע. הלימוד בבית התבצע על ידי אותם אנשי דת שפקדו אותם בתאם בכלא. למפגשים האישיים התווספו גם מפגשי ייעוץ קבוצתיים.⁵¹

בנוסף הוצעו לפעילי הג'האד הסלפי המשוחררים תמריצים כדי לנטוש את דרך האלימות. לדוגמה, לדברי מנהיג 'אנסאר אל־סונה' מוחמד טליב, חמאס הציע לו כסף ותפקיד חדש בשירות הממשלתי. לאנשי ג'האד סלפי שהיו בעבר חברים בגדודי עז א־דין אל־קסאם הוצעה בדרך כלל דרגה גבוהה יותר אם יסכימו לחזור לשירות הצבאי.⁵² התוכנית של חמאס אמנם עשתה שימוש באמצעים כגון שילוב מחדש בתעסוקה ותמריצים כספיים, אך הדגישה פחות את התמיכה במשפחת העציר או פנייה לעזרתה כדי למנוע מהעציר לחזור להתנהגות האלימה. עם זאת, בתשובה

לשאלה אמר שר הפנים של חמאס שהוצע למשפחות סיוע מעשי, במיוחד בפתרון סכסוכים בין משפחות ובתוך המשפחה, בזמן שאחד מבני המשפחה שהה במעצר.⁵³

גישת כפפות המשי של חמאס – הוכחה לגמישות מרחיקת הלכת של הארגון

עמדת חמאס כלפי ארגוני הג'האד הסלפי היא כפולת־פנים: מצד אחד, חמאס רואה בהם איום צבאי על שלטונו ומעמדו. מנגד נראה שלחמאס יש אהדה מיוחדת לג'האד הסלפי, שבאה לידי ביטוי במישור הדתי. למרות שפעילות הג'האד הסלפי בעזה נתפסת כאיום על ביטחון הפנים, אנשי הג'האד הסלפי לא נתפסו כעבריינים אלא כמי שהם אחים לדת שהוטעו וזקוקים לחינוך דתי מחדש. השקפה זו כללה גם את האמונה שניתן "להמיר" אותם אם רק ילמדו את הפרשנות הנכונה של האסלאם. הגישה החדשה של חמאס כללה ויתור על המטרה הקודמת של חיסול ארגוני הג'האד הסלפי, והחלפתה בגישה של הכלה. חמאס ביקש לפנות לבסיס הדתי והאידיאולוגי המבוסס על האסלאם, המשותף לו ולג'האד הסלפי. למרות שהפעילים שנעצרו עדיין ספגו יחס נוקשה בעת המעצר ובמהלך החקירות, לפי הגישה החדשה הם קיבלו יחס הדומה יותר ליחס לחולים – עם תאים נוחים יותר מאלה של העצירים האחרים ותקופות מעצר קצרות יותר. האמצעי המתקדם ביותר שנקט חמאס היה שימוש בתוכנית לדה־רדיקליזציה בכלא. בדרך זו הפגין חמאס גישה מעשית של

ניצול אמצעים החורגים מעבר למקובל ולמסורת. גישת השיקום הרכה יותר הזכירה את הדרכים שבהן מדינות מערביות אחדות מטפלות בבעיה של הקצנה אלימה. תוכנית הדה־רדיקליזציה של חמאס כללה כמה מסימני ההיכר של תוכניות דומות במדינות אחרות, שבהן נחשבו בדרך כלל כביטוי לדמוקרטיה. עם זאת, למרות שהטיפול באנשי הג'האד הסלפי כאילו היו חולים אולי נראה דמוקרטי במבט ראשון, יש לזכור שדרכים "דמוקרטיות" אלה יושמו בשילוב עם שיטות דיכוי ללא כל התחשבות בזכויות האדם. האמצעים הרכים יותר שנקט חמאס לא נבעו מהתחזקות יחס הכבוד לאדם באשר הוא אדם, אלא מהצורך המידי שלו למצוא שיטות אפקטיביות לטיפול באיום המתעורר. עם זאת, ניתן לפרש את היכולת של

חמאס לשנות את הטקטיקות שלו מדיכוי לשכנוע כעדות לפרגמטיות ולגמישות מרחיקת הלכת של הארגון האסלאמיסטי.

מבחינת יעילותה בפועל, תוכנית הדה־רדיקליזציה של חמאס מעולם לא הניבה את התוצאות שהממשלה ייחלה להן. אחת הסיבות לכישלון הייתה הביטחון

תוכנית הדה־רדיקליזציה של חמאס מעולם לא הניבה את התוצאות שהממשלה ייחלה להן. אחת הסיבות לכישלון הייתה הביטחון המופרז של חמאס שביכולתו להפוך על פיו את תהליך ההקצנה של כל האנשים שבהם טיפל.

המופרז של חמאס ביכולתו להפוך על פיו את תהליך ההקצנה של כל האנשים שבהם טיפל. השיטות המומלצות מתוכניות אחרות המבוססות על כליאה הראו שבדרך כלל אלה שהגיבו בחיוב לניסיונות הדה־רדיקליזציה היו רק סייענים או אוהדים ברמה נמוכה, ואילו שיעור ההצלחה בקרב חברי ארגון מובילים היה נמוך במידה רבה יותר. התוכנית של חמאס לעומת זאת יושמה על אנשי ג'האד סלפי בכל רמה, ובשל כך היו סיכויי ההצלחה קלושים כבר מלכתחילה. בנוסף, לנוכח ההקצנה העמוקה בבסיס האידאולוגיה של חמאס עצמו, שהכתה שורשים בחלקים מסוימים בחברה העזתית, מרבית האנשים שעברו הקצנה ונכללו בתוכנית כבר עברו את הנקודה הקריטית שממנה אין דרך חזרה.

כאשר נשאלו אנשי הג'האד הסלפי בעזה מה הם עצמם חושבים על מידת ההצלחה של מאמצי חמאס לדה־רדיקליזציה, הם פטרו את התוכנית כלא יותר מניסיון מרושע לשטיפת מוח, שנכשל ביצירת דיאלוג אמיתי. על פי אבו מואז, מנהיג ארגון הג'האד הסלפי 'תווחיד אל־ג'האד': "חמאס מנסה לעשות לנו הג'האדיסטים שטיפת מוח בכלא. אבל לא נקשיב לו, מכיוון שהוא בא לדבר איתנו כשאנחנו בכלא. אולי יכולנו לדבר אילו באת לביתי או נפגשת איתי במסגד. אבל אני לא יכול להקשיב לך בזמן שאתה מחזיק בי בכוח. ולגבי ההתחייבות להימנע מכל פעילות חמושה בעתיד שחייבו אותנו לחתום עליה – חתמתי רק כי רציתי להשתחרר מהכלא. לא השתכנעתי מכל הדברים שלהם".⁵⁴

הערות

- 1 ד"ר ביוון ברנר ביצע מחקר שטח רחב היקף בסוריה, בירדן ובשטחים הפלסטיניים, תוך התמקדות מיוחדת בדינמיקה מקומית של סכסוך ומנגנונים לא רשמיים של משילות. המאמר הנוכחי מבוסס על העמודים 94–110 בספרו האחרון: *Gaza Under Hamas: From Islamic Democracy to Islamist Governance* (London: I.B. Tauris, 2017).
- 2 Ismail Haniyeh quoted in MEMRI, 'Hamas's Gaza – Four years later' (2011) p. 6.
- 3 ראיון שקיים המחבר עם מספר 2 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).
- 4 Yezid Sayigh, "We serve the people: Hamas policing in Gaza", *Crown Paper* No. 5 (2011), p. 18.
- 5 שם.
- 6 תלבושת המורכבת מטוניקה ומכנסיים שהמוג'אהדין האפגנים נוהגים ללבוש.
- 7 Sayigh, "We serve the people", p. 5.
- 8 Are Hovdenak, "The public services under Hamas in Gaza", *PRIO Report* (2010) p. 53.
- 9 Sara Roy, *Hamas and civil society in Gaza* (Princeton: Princeton University Press, 2011), p. 223.
- 10 שיחה שערך המחבר עם קבוצת סטודנטים בעיר עזה (12 באפריל 2011).
- 11 ראיון שערך המחבר עם מספר 2 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).
- 12 ראיון שערך המחבר עם מספר 11 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).

- 13 ראיון שערך המחבר עם מספר 10 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).
- 14 אושר בראיונות עם פתחי חאמד ומוחמד לאפי.
- 15 ראיון שערך המחבר עם מספר 10 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).
- 16 Hazem Balousha, "How Hamas uses mosques to garner support", *al-Monitor* (25 July 2013).
- 17 Benedetta Berti, "Hamas's internal challenge", *Strategic Assessment*, 14 (2011), p. 79.
- 18 ראיון שערך פארס אל־ג'ול (Farez al-Ghoul) עם נעים אל־לאחם (Naim al-Laham), חאן יונס (מאי 2010).
- 19 Sayigh, "We serve the people", p. 15.
- 20 ראיון שערך המחבר עם אמאם בעיר עזה (אפריל 2011).
- 21 ראיון שערך המחבר עם מספר 7 בחמאס, רצועת עזה (ספטמבר 2011).
- 22 ראיון שערך המחבר עם איש ביטחון ישראלי, ירושלים (22 בספטמבר 2011).
- 23 ראיון שערך המחבר עם איש גדודי עז א־דין אל־קסאם, רצועת עזה (ספטמבר 2011).
- 24 מספר אנשי גדודי עז א־דין אל־קסאם שהושעו מוערך בין 30 ל־50 איש.
- 25 ראיון שערך המחבר עם פעיל גדודי עז א־דין אל־קסאם, רצועת עזה (ספטמבר 2011).
- 26 ראיון שערך המחבר עם פארס אכרם בעיר עזה (6 בספטמבר 2011).
- 27 ראיון שערך המחבר עם פעיל הג'האד הסלפי, רפיח (ספטמבר 2011).
- 28 ראיון שערך המחבר עם גורם רשמי בסיוע ההומניטרי, ירושלים (ספטמבר 2011).
- 29 שם.
- 30 ראיון שערך המחבר עם מספר 10 בחמאס, רצועת עזה (אפריל 2011).
- 31 Basem Naim quoted in ICG, "Radical Islam in Gaza", *Middle East report* No. 104 (2011), p. 21.
- 32 יש לציין שהמשיבים השתמשו במונחים שונים כדי לתאר את אמצעי הדה־רדיקליזציה של חמאס. היו שכינו זאת 'תוכנית' אך רבים אחרים התייחסו לכך במונחים של 'טיפול' או 'חינוך מחדש'.
- 33 Izzat al-Rishiq quoted in Are Hovdenak, "Al-Qaida - a challenge for Hamas?", *FFI Report* No. 92 (2009), p. 32.
- 34 ראיון שערך המחבר עם גורם רשמי בסיוע ההומניטרי, ירושלים (ספטמבר 2011).
- 35 ראו גם:
- "Gaza's prisons for collaborators", *Sydney Morning Herald* (30 October 2010).
- 36 ICG, "Radical Islam in Gaza", p. 20.
- 37 שם.
- 38 ראיון שערך המחבר עם גורם רשמי בסיוע ההומניטרי, ירושלים (ספטמבר 2011).
- 39 ראיון שערך פארס אל־ג'ול עם 'אבו מואז' בעיר עזה (24 בפברואר 2010).
- 40 ראיון שערך המחבר עם גורם רשמי בסיוע ההומניטרי, ירושלים (ספטמבר 2011).
- 41 ראיון שערך פארס אל־ג'ול עם 'אבו סוחיב', רפיח (21 בפברואר 2010).
- 42 Christopher Boucek, "Counter-radicalisation and extremism disengagement", *Terrorism Monitor*, 5 (2011), p. 370.
- 43 ראיון שערך המחבר עם סידני ג'ונס, ג'קרטה (1 בפברואר 2009).
- 44 ראיון שערך מגנוס ראנסטורפ עם מוחמד סואב, ג'קרטה (1 בפברואר 2009).
- 45 ראיון שערך המחבר עם אמאם בעזה, העיר עזה (אפריל 2011).
- 46 ראיון שערך המחבר עם נתן ת'רול, ירושלים (14 בספטמבר 2011).
- 47 Luay Ammar, "Tens of detainees released", *Filisteen al-Muslima*, 27, p. 49.
- 48 ראיון שערך המחבר עם פארס אכרם, העיר עזה (6 בספטמבר 2011).

- 49 ראיון שערך פארס אל־ג'ול עם 'אבו מואז' בעיר עזה (24 בפברואר 2010).
- 50 ראיון שערך המחבר עם חאזם בלושה (Hazem Balousha) בעיר עזה (6 בספטמבר 2011).
- 51 ראיון שערך המחבר עם נתן ת'רול, ירושלים (14 בספטמבר 2011).
- 52 ראיון שערך המחבר עם חסן ג'אבר בעיר עזה (7 בספטמבר 2011).
- 53 הודעת שר הפנים, www.moi.gov.ps, נדלה בתאריך 21 בספטמבר 2011.
- 54 ראיון שערך פארס אל־ג'ול עם 'אבו מואז' בעיר עזה (24 בפברואר 2010).

כורדיסטן עיראקית עצמאית? על הסיכויים והסיכונים בנתיב של מדינה כורדית עתידית

גליה לינדנשטראוס ואדריאן קלזזה

מאז מלחמת המפרץ ב־1991 וביתר שאת לאחר מלחמת עיראק ב־2003, זכו הכורדים בעיראק לרמה גוברת של אוטונומיה ושליטה בענייני האזור שלהם. על רקע השאיפה ארוכת השנים של הכורדים לעצמאות, מאמר זה יתמקד בשאלה האם הכורדים של עיראק בשלים להמשיך לשלב הבא ולהכריז על עצמאותם. המאמר יבחן את ההישגים שהכורדים העיראקים כבר השיגו בדרך להקמת מדינה כורדית עצמאית בצפון עיראק ויתייחס לאתגרים שעדיין נכוונו להם, ובכלל זה סוגיות של אחדות פוליטית והקמת מוסדות, ממדי הכלכלה והאנרגיה, מצב כוחות הביטחון ורמת התמיכה הבינלאומית ברעיון העצמאות.

מילות מפתח: כורדים, הממשל הכורדי האזורי, עיראק, טורקיה, איראן

בפברואר 2016 הכריז מסעוד ברזאני, נשיא אזור כורדיסטן בעיראק (KRI), על רצונו לערוך משאל עם בקרב הכורדים העיראקים על שאלת העצמאות. ברזאני לא הבטיח שהתוצאות יכתבו הכרזה מיידית על עצמאות, אך ציין שמשאל עם יחשוף את רצון העם ויתממש "במועד ובנסיבות הנכונות"¹. משאל עם בלתי רשמי נערך כבר ב־2005 והעלה כי 99 אחוזים מהמצביעים תמכו בעצמאות. הרעיון למשאל עם רשמי עלה ב־2014, וסביר להניח שתוצאותיו ילמדו על רוב גורף של כורדים התומכים במדינה עצמאית. כפי שציינו מוסטפה ועזיז במאמרם, "הרעיון של כורדיסטן ריבונית כל כך פופולרי עד שקשה למצוא ולו כורדי אחד המתנגד לכך"². בעקבות זאת עולה השאלה – מה יהיו צעדיו הבאים של ברזאני לאחר ההצבעה במשאל העם. גורמים באופוזיציה טוענים כי ברזאני מבקש לנצל את

ד"ר גליה לינדנשטראוס היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. אדריאן קלזזה הוא מתמחה במכון למחקרי ביטחון לאומי.

המשאל כדי לחזק את הלגיטימיות שלו כנשיא. יהיו אשר יהיו שאיפותיו הפוליטיות של ברזאני, השאיפה של הכורדים העיראקים לעצמאות חזקה בכל מקרה. המאמר הנוכחי בוחן עד כמה התקדמו הכורדים העיראקים בדרך להשגת עצמאות ולהקמת מדינה כורדית עצמאית בצפון עיראק, ומעריך את הסיכויים של ברזאני להכריז על עצמאות. מעבר לחשיבות הדיון בתביעה להגדרה עצמית של הכורדים העיראקים, עצמאות כורדית אפשרית היא סוגיה אשר מדאיגה זה מכבר את מדינות האזור שבהן מתגורר מיעוט כורדי, ורבות מהן השקיעו מאמצים רבים בדיכוי שאיפות אלה. על רקע היחלשות בגדאד כסמכות מרכזית ולנוכח תפקידם הבולט של הכורדים במאבק נגד ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש), נושא העצמאות הכורדית זוכה כיום לתשומת לב רבה במיוחד. באשר לאוריינטציה הפוליטית – מדינה כורדית עצמאית בצפון עיראק צפויה להיות מדינה פרו-מערבית ובעלת עמדה אוהדת כלפי ישראל.³

המאמר יתייחס לסוגיות של אחדות פוליטית והקמת מוסדות, להיבטים של כלכלה ואנרגיה, למצב כוחות הביטחון ולרמת התמיכה הבינלאומית ברעיון העצמאות. זאת כחלק מהניסיון להעריך את סיכויי הצלחתה של ישות עצמאית, אם הכורדים העיראקים ינועו לעבר מטרה זו. הכרזה חד-צדדית על עצמאות אפשרית אמנם, אך הסבירות שאזור כורדיסטן יבחר ללכת בדרך זו היא נמוכה. דרך נוספת להשיג עצמאות של האזור תהיה באמצעות הסכם עם בגדאד (בסגנון דרום-סודאן), או במקרה שמדינת עיראק תתפרק לחלוטין.⁴ במארס 2017 ציין הנשיא ברזאני כי "צ'קוסלובקיה ויוגוסלביה התפוגגו, כפי שקורה היום למורשת סייקס-פיקו".⁵ קיימת גם אפשרות שהאזור הכורדי ישיג עצמאות במסגרת תהליכים אזוריים שיובילו להקמתה של 'כורדיסטן גדולה', מעבר לגבולות אזור כורדיסטן בעיראק, אולם סביר מאוד להניח שתרחיש כזה לא יתממש ולכן הוא לא יידון כאן.

אחדות פוליטית והקמת מוסדות

האתגרים הרבים להשיג אחדות פוליטית באזור כורדיסטן מלווים אותו שנים ארוכות, ורובם קיימים עדיין. ב-2005 העניקה החוקה הפדרלית החדשה של עיראק לאזור הכורדי מעמד חוקי של אוטונומיה, וקבעה כי "מוסדות כורדיסטן ינהיגו סמכות חקיקה וביצוע בתחומים רבים, לרבות הקצאת תקציב אזורי, פעולות שיטור וביטחון, מדיניות חינוך ובריאות, ניהול משאבים טבעיים ופיתוח תשתיות".⁶ הסמכויות מתפרסות על פני ארבעה מחוזות ממשל (ארביל, סולימאנייה, דהוק וחלבג'ה) של כורדיסטן העיראקית, כאשר המשטר הפרלמנטרי באזור מעניק סמכויות לנשיא שנבחר בבחירות כלליות, ולראש הממשלה שממונה על ידי הפרלמנט הנבחר. אולם למרות האמנציפציה היחסית של המוסדות, אזור כורדיסטן מעולם לא הצליח לקבץ יחדיו את הפלגים הכורדיים השונים ולהגיע להסכמות יסוד בסוגיות

רבות. קשיים אלה, שנוצלו דרך קבע על ידי גורמים חיצוניים, קשורים בחלקם לחלוקה השבטית בחברה הכורדית. הקושי לחזק את האחדות הפוליטית מיוחס להבדלים שבטיים, וכן לקיומם של דיאלקטים שונים. שני הדיאלקטים המרכזיים הם סוראני (בכתב ערבי) וקורמאנג'י (בכתב לטיני). עם זאת, רוב הכורדים מבינים את שני הדיאלקטים,⁷ ויש לציין שלמרות ההפרעה לאחדות, חלוקות שבטיות והבדלים בדיאלקטים לא מנעו ממדינות אחרות להתגבש או להגיע למצב תפקוד בסיסי. בנוסף, מאז 2014 פעלה התקדמות ארגון 'המדינה האסלאמית' במידה מסוימת כגורם מאחד, אך ככל שהארגון עצמו נחלש, האפקט המאחד שלו פחת. הפילוג היה אחת הסיבות המרכזיות למלחמת האזרחים בקרב הכורדים בשנות התשעים, שהביאה להתנגשות בין ה־KDP (המפלגה הדמוקרטית הכורדית) ל־PUK (האיחוד הפטריטי של כורדיסטן). זיכרון מלחמת האזרחים מהדהד היטב באזור והצלקות עדיין לא הגלידו, כך שהכורדים העיראקים מעוניינים להימנע מעימות דומה. מפלגת KDP הוקמה ב־1946, הודות לתמיכה סובייטית בהתנגדות למונרכיות של עיראק ואיראן. בסיס המפלגה נמצא כיום בארבל, בירת האזור הכורדי, והיא נחשבת למפלגה המשפיעה ביותר באזור הודות לתפקיד שממלאים הן הנשיא ברזאני והן ראש הממשלה נצ'ירוואן ברזאני. מפלגת PUK נולדה בעקבות פיצול ב־KDP 1975 והיא ביססה את מושבה בסולימאנייה. הקמתה שאבה השראה מאבראהים אחמד, לשעבר חבר והוגה ב־KDP-I (הסניף האיראני של ה־KDP), ויש בה השפעה רבה של משפחת טלבאני.⁸

ההבדלים המרכזיים בין שתי המפלגות מתחדדים כיום עקב ההתפתחויות הפוליטיות האחרונות. מעבר למחלוקות והעימותים ההיסטוריים מאשימה PUK את ברזאני בכך שאינו מקיים את כללי המשחק הדמוקרטי, ומגנה את אי־החוקיות של המשך כהונתו כנשיא.⁹ המחלוקת גרמה להקפאת הבחירות לנשיאות מאז 2013 (תחילה נדחו ל־2015 ולאחר מכן ל־2017). יתרה מכך, הבחירות לפרלמנט ב־2013 אפשרו את עלייתה של מפלגה חדשה בשם גוראן ("שינוי"), המגדירה עצמה כמתנגדת לשלטון הקואליציה הדו־מפלגתית (KDP-PUK). הגעתה למקום השני (אחרי KDP ולפני PUK) מדגישה התפתחות אפשרית בחברה הכורדית לנוכח המשבר הפנימי, אם כי אחרים גורסים שהעלייה של מפלגת גוראן משקפת בעיקר את הפילוג בתוך מפלגת PUK.¹⁰ הבחירות גם העניקו 12 מושבים לפרלמנט (מתוך 100 המושבים שהיו פתוחים)¹¹ לשלוש מפלגות אסלאמיסטיות, והדבר מעיד על החשיבות הגוברת של הזהות הסונית.

מצבו האסטרטגי של אזור כורדיסטן, שנע בין מרחבי השפעה שונים ונמצא במדינה ששורר בה מצב מלחמה כ־15 שנה, מקשה מאוד על השגת יציבות פוליטית. חוסר היציבות וההבדלים בתוך החברה מסבכים עוד את המשימה של חיזוק מוסדות דמוקרטיים. בתחומים השונים שבהם יש לממשל האזורי הכורדי

(KRG) חופש פעולה, הוא התקשה להגיע לקונצנזוס פוליטי ולהשיג לגיטימציה למוסדות החדשים שהקים. קשיים אלה קשורים גם לבעיות שחיתות ונפוטיזם באזור כורדיסטן. הממשל האזורי תכנן לבצע ב-2017 שינוי מבני מעמיק למוסדות הקיימים ולפעילותם, ונותר לחכות ולראות אם ישיג את מטרותו.

אנרגיה וכלכלה

בתקופה שאחרי שלטון סדאם חוסיין הגיעו חברות נפט בינלאומיות רבות לאזור כורדיסטן,¹² שנחשב "המחוז הגדול האחרון של נפט יבשתי קל להפקה".¹³ אולם למרות שההכנסות מנפט סייעו בפיתוח הכלכלי של האזור, ההערכות הקודמות בנוגע לעתודות הנפט והגז היו מוגזמות ביחס לכמות המשאבים הניתנים להפקה.¹⁴ אם אזור כורדיסטן יכריז על עצמאות מבלי להגיע קודם לכן להסכם עם בגדאד, וסוגיות בנוגע לחוקיות הפקת הנפט באזור יישארו בלתי פתורות, סביר להניח שאי-הוודאות תמשיך להרתיע חברות בינלאומיות רבות מהשקעה באזור, וכבר נרשמה אכזבה מהתשואות הממשיות על השקעות קודמות של אותן חברות. מנגד, אם האזור יגיע להבנות עם בגדאד הוא יצליח למכור את הנפט שלו במחיר גבוה יותר, שכן המחיר הנוכחי משקף הנחה שהממשל האזורי הכורדי חייב להעניק כדי לפצות על הסיכונים המשפטיים שהקונים מקבלים על עצמם.¹⁵ מכיוון שלאזור כורדיסטן אין מוצא לים נשען יצוא הנפט על טורקיה, ונשמעות קריאות (במיוחד במפלגת PUK) בדבר הצורך בגיוון האפשרויות להנעת הנפט מאזור כורדיסטן, ושאיראן יכולה למלא תפקיד בהקשר זה.

ב-2015 החלו להתגלות קשיים ביכולת של הממשל האזורי הכורדי לשלם משכורות ל-1.3 מיליון העובדים שלו. ראוי לציין שכלל כוח העבודה באזור כורדיסטן נע סביב 2 מיליון איש – נתון שמעיד על בעיה של מגזר ציבורי מנופח. יש כמה סיבות לבעיות הכלכליות. מאז 2014 הגיבה בגדאד למכירת הנפט העצמאית של אזור כורדיסטן בעצירת העברות תקציב מהממשל המרכזי. מחירי האנרגיה היורדים תרמו גם הם לחוב ההולך וגדל של אזור כורדיסטן. סוגיה נוספת היא המשאבים הדרושים כדי לשלם על הטיפול ביותר מ-1.8 מיליון עיראקים עקורים ופליטים סורים שהגיעו לאזור כורדיסטן בעקבות ההתקדמות של דאע"ש (מספרים השקולים לכ-30 אחוזים מאוכלוסיית האזור). בנוסף, מחירי הלחימה הצבאית נגד דאע"ש מעיק על תקציב הממשל האזורי.¹⁶ העובדה שהאזור אינו ישות מדינתית הקשתה על השגת הלוואות בינלאומיות, למרות שהמאבק בדאע"ש הביא לקבלת ההלוואה הישירה הראשונה מארצות הברית, שנועדה לשמש את הממשל האזורי הכורדי לצורך תשלום משכורות לכוחות הפשמרגה. מנגד טענו מקורות באופוזיציה כי מקור המשבר הכלכלי הוא באי-סדרים באשר ליעד שאליו מופנות ההכנסות מנפט, דבר שהביא להעלאת האשמות בשחיתות.¹⁷

הממשל האזורי הכורדי עשה מאמצים מסוימים להוציא לפועל רפורמות כלכליות באזור, ולמרות שלא קיצץ במספר העובדים במגזר הציבורי, המשכורות צומצמו. כמו כן, מחירי הנפט הנמוכים נוצלו למהלך ראשוני של הסרת סובסידיות על הדלק, ובעזרת מימון הבנק העולמי מתוכנן שיפוץ כללי וחיוני מאוד בתשתית החשמל.¹⁸

מצב כוחות הביטחון

בדומה לצורך בקונצנזוס פוליטי כדי להקים ולנהל מוסדות ציבוריים משותפים, דרושה גם הסכמה כדי להגביר את יעילות כוחות הביטחון. באזור פועלים כמה גופים שונים שאמורים לשלוט על הסדר הציבורי ולהבטיח את ביטחון הפנים, ביניהם כוחות צבא הפשמרגה, יחידת ז'רבאני (סוג של ז'נדרמריה), משטרה, אסאיש (Asayish – ארגון ביון), כוחות חירום וכן כוחות למלחמה בטרור.¹⁹

ידוע כי שתי המפלגות הפוליטיות הוותיקות (KDP ו-PUK), שהיו בגלגולן הקודם מיליציות, שמרו על כוחות ביטחון חזקים משלהן. למרות שכל כוחות הפשמרגה כפופים רשמית למועצת השרים של הממשל האזורי הכורדי (הקבינט) ולמשרד הפשמרגה, ולמרות שסעיף 121 בחוקה העיראקית וחוקי אזור כורדיסטן מתיר רק לכוח יחיד ומאוחד להיות כוח המשמר האזורי (צבא הפשמרגה), בכל זאת נותרו כוחות PUK ו-KDP כפופים לפיקודים משלהם. זאת ועוד, אזרחים רבים מחזיקים נשק בבתיהם, והדבר מוסיף לחוסר השליטה המלאה של הממשל האזורי הכורדי בתחום הביטחון. לפי אחת ההערכות מ-2009, מספר חיילי הפשמרגה של ה-PUK מגיע ל-42,500 איש, ושל ה-KDP ל-54,700. עוד 30 אלף חיילי פשמרגה שהשתייכו ל-KDP הועברו למשטרה הצבאית של זרבאני והם פועלים בצורה רשמית תחת פיקודו של שר הפנים העיראקי.²⁰ כיום מוערך שצבא הפשמרגה מונה בין 150 ל-200 אלף לוחמים, כולל חיילי המילואים.²¹ מבחינה חוקית זכאי צבא הפשמרגה למימון הן מהממשל האזורי הכורדי והן מבגדאד, והנושא מעורר מחלוקת בין שני מקורות מימון אלה, והתשלומים אף מהווים מנופי לחץ עבור בגדאד.

המלחמה נגד ארגון 'המדינה האסלאמית' חשפה כמה מהחולשות של הפשמרגה.²² הציוד והאפקטיביות שלהם תלויים מבחינות רבות בתמיכה מצד מדינות מערביות שמועברת אליהם מאז שהחלו להילחם בדאע"ש, בין היתר כיוון שהנשק שהיה ברשותם, שמקורו בברית המועצות לשעבר ויוגוסלביה מתחיל אט אט לאבד מהאפקטיביות שלו.²³ למרות זאת, המלחמה נגד דאע"ש הפכה את הפשמרגה לבעלי ברית חשובים בקואליציה הבינלאומית שהתגבשה נגד הארגון.

מומחים רבים מטילים ספק ביעילות הפשמרגה. התמונה הנפוצה באמצעי התקשורת של צבא כורדי אפקטיבי מאוד היא בחלקה תוצאה של הישגים ממשיים נגד דאע"ש, אך גם של קמפיין יחסי ציבור מוצלח. עם זאת, רבות מההצלחות שהושגו התרחשו בסוריה ונרשמו לזכות השלוחה הסורית של המחתרת הכורדית

האזורי הכורדי נותרו תלויים במידה רבה בתמיכת המערב, שבלעדיה הפשמרגה (YPG) PKK, ולא לכוחות הפשמרגה העיראקיים. הכוחות החמושים של הממשל יתקשה מאוד לאכוף את רצונו בשטח.

לגיטימיות בינלאומית ותמיכה

עצמאות אזור כורדיסטן קשורה באופן הדוק לתמיכה הזרה וללגיטימיות הבינלאומית, ולכן תלויה באינטרס של מעצמות אזוריות ועולמיות לא לחסום את עצמאות הכורדים, ואפילו לסייע לה במאבקה זה. גורלה של כורדיסטן העיראקית, הממוקמת במדינה שסועת קרבות ובאזור בעל חשיבות כלכלית וגיאופוליטית, חשוב מאוד לטורקיה ולאיראן, למדינות ערביות גדולות כמו ערב הסעודית וגם למעצמות העל. נכון לעכשיו יש 34 קונסוליות זרות בארבייל, כולל נציגויות מכל המעצמות הגדולות.²⁴

המעצמות האזוריות מנצלות את הפילוג בתוך אזור כורדיסטן. מפלגת PUK זוכה מזה שנים רבות לגיבוי מאיראן, ואילו מפלגת KDP מושכת את הממשל האזורי הכורדי לכיוון של חיזוק הקשרים עם טורקיה. ברזאני הוא בעל ברית חשוב לנשיא הטורקי רג'פ טאיפ ארדואן, הן במאבקו נגד ה-PKK והן כחלק מהניסיון הטורקי להתנגד למרחב ההשפעה של איראן בעיראק, ולכן התקיימו פגישות רבות בינו לבין מנהיגים טורקים במהלך השנים. בנוסף להיבט הכלכלי של היחסים, הגיבוי שברזאני מקבל מטורקיה בהקשר האזורי חיוני לממשל האזורי הכורדי. מבחינתו של ארדואן, מעבר לכך שהברית תורמת לגיוון מקורות האנרגיה של טורקיה, היא גם מראה שהוא אינו מתנגד לכורדים באופן כללי, אלא רק ל-PKK. ב-2010 פתחה אנקרה קונסוליה בארבייל, והיו מגעים לפתיחת נציגות של הממשל האזורי הכורדי באנקרה.²⁵ במהלך ביקורו של ברזאני בטורקיה בפברואר 2017 הונף דגל כורדיסטן לצד דגלי טורקיה ועיראק במספר אירועים. מהלך זה גרר ביקורת מצד מפלגת התנועה הלאומית (MHP), אך זכה להגנה של מפלגת השלטון.²⁶ היחסים הם במידה רבה בלתי מאוזנים: חיוניים לארבייל אך בעלי חשיבות משנית עבור אנקרה.²⁷ נוסף לכך, התגברות הסכסוך עם המיעוט הכורדי בתוך טורקיה מכבידה על היחסים עם הממשל האזורי הכורדי.

השכנה האיראנית ממקמת עצמה כמתנגדת לעצמאות הכורדית במידה רבה יותר מאנקרה. איראן חוששת מהתפשטות ומהתחזקות רעיון העצמאות גם לכורדים שבארצה, ולשאר המיעוטים. בדצמבר 2016 צצו האשמות בדבר אחריות של משמרות המהפכה האיראניים לפיגוע הכפול נגד משרדי KDP-I בארבייל.²⁸ טהראן חוששת גם מהפיכת הסוגיה הכורדית לכלי בידי יריבותיה כגון ערב הסעודית. גורמים איראנים רשמיים אחדים ביקשו מערב הסעודית להוציא את הנציגות הדיפלומטית שפתחה בארבייל בפברואר 2016.²⁹ בבקשה זו יש אירוניה מסוימת,

לאור העובדה שלאיראן שתי קונסוליות באזור כורדיסטן (בארביל ובסולימאנייה). חרף זאת, מפקד איראני בכיר קרא לערב הסעודית לצאת מארביל משום שנוכחותה מערערת את היציבות.³⁰ האיראנים חוששים גם מכך שהאינטרסים שלהם בתוך האזור הכורדי יידחקו לטובת אלה של הטורקים. משיקולים אלה הם הגבירו את תמיכתם ב־PUK.³¹ נראה שאיראן מתנגדת בתוקף לאזור כורדי עצמאי בשליטת KDP ושהיא מנסה להציב קו אדום בהקשר זה. יחד עם זאת לא ברור אם איראן תעשה שימוש בכוחה הצבאי כדי לבלום מאמץ כורדי לעצמאות (בייחוד אם מדינה כזו תהנה מגיבוי אמריקאי), למרות שסביר מאוד להניח כי הם ישקיעו מאמץ רב להחלשה ולערעור מבפנים של ישות כזו.³²

ארצות־הברית מתנגדת לעצמאות כורדית, במיוחד מאז מלחמת 2003, משום שבעיניה יש חשיבות על שמירה על גבולות עיראק הקיימים. עם זאת, ככל שאי־היציבות בעיראק נמשכת ואף מחריפה, נשמעות קריאות בווינגטון לשקול מחדש מדיניות זו. ברור למדי שמדינה כורדית תהיה ידידותית לארצות־הברית, וכי אם היא תבחר להעניק לה ערבויות ביטחוניות, עשוי הדבר להרתיע את האיראנים מפעולה צבאית נגד המדינה החדשה.³³ לארצות־הברית יש כבר עתה כמה כוחות הפרוסים באזור.³⁴

עמדתה של רוסיה כלפי הכורדים מורכבת. באופן מסורתי היא שמרה על יחסים ידידותיים עם הכורדים והייתה אחת מהמדינות הראשונות שפתחו קונסוליה בארביל.³⁵ אולם מוסקבה מתנגדת להחלטה חד־צדדית של ארביל להכריז על עצמאות, והיא תתמוך במדינה כורדית עצמאית רק אם הדבר יהיה בהסכמה עם בגדאד. קיימת גם זיקה למצב בסוריה ובעיראק, וכל תקדים של התנתקות מהמדינה העיראקית לא יתקבל בברכה בדמשק או בטהראן, שעמדתה בנושא עשויה להשפיע על רוסיה. במקביל, לא ברור אם מדינה כורדית, שתהיה קרוב לודאי פרו־מערבית, אכן תואמת את האינטרסים הרוסיים.

ישראל תתמוך באופן מלא במדינה כורדית עצמאית, אם כי תמיכה כזו אינה צפויה לשנות באופן משמעותי את השיקולים של הכורדים. ביוני 2014 הכריז ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו על תמיכתו בהקמת מדינה כורדית עצמאית בצפון עיראק, וציין כי לכורדים "מגיעה מדינה".³⁶ באותו חודש נפגש נשיא המדינה דאז שמעון פרס עם נשיא ארצות־הברית ברק אובמה, וגם הוא דיבר בעד מדינה כורדית על רקע המצב בעיראק.³⁷ למרות שחלק מהדיווחים על רכישת נפט מאזור כורדיסטן על ידי ישראל נראים מוגזמים, חברות ישראליות פרטיות סייעו לייצא נפט מהאזור מבלי שחששו לעקוף את בגדאד, שכן לישראל אין יחסים דיפלומטיים עם עיראק.³⁸ בינואר 2016 הביעה גם שרת המשפטים אילת שקד עמדה חיובית כלפי הכורדים, כאשר ציינה כי "הגיע הזמן לסייע להם" וכן כי "העם הכורדי הוא שותף של העם הישראלי".³⁹

לפיכך נראה שעליית המדינה האסלאמית והמאבק להבסתה יצרו מצב שבו הכורדים זוכים לתשומת לב בינלאומית גוברת ולהכרה רחבה יותר בהישגים ובזכויות שלהם, ובאופן כללי התעוררה תחושה חיובית כלפי האפשרות של עצמאות כורדית (לפחות בדעת הקהל במדינות המערב). יתרה מכך, לנוכח הזמן החולף והבחירה בנשיא דונלד טראמפ שאינו רואה עצמו מחויב להמשיך את מדיניות קודמיו, ייתכן שההתעקשות האמריקאית על שמירת עיראק כמדינה מאוחדת תלך ותפחת. הברית של טורקיה עם ברזאני נשמרת זמן רב למדי, והבעיות הגוברות של טורקיה במזרח התיכון מרמזות שהיא לא תסכן ברית זו כל עוד היא תמשיך לקצור את פירותיה בתחומי האנרגיה ובמאבק נגד ה־PKK.

מסקנות

כפי שקורה פעמים רבות לגבי מדינות חדשות, מסתמן כי הכרזת עצמאות מצד אזור כורדיסטן לא תזכה בברכתם של כמה מהשחקנים באזור, וכי לידת המדינה עשויה להיות כרוכה במלחמה. לפיכך נדרשת מנהיגות אמיצה וחזקה להקמת כורדיסטן עיראקית. מדינה חדשה בהתהוות מחייבת גם סף מינימלי של לגיטימיות בינלאומית כדי להפוך לעצמאית, וכפי שמציין אנואר אנייד, מפתיע לראות כיום כיצד הכרזות המתייחסות לעצמאות כורדית אפשרית אינן מעוררות תגובה חזקה כבעבר, וכי התחושה היא כי "הן האזור והן העולם נעשים בהדרגה פתוחים יותר לרעיון של כורדיסטן עצמאית"⁴⁰.

הקרע הפוליטי הוא בעיה מתמשכת באזור כורדיסטן, ומכל הסוגיות שנדונו במאמר זה הוא כנראה הקשה ביותר לפתרון. האופוריה הראשונית שלאחר העצמאות עשויה למתן במידה מסוימת את עוצמת האתגר בחודשים הראשונים, אולם סביר להניח שהוא ישוב ויעלה תוך זמן קצר. סוגיית האחדות כוחות הפשמרגה נמצאת על סדר היום של הכורדים העיראקים זה שלושה עשורים, ואין ספק שננקטו כמה צעדים משמעותיים בתחום, אולם הם אינם מספיקים. השגת מעמד של מדינה עשויה לשמש זרז לקידום מטרה זו. כמה מהבעיות הכלכליות שהממשל האזורי הכורדי מתמודד עמן כיום ימשיכו ללוות אותו גם אם ישיג עצמאות (כמו המספר המנופח של עובדים במגזר הציבורי, והמחיר הכלכלי של קליטת העקורים והפליטים באזור). אולם חלק מהקשיים הכלכליים יהיו

הכרזת עצמאות מצד אזור כורדיסטן לא תזכה בברכתם של כמה מהשחקנים באזור. לידת המדינה עשויה להיות כרוכה במלחמה. לפיכך נדרשת מנהיגות אמיצה וחזקה להקמת כורדיסטן עיראקית.

קלים יותר לטיפול ברגע שהאזור הכורדי ישיג עצמאות ויהיה בעל מטבע משלו, יוכל לשלוט בשער החליפין ולקבל הלוואות הנחוצות לבניית המדינה. התמיכה מבחוץ בעצמאות צפויה להיות עמומה למדי, וסביר להניח שלא נראה את טורקיה

או את ארצות-הברית נותנות לממשל האזורי הכורדי אור ירוק, אבל אם הן לא יציגו לברזאני אור אדום זה ייחשב הישג. יש להניח שאיראן תמשיך להתנגד בצורה נחרצת לעצמאות כורדית, והאפשרות שהיא תתקוף את הישות החדשה אכן קיימת, אך סביר יותר שהיא תנסה לחזק עוד את קשריה עם ה-PUK ולפעול באופן חתרני בתוך המדינה החדשה. לכן, למדינה כורדית עצמאית יהיו בעיות רבות והיא תהיה תלויה במידה רבה בטורקיה ובארצות-הברית על מנת להרתיע את איראן. אך חרף כל האמור לעיל, דומה שכף המאזניים נוטה בזירות לטובת עצמאות.

הערות

- 1 Seth J. Frantzman, "2016: The Year Kurdistan Finally Breaks From Iraq?" *National Interest*, February 26, 2016.
- 2 Sara Salahaddin Mustafa and Sardar Aziz, "Turkey and Iraqi Kurdistan Federal Region: Bonds of Friendship," in *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, ed. Alex Danilovich (London and New York: Routledge, 2017), p. 151.
- 3 Ofra Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State Within A State* (London: Boulder, 2012), pp. 224, 298.
- 4 Ryan D. Griffiths, "Kurdistan Independence and the International System of Sovereign States," in *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, pp. 120-31.
- 5 "Masoud Barzani: Independent Kurdistan is Loyal Response to Peshmerga Sacrifices," *Rudaw*, March 5, 2017.
- 6 "Fact Sheet: About the Kurdistan Regional Government," Kurdistan Regional Government website, <http://cabinet.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=180>.
- 7 "The Kurdish Language," Kurdistan Regional Government website, <http://cabinet.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=215>.
- 8 David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (London: I. B. Tauris, 2007), p. 297.
- 9 Mohammed A. Salih, "Iraqi Kurds in Limbo over President's Fate," *al-Jazeera*, August 18, 2015.
- 10 Nigel A. Greaves, "Rebels Without a Cause? A Historicist Analysis of Iraqi Kurdistan's Current Political and Economic Development and Prospects for Independence," in *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, p. 65.
- 11 בפרלמנט יש 111 נציגים, אך 11 מתוכם שמורים למיעוטים.
- 12 Ofra Bengio, *The Kurds in a Volatile Middle East* (Ramat Gan: Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 2017), p. 14.
- 13 כפי שצוטט בתוך: Francis Owtram, "Oil, the Kurds and the Drive for Independence: An Ace in the Hole or Joker in the Pack," in *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, p. 99.
- 14 Michael Rubin, *Kurdistan Rising? Considerations for Kurds, Their Neighbors, and the Region* (American Enterprise Institute, 2016), p. 68.
- 15 Kenneth M. Pollcak, "Iraqi Situation Report, Part III: Kurdistan," *Markaz*, March 30, 2016, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/03/30/iraq-situation-report-part-iii-kurdistan/>

- “Iraqi Kurdistan Government Behind on Salaries for over 1.3 Million Employees,” 16
Ekurd Daily, November 10, 2015.
- Ibrahim Abbas, “The Real Reason Behind Unpaid Salaries in the Kurdistan Region,” 17
NRT September, 14, 2016; Mustafa Saadoun, “KRG Speaker: Independent Kurdish
State Complex Issue,” *al-Monitor*, January 15, 2017.
- Pollack, “Iraqi Situation Report, Part III: Kurdistan.” 18
“Fact Sheet: About the Kurdistan Regional Government.” 19
- “Iraqi Kurdistan Regional Guard Forces (Peshmerga), *Global Security Website*, 20
<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/peshmerga.htm>
- Raja Abulrahim, “Are Iraq Renowned *Peshmerga* Fighters Any Match for Islamic 21
State?” *Los Angeles Times*, October 9, 2014; “Outgunned and Untested for Years,
Kurdish Peshmerga Struggle,” *Reuters*, August 13, 2014.
- ש.פ. 22
Pollack, “Iraq Situation Report, Part 3: Kurdistan.” 23
- “Three More Countries to Open Consulates in Erbil: Official,” *Basnews*, January 4, 2017. 24
“KRG to Open Representation Office in Turkey,” *Basnews*, November 23, 2016. 25
- “AKP, MHP in Row Over Iraqi Kurdistan Government Flag,” *Hurriyet Daily News*, 26
February 28, 2017.
- Denise Natali, “Turkey’s Kurdish Cards,” *Foreign Policy*, September 12, 2011. 27
“Twin Bomb Attack Strikes Office of Iranian Kurdish Party, at Least 7 Killed,” 28
ARANews, December 21, 2016.
- “Iranian Commander Warns that the Saudi Arabia Consulate Should Leave Erbil,” 29
Rudaw, January 15, 2017.
- ש.פ. 30
Mohammad Salih Mustafa, “Iran’s Role in the Kurdistan Region,” *al-Jazeera* 31
Centre for Studies Report, April 20, 2016, [http://studies.aljazeera.net/en/
reports/2016/04/160420105055207.html](http://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/04/160420105055207.html)
- Ofra Bengio, “What can Make or Break a Kurdish State,” *Tel Aviv Notes*, January 10, 32
2017.
- Paula Pineda, “The Kurdish Issue on the USA Foreign Policy Agenda,” in *Iraqi* 33
Kurdistan in Middle Eastern Politics, p. 175.
- Trudy Rubin, “Time for Kurdish Independence,” *Inquirer Daily News*, March 23, 34
2017.
- Vitaly Naumkin, “Russia’s Kurdish Dilemma,” *al-Monitor*, January 26, 2014. 35
- Barak Ravid, “Netanyahu Calls for Kurdish Independence from Iraq,” *Haaretz*, June 36
30, 2014.
- Chemi Shalev, “Peres’ Parting Tip to Obama on Middle East: Stick with Your Friends, 37
Warts and All,” *Haaretz*, June 25, 2014.
- Eliyahu Kamisher, “How the KRG Quasi-State Built an Independent Oil Industry,” 38
Iqtisadi, 6, no. 1, January 27, 2016.
- “Justice Minister Calls for an Independent Kurdistan,” *Times of Israel*, January 20, 39
2016.
- Anwar Anaid, “Learning from History: Kurdish Nationalism and State-Building 40
Efforts,” in *Iraqi Kurdistan in Middle Eastern Politics*, p. 30.

ממשל טראמפ, המזרח התיכון והכורדים

זאקרי פֶּכֶּרֶה

המאמר מנתח את יחסי ארצות הברית והכורדים על רקע היבחרו של דונלד טראמפ לנשיאות, ובוחן את המשתנים השונים שיהיה על הנשיא להביא בחשבון בבואו לגבש את המדיניות האמריקאית כלפי המזרח התיכון והכורדים. המאמר טוען כי לנשיא טראמפ יש שני אינטרסים מרכזיים במזרח התיכון: לחסל את המדינה האסלאמית ולבלום את איראן. לשני מוקדי מדיניות אלה צפויה השפעה על הכורדים, ויש בהם כדי להפגיש אינטרסים מסוימים של הכורדים ושל האמריקאים בהתנגדות למדינה האסלאמית. עם זאת, הכורדים מוכנים להילחם בדאע"ש רק כל עוד הארגון מאיים על האינטרסים שלהם, ואינם מראים עניין רב בהרחבת מאמציהם ללחימה בדאע"ש גם מחוץ לאזור הכורדי. יתרה מכך, בשל המתיחות הקיימת בין השחקנים השונים בזירה הפוליטית הכורדית, כל סיוע חיצוני לכורדים עלול להוביל להגברת היריבות האתנית הפנימית. בנוגע לאינטרס השני של טראמפ שהוא בלימת איראן – הרי הסיכויים ששחקן פוליטי כורדי כלשהו יאמץ בגלוי מדיניות העוינת את איראן נמוכים מאוד, שכן הכורדים אינם תופסים כרגע את איראן כאיום מרכזי על האינטרסים שלהם.

מילות מפתח: טראמפ, כורדיסטן, עיראק, סוריה, איראן

ממשל טראמפ והמזרח התיכון

מדיניות החוץ של דונלד טראמפ כלפי הכורדים עדיין לא הוצגה בברור, למעט הערות שונות בנוגע לכורדים וציון עמדות מסוימות שעשויה להיות להן השפעה על קבוצה אתנית זו. טראמפ השמיע בעבר הצהרות שתומכות בכורדים, כולל

זאקרי פֶּכֶּרֶה הוא בעל תואר MA במדע המדינה מאוניברסיטת יורק בטורונטו, כיום מלמד אנגלית בסין.

אמירה מה-15 ביולי 2016 על כך שהוא "מעריך גדול של הכורדים". כמו כן הוא ציין כי "במצב אידאלי יכולנו לגרום להם [לטורקים ולכורדים] לעבוד יחד".¹ אולם לצד הצהרות תומכות אלה הושמעו גם הצהרות שעלולות להדאיג למדי את הכורדים, בין היתר הבעת געגוע לסדאם חוסיין והתייחסות מבטלת להרג ההמוני של הכורדים ב-1989, שהתבטאה באמירה שסדאם פיזר סביבם "קצת גז".² לצד הרטוריקה הזו, טראמפ הוכיח שהוא מחויב לקווי מדיניות שצפויים להשפיע ישירות על הכורדים, ובמיוחד לחיסול המדינה האסלאמית ולבלימת איראן. המטרה של חיסול דאע"ש היא מדיניות שהחלה עוד בממשל אובמה, אך טראמפ מעדיף שימוש בכוח לשם כך. טראמפ טען כי על ארצות-הברית "להפציץ לכל הרוחות" את המדינה האסלאמית,³ וכי הפתרון היחידי לבעיה הוא פתרון צבאי. גישה חד-צדדית זו כללה לעתים גם תמיכה באזור ללא טיסה בצפון סוריה,⁴ וכן איומים להפציץ את שדות הנפט שבשליטת דאע"ש על מנת למנוע מהארגון את ההכנסות,⁵ ואפילו הצעות לשלוח לשם כוחות קרקעיים.⁶ גישה זו סותרת את מדיניות אובמה, שניסה במידה רבה למנוע הסתבכות אמריקאית בעימות בסוריה. אובמה אישר התערבות צבאית מוגבלת בלבד בסוריה, אך ההצעה של טראמפ תחייב הסלמה משמעותית בהתערבות אמריקאית במדינה שסועת הקרבות. לגישה החד-צדדית והמיליטריסטית של טראמפ בסוגיית דאע"ש יש סיכוי להיטיב עם הכורדים, שכן היא תגרום לו לחפש בעלי ברית מקומיים בעיראק ובסוריה על מנת להפחית את הצורך בחיילים אמריקאים או לצמצם את מספרם.

בדומה לעמדתו של טראמפ בעניין המדינה האסלאמית, גם עמדתו ביחס לאיראן היא חד-צדדית ומיליטריסטית. למשל, כאשר נשאל בנוגע לספינות התותחים האיראניות המתגרות באוניות הצבא האמריקאי השיב שהוא יירה עליהן עד שיושמדו כליל.⁷ כמו כן בפברואר 2017, בתגובה לניסוי שערכה איראן בטילים בליסטיים, הטיל הממשל סנקציות חדשות נגד ממשלת איראן.⁸ היועץ לביטחון לאומי לשעבר בממשל טראמפ, הגנרל מייקל פלין, אמר בשעתו שאיראן קיבלה אזהרה.⁹ בנוסף, הן מזכיר ההגנה הגנרל ג'יימס מאטיס¹⁰ והן יועצו של טראמפ סבסטיאן גורקה¹¹ ציינו כי הם רואים באיראן איום. הנשיא טראמפ אמנם התייחס לכורדים במעורפל בלבד, אך החתירה שלו לחיסול דאע"ש ולבלימת איראן צפויה לערב אותם, ויהיו לכך השלכות מבחינתם.

האינטרסים של הכורדים

הכורדים הסורים והכורדים העיראקים מפולגים, ולגורמים פוליטיים כורדים שונים יש אינטרסים שונים. נכון להיום ישנם שלושה שחקנים כורדים מרכזיים: מפלגת PKK (מפלגת הפועלים של כורדיסטן), שיש לה שלוחות בסוריה בדמות המפלגה הדמוקרטית המאוחדת (PYD), השולטת בפועל בכורדיסטן הסורית ופועלת בצפון

כורדיסטן העיראקית, והמפלגות KDP (המפלגה הדמוקרטית הכורדית) ו-PUK (האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן), ששתיהן פעילות בכורדיסטן העיראקית ויש להן שלוחות בסוריה, אך השפעה מועטה בלבד מעבר לכורדיסטן העיראקית.

כורדיסטן הסורית

כורדיסטן הסורית נשלטת על ידי ה-PYD, שהיא זרוע של ה-PKK – ארגון כורדי לאומני שהוקם בטורקיה בשנות השבעים כארגון מרקסיסטי-לניניסטי שדרש עצמאות לכורדיסטן.¹² מאז נטשה PKK את האידאולוגיה המרקסיסטית-לניניסטית ואת הרצון בכורדיסטן עצמאית, וכיום היא דורשת אוטונומיה לכורדים בטורקיה, באיראן ובסוריה.¹³ במקביל להתפתחות מלחמת האזרחים בסוריה הצליחו הכורדים הסורים ליצור עד כה אזור אוטונומי משלהם בתוך סוריה. האזור האוטונומי כולל שלושה מחוזות: עפרין, כובאני וג'זירה שאינם סמוכים זה לזה, אבל מהווים יחד את מה שנקרא כורדיסטן המערבית או רוג'אבה,¹⁴ שבפועל היא אזור אוטונומי בתוך סוריה, אם כי הוא שונה מאוד מהאזור האוטונומי בעיראק.

כורדיסטן הסורית הצליחה אמנם להשיג מידה רבה של אוטונומיה בדומה לזו של כורדיסטן העיראקית, אך יש כמה הבדלים מהותיים ביניהן. כורדיסטן העיראקית נהנתה מאוטונומיה בפועל מאז 1991 – כאשר ארצות-הברית אכפה אזור ללא טיסה מעל צפון עיראק, ומאוטונומיה על פי חוק מאז 2003. רוג'אבה לעומת זאת השיגה אוטונומיה רק ב-2013, וגם אז רק בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה, כך שממשלת סוריה אינה מכירה בה. חוסר ההכרה פירושו שהאוטונומיה הנוכחית של הכורדים בסוריה משקפת רק את השליטה האפקטיבית של PYD לנוכח מלחמת אזרחים המתמשכת. תבוסה של PYD תשים קץ גם לאוטונומיה של רוג'אבה.

בנוסף להבדל במעמדן החוקי, לשני חלקי כורדיסטן יש גם שתי מערכות ממשל נפרדות. כורדיסטן העיראקית היא יותר לאומנית, מסורתית ושבטית, ואילו כורדיסטן הסורית מנסה ליצור אלטרנטיבה המתבססת על ביזור הכוח לרמה המקומית, ומעין "דמוקרטיה ללא מדינה".¹⁵ מודל זה יצר ומבקש להמשיך ליצור מאות ואף אלפי רשויות מקומיות שיתנהלו על פי חוקת רוג'אבה. המודל אף אינו תומך בלאומנות כורדית ונועד לכלול גם אזרחים שאינם כורדים.¹⁶ רוג'אבה נשלטת עתה על ידי PYD אך קיימת אופוזיציה מקומית, בעיקר מכיוון KNC (המועצה הלאומית הכורדית), שהיא ארגון גג שהקימה KDP. למרות ש-KNC פועלת בתוך סוריה היא שולית יחסית, ובעלת השפעה מוגבלת בלבד בתוך כורדיסטן הסורית. בנוסף למיעוט התומכים ב-KNC, אלה שבכל זאת תומכים בה סובלים מרדיפות מצד PYD, שכן לשני הארגונים יחסים מנוגדים עם הממשלה הטורקית. בשל הקשר של KNC ל-KDP והיחסים הטובים של KDP עם ממשלת טורקיה, KNC

זוכה להתנגדות תקיפה מצד PYD, שכן PYD חברה ל־PKK, אשר נמצאת כיום בעימות עם ממשלת טורקיה.¹⁷

האינטרס של PYD בתוך סוריה הוא לשמור על האוטונומיה שלה, אולם לפרקים היא מתקשה לעשות זאת. באוגוסט 2016 ניסתה PYD ליצור רצף בין עפרין לכובאני וג'זירה, כאשר קואליציה של מיליציות שונות כולל PYD ניסתה להשתלט על ג'ראבלוס ומנג'יב.¹⁸ היעד סוכל כאשר טורקיה יצאה במבצע 'מגן הפרת' במטרה למנוע התגבשות של כורדיסטן סורית זמנית ורציפה בשליטת PYD, וכדי לבלום את התרחבותה של רוג'אבה.¹⁹ לאחר הכישלון ליצור רצף בין המחוזות שינתה PYD את יעדיה והתמקדה בהאחדת השטחים שכבר נמצאים בשליטתה.²⁰ PYD הצהירה גם שכוחותיה לא ישתתפו בשחרור ראקה מידי המדינה האסלאמית. הם יכתרו את העיר ויבלמו את הארגון, אולם לא יתערבו בלחימה בתוך העיר, שאותה הם משאירים לכוחות הערביים.²¹

PYD לא הצליחה אמנם לאחד שלושת המחוזות, אך הצליחה לייצר הסדרי ביטחון עם שחקנים פוליטיים שונים בתוך סוריה. מערכת היחסים של PYD עם משטר אסד וכן עם המורדים הסורים נעה בין ידידותיות לעוינות, בהתאם למוטיבציות שלה ושל אותם שחקנים פוליטיים. לפעמים נלחמה PYD יחד עם משטר אסד נגד מורדים אחרים ודאע"ש.²² מנגד היו מקרים ש־PYD שיתפה פעולה עם ארגוני מורדים אחרים במלחמה נגד דאע"ש.²³ יתרה מכך, אסד הכריז שאינו מכיר ברוג'אבה כאוטונומיה וכי אין לו כל כוונה להכיר בה.²⁴ מכך משתמע שכל שיתוף פעולה עם המשטר הוא לטווח קצר בלבד ומסיבות טקטיות, וכי ברגע שדאע"ש והמורדים הסורים יובסו, אסד ו־PYD עלולים למצוא עצמם בעימות סביב הדרישה לאוטונומיה לרוג'אבה.

כורדיסטן העיראקית

PKK ושלוחיה שולטים במידה רבה ברוג'אבה בסוריה, אך הם פעילים במידה פחותה ברוב כורדיסטן העיראקית, שם השחקנים הפוליטיים המרכזיים הם KDP, מפלגת גוראן ו־PUK.

בו בזמן יש ל־PKK השפעה מסוימת הן באזור הר סינג'אר והן באזור הרי קנדיל, אף על פי ש־KDP מתנגדת בנחרצות לנוכחות זו,²⁵ והדבר אף הביא להתנגשויות חמושות בין שני הארגונים.²⁶ התנגדות KDP נובעת מהחשש שאם PKK תשיג השפעה בכורדיסטן העיראקית, זה עלול לבוא על חשבון ההשפעה של KDP. כורדיסטן העיראקית מורכבת כיום באופן רשמי מארבעה מחוזות מנהליים: ארביל, דהוק, חלבג'ה וסולימאנייה. אולם, עם התמוטטות מדינת עיראק ועלייתה של המדינה האסלאמית התרחבו שטחי השליטה של הכורדים והם כוללים את מחוז כירכוכ וכן שטחים אחדים בצפון עיראק.²⁷

מפלגת KDP נוסדה ב־1946 על ידי מוסטפה ברזאני ובסיסה נמצאה בארביל ובדהוק. מפלגת PUK הוקמה ב־1975 על ידי ג'לאל טלבאני ובסיסה נמצאה בסולימאנייה.²⁸ בעבר שלטו שתי המפלגות יחד בכורדיסטן העיראקית, חרף המתיחות ואף העימות ביניהן. מלחמת האזרחים הכורדית (1994–1997) הייתה אירוע עקוב מדם במיוחד בתולדות כורדיסטן העיראקית, והיא הסתיימה בהסכם שלום בתיווך אמריקאי שבמסגרתו חולקה כורדיסטן העיראקית לשני חלקים: אזור אחד הכולל את ארביל ודהוק נשלט על ידי KDP, והאזור השני הכולל את סולימאנייה נשלט בידי PUK. ההסכם אמנם בוטל באופן רשמי בשנת 2003, אך באופן בלתי רשמי החלוקה נותרה על כנה עד היום, יחד עם הלחימה נגד המדינה האסלאמית.

מאז הקמתה הרשמית של הממשלה האזורית של כורדיסטן ב־2003, שלטו המפלגות PUK ו־KDP בפרלמנט – המוסד הפוליטי הרשמי המרכזי בכורדיסטן העיראקית. ב־2013 הוקמה מפלגה חדשה בשם גוראן על ידי חברים לשעבר מ־PUK שנטשו את מפלגתם, משום שלא היו מרוצים מהשחיתות הפוליטית ששררה בה.²⁹ תוצאות הבחירות של 2013 לפרלמנט הביאו לכך שמפלגת KDP זכתה ב־38 מושבים, גוראן זכתה ב־24 מושבים ו־PUK ב־18 מושבים. נשיא כורדיסטן העיראקית הוא מסעוד ברזאני ממפלגת KDP, וראש הממשלה הוא נצ'ירוואן ברזאני, גם הוא מאותה מפלגה.³⁰

מפלגת KDP אמנם מחזיקה כרגע במספר המושבים הרב ביותר בפרלמנט ובשליטה על הרשות המבצעת, אך כורדיסטן העיראקית מפולגת מאוד. באוגוסט 2015 החליט הנשיא ברזאני להאריך את משך נשיאותו מעבר לשתי הכהונות הקבועות בחוק. כעבור חודש הוא הרחיק ארבעה שרים ממפלגת גוראן והחליפם בשרים מ־KDP, ולאחר מכן מנע מיוסיף מוחמד, דובר הפרלמנט וחבר פרלמנט מטעם מפלגת גוראן, את הכניסה לארביל.³¹ החלטות אלו הביאו גם לקיטוב בכורדיסטן העיראקית, כאשר KDP ותומכיה במחנה אחד, והמתנגדים במחנה אחר. אי־הסדר הפוליטי בעייתי משום שהוא גולש הן ליחסי החוץ של הכורדים העיראקים והן לצבא, כך שלכל אחת משתי המפלגות, KDP ו־PUK, יש מיליציה משלה. הגלישה משפיעה על המלחמה נגד המדינה האסלאמית משום שבמקום לפרוס את מיטב הכוחות והנשק נגד דאע"ש, הם נשמרים כעתודה ומשמשים מדי פעם לצורך מטרות מפלגתיות. יתרה מכך, בשל הפוליטיזציה של הצבא, יחידות הפשמרגה השונות אינן מתקשרות זו עם זו.³²

למרות הפילוג בתוך דרגי הצבא הכורדי, הכורדים לוחמים בדאע"ש משום שהארגון מאיים על השטחים ועל האינטרסים החיוניים של שתי המפלגות, KDP ו־PUK. מפלגת KDP נלחמה במדינה האסלאמית כאשר זו איימה על ארביל, ועתה היא נלחמת בארגון בצפון עיראק, ואילו מפלגת PUK נלחמה נגד המדינה

האסלאמית בכירכוכ וכבשה אותה מידיה. ארביל היא הבסיס והאינטרס החיוני של KDP, וכירכוכ היא אינטרס חיוני של PUK משום היותה מאחז מבוצר³³ ובשל חשיבותה הסמלית.

עם זאת, יש גבול עד כמה רחוק מוכנות שתי המפלגות להתקדם בלוחמה, והן הפגינו איפוק כאשר הגיעו לאזורים שמעבר לשטחיהן. דוגמה חשובה למגבלה זו היא הקרב על מוסול: מפקד בכיר בפשמררה של KDP הצביע על כך שהם לא ממהרים להיכנס למוסול עצמה, מחשש להתנגדות אפשרית.³⁴ בהתאם לכך, אם הנשיא טראמפ מתכנן להשתמש בכורדים במקום באמריקאים כחיללים בקו החזית, הוא עלול לגלות כי למרות שהכורדים מוכנים לבלום את דאע"ש, ייתכן שהם לא יהיו מוכנים להיכנס לשטחים שבשליטת הארגון. הפילוג גולש גם למדיניות החוץ של הכורדים העיראקים. כל אחת משתי המפלגות KDP ו-PUK נוטה לעבר מעצמה אזורית אחרת. ל-KDP קשרים חזקים עם טורקיה ואילו PUK נוטה לעבר איראן.

הכורדים והמעצמות האזוריות

הגורם שמסבך עוד יותר את הדינמיקה הפוליטית הפנימית בסוריה ובכורדיסטן העיראקית הוא התפקיד שממלאות המעצמות האזוריות. לטורקיה קשרים חזקים מאוד עם מפלגת KDP בעיראק וקשרים מתונים יותר עם PUK, ואילו יחסיה עם PKK ו-PYD בסוריה עוינים בגלוי. בניגוד אליה, לאיראן קשרים חזקים עם מפלגת PUK וקשרים מתונים עם PDK בעיראק וגם עם PKK/PYD בסוריה, שניתן להסבירם בשאיפות האזוריות הרחבות שלה. לאורך הנתב המשמש את איראן למשלוח ציוד וכוח אדם מטהראן ללסקיה כדי לתמוך במשטר אסד וכאמצעי לפתיחת מסדרון לאזור הים התיכון, שוכנת טריטוריה מרכזית של PKK. נתב זה עובר דרך האזורים של סינג'אר, קאמשילי וכובאני, שכולם נתונים עתה לשליטת PKK או זרוע הפעולה שלה – PYD. לכן חייבת איראן לשמור על יחסים טובים עם PKK, בין היתר כדי להשיג את ההגמוניה האזורית שאליה היא חותרת.³⁵ אולם למרות שלאיראן אינטרס בשימור יחסים טובים עם PKK, היא מודאגת מהאפשרות שהאוטונומיה לכורדים בסוריה עלולה לגלוש לכיוון לא רצוי.³⁶ חשש זה נוגע ל-PKK משום שיש לה שלוחה באיראן שנקראת 'מפלגת החיים החופשיים הכורדית' (PJAK).³⁷ ב-2011 נרשמו התנגשויות צבאיות בין PJAK לבין ממשלת איראן, אך מאז נחתמה ביניהם הפסקת אש.³⁸

למרות שלאיראן וטורקיה קשרים מנוגדים עם PYD, שתיהן מודאגות מהשפעת הגלישה של כורדיסטן סורית אוטונומית על האוכלוסיות הכורדיות בכל אחת מהמדינות. מכנה משותף נוסף לאיראן וטורקיה הוא היחסים שלהן עם הממשלה האזורית של כורדיסטן בעיראק. גם איראן וגם טורקיה, כל אחת מסיבותיה שלה, אינן מעוניינות לראות את הממשלה של מפלגת KDP מודחת מהשלטון. טורקיה

תומכת בכך שהממשלה האזורית של כורדיסטן תשלוט ב־KDP, בשל רצונה להפוך למוקד אנרגיה אזוורי ולצמצם את תלותה באנרגיה רוסית ואיראנית.³⁹ לשם כך היא זקוקה להזרמת אנרגיה מכורדיסטן העיראקית דרכה,⁴⁰ ולכן טיפח ארדואן קשרים הדוקים עם KDP ועם הנשיא ברזאני.⁴¹ עם זאת, טורקיה לא הרחיקה לחלוטין את PUK, ומנהיגי שתי המפלגות נהנים מדרכונים טורקיים ומנציגויות רשמיות בטורקיה.

הגישה של איראן הפוכה למעשה. לאיראן קשרים חזקים יותר עם מפלגת PUK, והיא תמכה בה במהלך מלחמת האזרחים העקובה מדם בכורדיסטן העיראקית בשנים 1994–1997. כוחות איראניים גם לחמו לאחורונה לצד PUK נגד המדינה האסלאמית. יחד עם זאת, איראן לא התנגדה להארכת הכהונה של הנשיא ברזאני, וסייעה ל־KDP באספקת נשק וכוח אדם כאשר ארביל הותקפה על ידי דאע״ש.⁴² ייתכן שאיראן מוכנה לתמוך ב־KDP משום שכורדיסטן עיראקית חזקה ומאוחדת שתילחם בדאע״ש משרתת את האינטרסים האיראניים יותר מאשר כורדיסטן עיראקית מפוצלת, עם פלגים שנלחמים זה בזה.

לצעוד קדימה

הדינמיקה הפוליטית הפנימית של שני חלקי כורדיסטן והדינמיקה הפוליטית האזורית במזרח התיכון מהותיות באשר להבנות הנוגעות ליחסי ארצות־הברית והכורדים בעתיד. ללא קשר לשאלה אילו אינטרסים אמריקאיים עולים בקנה אחד עם אלה של הכורדים, צפויות להם השלכות שקובעי המדיניות האמריקאים יהיו חייבים להביא בחשבון.

כל השחקנים הפוליטיים הראשיים בקרב הכורדים שותפים למטרה המרכזית של הנשיא טראמפ – חיסול דאע״ש. אולם אם ארצות־הברית תמשיך לחמש את PYD או תגדיל את תמיכתה במפלגה, סביר להניח שהדבר יעורר התנגדות מצד KDP וטורקיה גם יחד, שכן תמיכה כזו תיחשב בעיניהם כאיום על האינטרסים שלהם, ואף ההימנעות של ארצות־הברית מביקורת נגד פעולות הדיכוי שמפעילה ממשלת טורקיה על PKK בתוך טורקיה לא תהיה משמעותית. עם זאת, ארצות־הברית יכולה לנסות להקדים תרופה להתנגדות הטורקית ולטפח רצון טוב רב יותר בקרב הטורקים באמצעות הסגרת גולן או הפחתת השפעתו. ארצות־הברית יכולה גם לאזן כל סיוע צבאי וכספי ל־PYD במתן סיוע שווה ל־KDP בעיראק. למרות שחימושה של KDP עשוי לסייע למתן את חששות המפלגה מחימושה של PYD, אחת הבעיות שעלולות להתעורר בעקבות זאת היא שאם תפרוץ מלחמת אזרחים בתוך כורדיסטן העיראקית, ישמש הנשק לא נגד דאע״ש אלא נגד PUK. כדי להכיל את המתיחות הפנימית בין KDP ל־PUK צריכה ארצות־הברית להפעיל לחץ על שתי השחקניות הפוליטיות האלה (ארצות־הברית ניהלה את המשא ומתן

לשלוש בין שתיהן ב־1997), ועל ידי כך לצמצם את הסיכויים למלחמת אזרחים בתוך כורדיסטן ולמקד את תשומת לבם של הכורדים במדינה האסלאמית. אולם פתרון אמיתי לעימות בבסיס היחסים בין KDP ל־PYD יגיע רק באמצעות רפורמה פוליטית בכורדיסטן והעיראקית ובכורדיסטן הסורית, ובעזרת הפחתת המתוחות בין הטורקים ל־PYD.

בעיה נוספת שעלולה לצוץ אם טראמפ יבקש להשתמש בכורדים כדי להילחם בדאע"ש היא שכל השחקנים הכורדים, KDP, PUK ו־PYD, אינם מעוניינים לפעול מעבר לגבולות שנחשבים לטריטוריה כורדית. כך שהכורדים אולי יעילים בבלימת דאע"ש, אך ספק אם יסייעו בחיסולו של הארגון גם מעבר לגבולותיהם. באשר לחתירתו של טראמפ למטרה השנייה שהיא בלימת איראן, הכורדים אינם צפויים לסייע לנוכח היחסים הקיימים בין השחקנים הפוליטיים הראשיים שלהם בעיראק ובסוריה לבין הממשלה האיראנית. איראן סיעה הן ל־KDP והן ל־PUK במלחמתן נגד דאע"ש. זאת ועוד, איראן לא איימה ואינה מאיימת על האינטרס הפוליטי של אף אחת מהן. הדבר נכון גם לגבי היחסים בין PKK/PYD לבין איראן. אין פירוש הדבר שלא יהיו מתחים, שכן למפלגות יש אינטרסים שונים בסוריה, אבל אפשר לומר שאף צד אינו חותר כרגע למימוש האינטרסים שלו על חשבון האחר. יחד עם זאת, מעבר לפינה אורבת הסוגיה הגדולה – עתידה של רוג'אבה כישות עצמאית בעתיד.

מסקנות

מדיניותה של ארצות־הברית במזרח התיכון עוברת שינוי בעקבות כניסתו של דונלד טראמפ לבית הלבן. שינוי זה יכלול כנראה נקיטת עמדה אמריקאית אגרסיבית הרבה יותר כלפי המדינה האסלאמית, וחתירה לבלימת איראן. השלכות על יחסיה של ארצות־הברית עם הכורדים צפויות משני מוקדים אלה. המאמר הנוכחי ביקש לבחון את המשתנים והגורמים השונים שיש להביא בחשבון טרם גיבוש מדיניות כלפי הכורדים. הנשיא טראמפ אולי מעוניין לחמש את הכורדים כדי שיילחמו בדאע"ש, אך יש סיבות לכך שמהלך מדיניות כזה אינו מומלץ. ראשית, למרות שהכורדים נלחמים בדאע"ש כאשר הארגון מאיים ישירות על טריטוריה כורדית, הם נוטים במידה רבה להסתייג מלחימה בו כאשר הוא מתרחק משטח ומאינטרסים כורדיים. שנית, השחקנים הפוליטיים הכורדים אמנם רואים בדאע"ש איום על האינטרסים שלהם, אך הם גם תופסים זה את זה כאיום, ולכן כל חימוש שיינתן לכורדים למטרת מלחמה בדאע"ש עלול לשמש את הפלגים הכורדיים ביריבות בינם לבין עצמם. הכורדים צפויים להתנגד ליעד השני של הנשיא טראמפ – בלימת איראן, משום שנכון לעכשיו אף אחד מהגורמים הפוליטיים המרכזיים בקרב

הכורדים אינו מתנגד לאיראן, כך שסביר להניח כי אינטרסים כורדיים ואמריקאיים לא יעלו בקנה אחד בנושא זה.

הערות

- 1 Rudaw, "‘I am a big fan of the Kurds,’ says Donald Trump", *Rudaw*, July 22, 2016, <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/22072016>.
- 2 שם.
- 3 Pamela Engel, "Donald Trump: ‘I Would Bomb the S--- Out of’ ISIS'", *Business Insider*, November 13, 2015, <http://www.businessinsider.com/donald-trump-bomb-isis-2015-11>.
- 4 Julia Edwards Ainsley and Matt Spetalnick, "Trump Says He Will Order ‘Safe Zones’ for Syria", *Reuters*, January 25, 2017, <http://www.reuters.com/article/us-usa-trump-syria-safezones-idUSKBN159208>
- 5 Engel, "Donald Trump: ‘I Would Bomb the S--- Out of’ ISIS".
- 6 Matthew Nussbaum, "Trump Calls for Ground Troops in Iraq, Syria", *Politico*, March 10, 2016, <http://www.politico.com/blogs/2016-gop-primary-live-updates-and-results/2016/03/trump-iraq-syria-220608>
- 7 Ben Kamisar, "Trump: I Would Shoot Confrontational Iranian Ships", *The Hill*, September 9, 2016, <http://thehill.com/blogs/ballot-box/presidential-races/295273-trump-i-would-shoot-at-confrontational-iranian-ships>
- 8 Julian Borger and David Smith, "Trump Administration Imposes New sanctions on Iran", *The Guardian*, February 3, 2017, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/feb/03/trump-administration-iran-sanctions>
- 9 שם.
- 10 Yochi Dreazen, "Meet Jim ‘Mad Dog’ Mattis, the Iran Hawk that will Run Trump’s Pentagon", *Vox*, December 6, 2016, <http://www.vox.com/world/2016/12/1/13718282/jim-mattis-trump-secretary-defense>
- 11 Allegra Kirkland, "Breitbart Staffer Turned Trump Aid Is Posterboy For New Admin’s Nationalism", *TPM*, February 3, 2017, Talking Points Memo, <http://talkingpointsmemo.com/dc/sebastian-gorka-public-face-donald-trump-foreign-policy>
- 12 "Who are the Kurdistan Workers’ Party (PKK) Rebels?" *BBC*, November 6, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-20971100>
- 13 BBC Monitoring, "Turkey v Syria’s Kurds v Islamic State", *BBC*, August 23, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-33690060>
- 14 "Syrian Conflict: Kurds Declare Federal System", *BBC*, March 17, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35830375>
- 15 Michelle Goldberg, "American Leftists Need to Pay More Attention to Rojava", *Slate*, November 25, 2015, http://www.slate.com/blogs/xx_factor/2015/11/25/rojava_is_a_radical_experiment_in_democracy_in_northern_syria_american_leftists.html
- 16 Evangelos Aretaios, "The Rojava Revolution", *Open Democracy*, March 15, 2015, <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/evangelos-aretaios/rojava-revolution>

- Hisham Arafat, "Thousands of Rojava Peshmerga Prevented from Battling IS in Syria", *Kurdistan24*, November 22, 2016, <http://www.kurdistan24.net/en/news/4e7394c6-988d-4ffe-b0a5-c3739d275744/Thousands-of-Rojava-Peshmerga-prevented-from-battling-IS-in-Syria> 17
- Aaron Stein and Michael Syphens, "The PYD's Dream of Unifying the Cantons Come to an End", *The Atlantic Council*, August 25, 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/the-pyd-s-dream-of-unifying-the-cantons-comes-to-an-end> 18
- Can Kasapoglu, "Operation Euphrates Shield: Progress and Scope", *Al-Jazeera*, February 3, 2017, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/02/operation-euphrates-shield-progress-scope-170201133525121.html> 19
- Denise Natali, "Turkey's Kurdish Red Line in Syria and the Fight Against ISIL", *War on the Rocks*, September 14, 2016, <https://warontherocks.com/2016/09/turkeys-kurdish-red-line-in-syria-and-the-fight-against-isil/> 20
- "PKK/PYD 'Will Not to Take Part in Raqqa Assault'", *Yeni Safak*, March 2, 2017, <http://www.yenisafak.com/en/news/pkppyd-will-not-to-take-part-in-raqqa-assault-2622108> 21
- Fehim Tastekin, "What's Brewing between the Kurds, Syrian Regime?" *al-Monitor*, December 7, 2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/12/turkey-syria-kurdish-knot-sheikh-maqsoud.html>; "PYD Parades Bodies of FSA Fighters in Syria's Afrin", *Anadolu Agency*, April 4, 2016, <http://aa.com.tr/en/todays-headlines/pyd-parades-bodies-of-fsa-fighters-in-syrias-afrin-/563405> 22
- Wladimir Van Wilgenburg, "Syrian Kurds, Rebels Find Common Enemy in ISIS," *Al-Monitor*, March 27, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/syria-kurds-pyd-yypg-isis-rebels-kobani-afrin.html#ixzz4a260v1Bn> 23
- Wladimir van Wilgenburg, "Syrian Kurds Don't Want Federalism: President Assad", *ARA News*, October 15, 2016, <http://aranews.net/2016/10/syrias-assad-reiterates-kurds-no-right-federalism/> 24
- Ayse Sahin, "KRG tells PKK to Vacate Qandil Mountains, Abide by Reconciliation", *Daily Sabah*, July 6, 2015, <https://www.dailysabah.com/politics/2015/07/06/krg-tells-pkk-to-vacate-qandil-mountains-abide-by-reconciliation> 25
- Kaválek, "Yet Another War in Shingal: The Sword of Damocle", *MERI Policy Brief* 4, no. 3, March 5, 2017, <http://www.meri-k.org/publication/yet-another-war-in-shingal-the-sword-of-damocles/> 26
- "Iraqi Kurds Prepared for ISIS for a Year and Expanded their Territory by 40% In Hours", *Reuters*, January 13 2014, <http://www.businessinsider.com/iraqi-kurds-expand-territory-2014-6> 27
- "Who are the Kurds?" *BBC*, March 14, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29702440> 28
- "Gorran Movement for Change", *The Kurdish Project*, 2015, <http://thekurdishproject.org/history-and-culture/kurdish-nationalism/gorran-movement-for-change/> 29
- Joel Wing, "Complete 2013 Kurdistan Regional Government Election Results", *Musings on Iraq*, October 9, 2013, <http://musingsoniraq.blogspot.ca/2013/10/complete-2013-kurdistan-regional.html> 30

- Othman Ali, "The Crisis of Presidency in Kurdistan Region and Its Impact on Turkey", *Osman Review of Regional Affairs*, No. 34, November 2015, p. 2, <http://www.orsam.org.tr/files/Degerlendirmeler/34/34eng.pdf> 31
- Hawre Hasan Hama, "The Consequences of Politicized Forces in the Kurdistan Region of Iraq", *Open Democracy*, January 19, 2017, <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/hawre-hasan-hama/consequences-of-politicized-forces-in-kurdistan-region-of-iraq> 32
- "Differences between KDP, PUK Parties on Positions in Iraq's Kirkuk", *Ekurd Daily*, January 13, 2016, <http://ekurd.net/differences-kdp-puk-kirkuk-iraq-2016-01-13> 33
- Kenneth Pollack, "Iraqi Kurdistan: Mosul and Beyond", *Markaz, Brookings Institution*, November 2, 2016, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/11/02/iraqi-kurdistan-mosul-and-beyond/> 34
- Martin Chulov, "Amid Syrian Chaos: Iran's Game Plan Emerges: A Path to the Mediterranean", *The Guardian*, October 8, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/08/iran-iraq-syria-isis-land-corridor> 35
- "Turkey and Iran: Bitter Friends, Bosom Rivals", *International Crisis Group*, December 13, 2016, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/b051-turkey-and-iran-bitter-friends-bosom-rivals> 36
- Wladimir Van Wilgenburg, "Iranian Kurdish Parties Prefer Dialogue with Government", *al-Monitor*, January 14, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/01/iranian-kurdish-parties-waning-support-exiles-pkk-turkey.html> 37
- ש.מ. 38
- Dorian Jones, "Turkey, Iraqi Kurdistan Seals 50- years Energy Deal", *VOA*, June 5, 2014, <http://www.voanews.com/a/turkey-iraqi-kurdistan-seal-50-year-energy-deal/1930721.html> 39
- ש.מ. 40
- Ekurd Daily, "Turkey's AKP Provided Massoud Barzani with \$200 million: Wikileaks", *Ekurd Daily*, July 21, 2016, <http://ekurd.net/turkey-ak-barzani-200-million-2016-07-21> 41
- Lazar Berman, "The Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan", *Institute for Contemporary Affairs*, Vol. 16, no. 3, *Jerusalem Center for Public Affairs*, January 21, 2016, <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/> 42

הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי: ניתוח ומשמעויות

דורון מצא ומוחמד אבו נסרה

מאז שנת 2001 הועלו על ידי חברי הסיעות הערביות בכנסת שש הצעות לחוק יסוד בדבר הכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי. נוסחי ההצעות עומדים על זכות הערבים לייצוג הולם במוסדות המדינה, להקמת מוסדות פוליטיים ייצוגיים, לאוטונומיה תרבותית וחינוכית, לביסוס מעמדה של השפה הערבית ולשיתוף המיעוט בתהליכי קבלת החלטות משמעותיות הנוגעות לענייניו. מאמר זה בוחן את הרקע להעלאת הצעות החוק וגורס כי הסיבות לכך נעוצות בתהליך המתמשך של גיבוש הזהות הלאומית הקולקטיבית של הערבים בישראל, ובחרדה מפני שחיקה מתמדת במעמד כמיעוט על רקע המדיניות הממשלתית בנושא. הצעות אלו משקפות אסטרטגיה מגננתית שבמסגרתה נדחק המיעוט להגן על זכויותיו באמצעות הצבה של סדר יום לאומי. על כן, שומה על המערכת הממסדית והפוליטית בישראל לראות בהגשת הצעת החוק של חברי הסיעות הערביות תמרור אזהרה לגבי כיוון התפתחות היחסים עם המיעוט הערבי, שהולך ומאבד את נקודות האחיזה במרחב הציבורי הישראלי.

מילות מפתח: חוק המיעוט הערבי כמיעוט לאומי, חוק חינוך ממלכתי (מטרות החינוך הערבי), ערבים, זהות לאומית, אפליה, יחסי יהודים-ערבים.

ד"ר דורון מצא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, מרצה במכללת 'אחוזה' במסגרת התוכנית ללימודי המזרח התיכון של אוניברסיטת בן-גוריון.
מוחמד אבו נסרה חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה במרכז ללימודים אקדמיים באור"הודו.
מאמר זה נכתב במסגרת התוכנית לחקר יחסי יהודים-ערבים של המכון למחקרי ביטחון לאומי, בתמיכת קרן ניובאואר, פילדלפיה.

חוק יסוד המיעוט הערבי כמיעוט לאומי והצעה לתיקון חוק חינוך ממלכתי

בתחילת נובמבר 2016 הוגשה על ידי חבר הכנסת ג'מאל זחאלקה מ'הרשימה המשותפת' הצעת חוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי. על ההצעה חתומים גם שאר חברי סיעתו. במסגרת ההצעה נכתב כי הכרה בזכויותיו של המיעוט הלאומי כקולקטיב משמעותה הכרה בזכותו לנהל את ענייניו התרבותיים באופן עצמאי; הצורך בהבטחת ייצוג הולם של המיעוט הערבי במוסדות המדינה; הכרה בזכות הערבים להקמת מוסדות פוליטיים ייצוגיים; קביעה כי למיעוט תינתן הזכות להשתתף באופן פעיל בקבלת ההחלטות הנוגעות לו, וכי מוסדות המדינה לא יקבלו החלטות משמעותיות בעלות השלכה על חיי האוכלוסייה הערבית מבלי לשתף את המיעוט. עוד קובע החוק כי המדינה תפעל באמצעות מערכת החינוך לטיפולו ההיסטוריה, המורשת והתרבות של המיעוט הערבי. הצעת חוק היסוד כוללת 'פסקת הגבלה' שלפיה אין לחוקק חוקים העומדים בסתירה אליו אלא לתכלית ראויה, ובלבד שהחוקים הללו עולים בקנה אחד עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. ההצעה מכילה גם 'פסקת יציבות' הקובעת כי אין בכוחן של התקנות לשעת חירום לשנות את נוסח החוק, להפקיעו או לקבוע בו תנאים. ההצעה הועלתה לקריאה טרומית במליאת הכנסת ונדחתה כצפוי ברוב של 77 מתנגדים לעומת 19 תומכים. שרת המשפטים איילת שקד ציינה במהלך הדיון כי "ישראל היא המדינה היחידה של העם היהודי. זכות לאום ערבי יש במדינות אחרות". אין זו הפעם הראשונה שחברי כנסת ערבים מנסים לקדם הצעת חוק דומה. נוסחים זהים לחלוטין הועלו על ידי חברי כנסת ערבים החל משנת 2001. למעשה מדובר בחמש יוזמות זהות לחלוטין (מאי 2001, יולי 2003, אוקטובר 2009, יולי 2013, יוני 2015) שבניגוד להצעה הנוכחית, כלל לא הגיעו לשלב של קריאה טרומית במליאת הכנסת. נוסח אחר של הצעת חוק שהגישו חברי כנסת הערבים ביולי 2016 לתיקון חוק חינוך ממלכתי בישראל מבקש, ברוח הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי, להוסיף לחוק הקיים סעיף העוסק ב"מטרות החינוך הערבי". במסגרת זו עומדת הצעת החוק על הצורך להעצים את מעמד השפה הערבית ולהעמיק את הזהות הערבית-פלסטינית במערכת החינוך לתכלית של חיזוק הזהות, הזיכרון והנרטיב הלאומי הפלסטיני של התלמידים הערבים. כאמור, בחינת כלל הנוסחים של ההצעות להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי מלמדת כי מדובר בנוסחים זהים לחלוטין. לא ניתן להצביע על הבדלי ניסוח כלשהם בין ההצעות, וההבדל היחיד נוגע לזהות המציעים. בעוד שתי ההצעות האחרונות מיוני ונובמבר 2016 הועלו על ידי כלל חברי סיעת 'הרשימה המשותפת', ההצעות הקודמות הועלו על ידי חברי הכנסת של מפלגת בל"ד, לרבות מנהיגה עזמי בשארה (מאי 2001 ויולי 2003). עובדה זו מעניינת כשלעצמה, מאחר שהקול

הדומיננטי ב'רשימה המשותפת' הוא קולה של חד"ש, אשר מאז שנות השבעים של המאה הקודמת הציגה לרוב ביחסים עם המדינה עמדה מרוככת, שנמנעה מהבלטת תביעות בעלות אופי לאומי מובהק. זאת בשונה ממפלגת בל"ד, שעצם הקמתה בשלהי שנות התשעים שיקפה סוג של התרסה כלפי המנהיגות הפוליטית הוותיקה, גם על רקע הקו האזרחי הפרגמטי שהציגה לאורך השנים. תמיכתם של 'הרשימה המשותפת' ושל העומד בראשה אימן עודה, הנמנה עם מפלגת חד"ש, בהצעת החוק שקשה לטשטש את הקו הלאומי העומד בבסיסה משקפת על כן התפתחות מעניינת שראויה לבחינה, כדי לעמוד על הרקע והמניעים למהלך של חברי הכנסת הערבים.

ניתוח גורמי הרקע להעלאת הצעות החוק

ניתוח הרקע והמניעים ייעשה דרך התבוננות בשני ממדי זמן: האחד, ממד הזמן ההיסטורי, המביא בחשבון את תהליכי היסוד שעבר המיעוט הערבי בישראל בעשרות השנים האחרונות; השני הוא ממד הזמן העכשווי, הנוגע לתמורות שעוברת מערכת היחסים בין יהודים וערבים בשנים האחרונות. שני ממדי הניתוח מציגים למעשה שתי פרשנויות, לכאורה מנוגדות, למהלך של חברי הכנסת הערבים. הפרשנות הנובעת מן ההסתכלות ארוכת הטווח מלמדת על תהליך הבניית הזהות הלאומית הקולקטיבית של המיעוט הערבי בישראל, ולפיכך רואה בהגשת הצעת החוק מהלך המגלם אקטיביזם ערבי ונכונות להציב אתגר למסד ולחברת הרוב היהודית. מנגד, הפרשנות הנובעת מניתוח ההקשר העכשווי של יחסי יהודים-ערבים מלמדת כי מהלך הגשת החוק מבטא ייאוש עמוק של המנהיגות הערבית מן ההתפתחויות ביחסי הממסד הישראלי עם המיעוט, ועל כן רואה בצעד זה מהלך של מגננה, חוסר אונים ואימות לממשלה על ההשלכות האפשריות של מדיניותה. בפועל, כפי שיובהר בהמשך, ניתן יהיה להתרשם כי מדובר בשתי נקודות מבט שיותר מאשר קיים ביניהן ניגוד, הן משלימות זו את זו.

הממד ההיסטורי

הצעות החוק שגובשו על ידי חברי הכנסת הערבים מאז שנת 2001 שיקפו את התהליך ההיסטורי של הבניית זהותו של המיעוט הערבי כמיעוט קולקטיבי בעל מאפיינים וזהות לאומית ערבית-פלסטינית. בתהליך זה נוצר במרוצת השנים ממד דיאלקטי שבו הועמקה זיקתם של ערביי הארץ למדינה בהיבט האזרחי-פוליטי, אך במקביל הועמקה זהותו הקולקטיבית-פלסטינית של המיעוט הערבי בישראל, ואף לבשה צורה ייחודית שמצד אחד התבססה על המורשת הלאומית הפלסטינית המשותפת גם לאוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה, ומצד שני קיבלה ממד מקומי הנפרד מהנרטיב הפלסטיני הכולל. האיזון בין שני המרכיבים

הללו, האזרחי-פוליטי והלאומי-תרבותי היה כרוך במערכת מתחים שהוחרפה גם בשל ההקשר הכולל של הסכסוך הישראלי-ערבי והישראלי-פלסטיני, ונוכח מיקומם הייחודי של הערבים בישראל כאוכלוסייה הנתונה בתווך בין שני מרחבים, הישראלי מצד אחד והערבי-פלסטיני מצד שני, הנמצאים בקונפליקט מתמשך.

הבניית זהותם המורכבת של הערבים בישראל היא תהליך מתמשך שניתן להצביע על ציוני דרך בולטים בו. שנות השבעים של המאה הקודמת עמדו בסימן ההתחזקות שחלה במרכיב הזהות הפלסטיני.¹ תהליך זה לווה גם בהגברת הנכונות לאקטיביזם פוליטי ביחס למדינה וגם בהעמקת תחושות הניכור. הדבר בא לידי ביטוי בהגברת התמיכה בקרב האוכלוסייה הערבית במאבקם הלאומי של הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה, ובנכונות לצאת לרחובות למטרת מחאה.

בד בבד עם העמקת הזהות הלאומית אופיינו השנים הללו גם בהגברת התביעות הפוליטיות לשוויון אזרחי, שהפכו במידה רבה לדגל הפוליטי של מפלגת חד"ש. בשנות השמונים המשיך להתבסס תהליך התחזקות זהותם הלאומית-פלסטינית של הערבים בישראל גם בהשפעת האינתיפאדה הראשונה (1987–1991), שעיצבה את פעילויותיהם הפוליטיות אך נתקלה בחוסר סובלנות מצד הרוב היהודי בישראל. בשנות התשעים, בעקבות הסכמי אוסלו, אף התאפשר מגע ישיר יותר בין האליטה הפוליטית הערבית בישראל לבין האליטה הפוליטית בגדה המערבית וברצועת עזה בדמותה של צמרת הרשות הפלסטינית, ואף הידוק הקשרים עם הציבור הפלסטיני בכללותו.²

התודעה הלאומית הפלסטינית שהתחזקה בשנות התשעים התבטאה, בין היתר, בחזרתו של המושג 'נכבה' לשיח, והדבר בא לידי ביטוי בארגון של עצרות, תהלוכות, תערוכות, סמינרים ופרסום עשרות מאמרים בעיתונות הפלסטינית והערבית, שעסקו במשמעות המושג ובמקומו בהווה הלאומית-פלסטינית.³ התחזקות תחושת הזהות הפלסטינית של הערבים בישראל הגיעה לשיאה בראשית שנות האלפיים, בעקבות אירועי האינתיפאדה השנייה שפרצה בספטמבר 2000⁴ ואירועי אוקטובר 2000, שבמסגרתם התנגשו מפגינים ערבים בגליל ובמשולש עם כוחות הביטחון והמשטרה.

לאורך ההיסטוריה לווה תהליך הבניית הזהות הלאומית של המיעוט הערבי בישראל גם בחידוד התביעות מהמדינה. "מודל המיקוח" (Ethnic Bargaining) של ג'ני,⁵ המתמקד בדרכי המיקוח של קבוצות המיעוט מול המדינה ובאפשרויות הפעולה שלהן, מלמד על התהליך שעבר המיעוט הערבי בניסוח תביעותיו. המודל מפרט את מגוון הדרישות האפשריות של המיעוט מן הרוב על פני רצף, כאשר נקודת הייחוס הראשונית שלו היא דרישה אזרחית-פוליטית להעדפה מתקנת על בסיס הרעיון של שוויון חומרי, ומשם מתפתח המודל לדרישות של המיעוט שיש בהן ממד לאומי מובהק של תביעה לשוויון פוליטי. מדובר בראש ובראשונה

בתביעה לאוטונומיה תרבותית, ומשם לדרישה לניהול עצמי פוליטי-טריטוריאלי ועד לקצה המוגדר במודל כאסטרטגיה של נטישה. החלטת המיעוט באשר לאסטרטגיית הפעולה שיש לנקוט תלויה במשתנים רבים, בכללם גם המדיניות הממסדית.

מכל מקום, התהליך ההיסטורי ארוך הטווח מלמד – ברוח המודל שהוצג – כי חל שינוי בדרישותיו ובתביעותיו של המיעוט מהמדינה. בעבר (בעיקר בשנות השבעים) הן התמקדו בשוויון חומרי ובהשוואת הפערים החברתיים עם הציבור היהודי, וכיום אלו דרישות בעלות ממד לאומי-קולקטיבי מובהק. דרישות אלה טמנו בחובן גם קריאות להפיכתה של ישראל למדינה דו-לאומית או למדינת כל אזרחיה. למשל, הן באו לידי ביטוי פוליטי מובהק בשנות התשעים עם הקמתן של תנועות פוליטיות אקטיביסטיות – מנקודת מבט של הפוליטיקה היהודית – כמו בל"ד. אלה העזו לבטא דרישות בעלות ממד לאומי בצורה מפורשת, ולמעשה תרמו תרומה משמעותית להפצת השיח הלאומי בפוליטיקה הערבית ובדעת הקהל הציבורית ברחוב הערבי.

אין משמעות הדבר כי התביעות לשוויון אזרחי נשכחו ויצאו מן המשחק הפוליטי, אלא הן הועלו במקביל לדרישות הלאומיות. לא אחת הוסברה הדרישה לשינוי מעמיק בתבנית המחשבה נוסח הפיכת מדינת ישראל ל'מדינת כל אזרחיה' בהיותה המענה האולטימטיבי גם לבעיית חוסר השוויון האזרחי, כיוון שמקורו בחוסר שוויון פוליטי. נקודת השיא מבחינת ניסוח התביעות הלאומיות הקולקטיביות של המיעוט הייתה עם פרסום מסמכי החזון הערביים בשנים 2006–2007. במסמכים אלה הוצגה דרישה ערבית מפורשת לשינוי הפרדיגמה של מדינת ישראל שהוטבעה ב-1948, כלומר, מדינה יהודית-דמוקרטית, לפרדיגמה של "דמוקרטיה הסדרית" שמשמעותה למעשה כינון מדינה דו-לאומית ומתן זכויות לאומיות קולקטיביות למיעוט הערבי בשורה של תחומים לרבות בתחום הפוליטי, כלומר, הקמת מוסדות פוליטיים עצמאיים של המיעוט הערבי לצד היכולת לנהל גם אוטונומיה בתחומי התרבות והחברה.

מנקודת מבט זו, העלאת הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי משקפת את התהליך ההיסטורי של התפתחות הזהות הלאומית של המיעוט הערבי ושל מה שבא בעקבותיו כתהליך של חידוד תביעותיו הלאומיות. משמעות התהליך היא דרישה בתוקף רב של שינוי סדר העדיפויות במדינה בנוגע למיעוט, עד כדי שינוי יסודותיה החוקתיים של מדינת ישראל, שיתופם המלא והשווה של הערבים בתהליכי קבלת ההחלטות במדינה⁶ והענקת שוויון פוליטי ומשפטי בצד השוויון האינסטרומנטלי.⁷

ביטוי לכך ניתן בהצעות החוק עצמן, המציעות לקבוע שהמיעוט הערבי בישראל הוא מיעוט לאומי הזכאי לא רק לשוויון זכויות מלא כיחידים, אלא גם לזכויות

קולקטיביות. כאמור, בנוסח החוקים כלולה הדרישה לאפשר למיעוט הערבי לנהל את ענייניו התרבותיים (אוטונומיה תרבותית), להשתלב כשווה זכויות בכל מוסדות המדינה ולהקים ואף לייסד מוסדות ייצוגיים בכל תחום שמיחד אותו כמיעוט לאומי. עוד מוצע לקבוע את השפה הערבית כשפה רשמית שנייה, וכן הכרה של ישראל בזיקה המיוחדת של המיעוט הערבי לעם הפלסטיני ולשאר עמי ערב, ומתן אפשרות לאזרחים הערבים להביע את זהותם הערבית.⁸

בדברי ההסבר לחוק נאמר במפורש כי:

החוק הישראלי אינו מכיר בזכויות קולקטיביות לערבים אזרחי מדינת ישראל, אלא על בסיס של שייכות דתית. הרשויות בישראל מדברות באופן רשמי על בני מיעוטים או על אוכלוסייה לא יהודית ולא על מיעוט לאומי ערבי [...]. מטרתו של חוק זה היא להכיר במיעוט הערבי בישראל כמיעוט לאומי ערבי הזכאי לזכויות קולקטיביות ולבסס אותן על שוויון זכויות אזרחי מלא של האזרחים הערבים כיחידים. הכרה בזכויותיו של המיעוט הלאומי כקולקטיב משמעותה גם הכרה בזכותו לנהל את ענייניו התרבותיים.⁹

הממד העכשווי

במקביל לממד ההיסטורי ארוך הטווח שעסק בעיצוב הזהות הלאומית-קולקטיבית של המיעוט הערבי, בלתי אפשרי לנתק את עיתוי העלאת הצעות החוק מן ההתפתחויות שנוגעות ליחסי המיעוט עם הממסד הישראלי וחברת הרוב היהודית. מאז אירועי אוקטובר 2000 מסתמנת מגמה של חחרפה ביחסים בין האוכלוסייה הערבית לבין המדינה. לאירועים האלימים שפרצו באוקטובר 2000 ולתוצאתם הייתה השפעה רבה על טיב היחסים הללו, וגם הקמת 'ועדת אור', שניסתה לחקור את שורשי האירועים, לא פוגגה את "הדם הרע" ביחסי יהודים וערבים. תרמה לכך גם העובדה כי 'ועדת לפיד' שאמורה הייתה לתרגם את ההמלצות העקרוניות של 'ועדת אור' לממד הפרקטי מסמסה למעשה את רוח ההמלצות, וההתקדמות שנרשמה בשנים שלאחר מכן בכל הנוגע להשגת יעד השוויון האזרחי ולצמצום פערים הייתה מועטה יחסית בתחומים כמו החינוך, התקציבים, הרשויות המקומיות, הדיור והתשתיות ביישובים הערביים.

בד בבד, בהיבט הרחב יותר עמדו השנים שמאז תחילת העשור האחרון לא רק בסימן קריסת היחסים בין המדינה לבין המיעוט הערבי, אלא גם בסימן של אובדן התקווה. את הציפיות לבוא השלום והמזרח התיכון החדש החליפה עגמומיות על רקע פרוץ האינתיפאדה השנייה, וקריסתו המוחלטת של המאמץ לסיום הסדר הביניים ולהשלמת הדיון בהסדר הקבע שהוביל ראש הממשלה אהוד ברק. אירועים אלו לוו בהמשך גם בהתרופפות הרשות הפלסטינית, בגל הטרור ששטף את ישראל מסתיו 2000 ובהתקררות מסוימת בצעדי הנורמליזציה שנעשו לפני כן בין ישראל לבין העולם הערבי. השתלטות חמאס על רצועת עזה ובהמשך המערכה הצבאית

שניהלה ישראל עם חזבאללה (2006) הכניסו את ישראל לעידן חדש, שמאפייניו עמדו בסתירה מוחלטת לשנות התשעים של המאה הקודמת.

לעניין זה הייתה השפעה משמעותית גם על החברה הישראלית. השיח האזרחי ליברלי שאפיין את החברה הישראלית בתקופת המשא ומתן המדיני הדגיש את הפיכתה של החברה הישראלית לחברה ליברלית פלורליסטית המעמידה את זכויות האדם והקבוצה במרכז, ולאחר מכן הוא נעשה שיח אתנו-לאומי. הדגש בחברה הישראלית הושם עתה על מאמץ לביצור מעמדו וביטחונו של הקולקטיב היהודי נוכח קריסת תהליך ההסדרים, ומה שנתפס כנכונות הולכת וגוברת של גורמים רבים במערכת החיצונית (איראן, חזבאללה, חמאס) לקרוא תיגר על עצם הלגיטימיות של מדינת ישראל ועל היסודות הרעיוניים שלה. ברוח דומה נתפסו אירועי אוקטובר 2000 בקרב הציבור היהודי כביטוי למרי אזרחי פנימי מצד המנהיגות הפוליטית הערבית וגורמים באוכלוסייה, ומכאן קצרה הדרך למהלכים של מעין הענשת המגזר הערבי בעקבות האירועים, בדמות הדרת רגלי יהודים מהיישובים הערביים בכל הנוגע לקיום קשרי מסחר וכלכלה. שש שנים לאחר מכן תפסה באופן דומה הפוליטיקה היהודית את תוכני 'מסמכי החזון הערביים' שפורסמו בשנים 2006–2007 כביטוי לניסיונה של המנהיגות האינטלקטואלית הערבית (שפרסמה את המסמכים הללו) לקעקע את יסודותיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית, ועל רקע זה ניתן לפרש את ההתקפות החריפות מכל קצות הקשת הפוליטית היהודית כלפי הטקסטים, ובייחוד כלפי מנסחיהם.

התהליך שעברה החברה הישראלית בחמש-עשרה השנים האחרונות בא לידי ביטוי גם בהחרפת היחס כלפי החברה הערבית בישראל. הביטוי המעשי המפורש לכך היה התחזקות מגמות הגזענות בקרב גורמי החברה היהודית. מסקרי דעת קהל עלה חוסר רצון של החברה היהודית לחיות יחד עם החברה הערבית, והדבר בא לידי ביטוי למשל בראיית הערבים כאויב, אך גם בחוסר נכונות שעלה בסקרים השונים להתגורר לצידם של ערבים ולקיים עמם קשרים חברתיים.¹⁰ מגמות אנטי-ערביות ניכרו גם בפוליטיקה הארצית, והן באו לידי ביטוי מודגש בשנים האחרונות בדמות סדרת תהליכי חקיקה בכנסת שתכליתם הייתה לצמצם את נוכחות המיעוט הערבי במרחב הפוליטי והתרבותי בישראל, למשל החקיקה בעניין 'חוק הלאום' שנועדה לעגן באופן רשמי את מעמדה של ישראל כמדינת הלאום היהודי. לאלה התווסף המאמץ לצמצם את הייצוג הערבי בכנסת באמצעות העלאת אחוז החסימה; המאבק נגד רשימות פוליטיות שמתחו את גבולות הדמוקרטיה היהודית כמו בל"ד והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, שהוגדר כהתארגנות לא-חוקית; והשיח האנטי-ערבי שבחלקו הוזמן על ידי גורמי שלטון פוליטיים, כמו למשל על רקע גל השריפות שפקד את המדינה (דצמבר 2016) שבמסגרתו הופנתה, ולא בצדק

כפי שהתברר בחקירות המשטרתיות, אצבע מאשימה כלפי אזרחים ערבים על ניסיונות מכוונים להצתה מטעמים לאומניים.

חמש־עשרה השנים האחרונות עומדות אם כן בסימן של התרחקות בין החברה היהודית לבין החברה הערבית, ובהחרפת ההתייחסות של הפוליטיקה היהודית והרחוב היהודי כלפי המיעוט הערבי. מגמה זו מוצאת את החברה והפוליטיקה הערבית חרדה יותר לעתידה ולעתיד יחסיה עם חברת הרוב היהודית. גורמים בפוליטיקה הערבית מבטאים חשש גדול מפני מה שהם מגדירים כעריצות הרוב היהודי וכתהליך של שחיקה מתמדת ביכולתו של המיעוט הערבי להגן על זכויותיו כמיעוט לאומי, לנוכח מגמת ההדרה הפוליטית ומה שהם מזהים כניסיון הולך וגובר להדיר אותם מן המרחב הפוליטי ולצמצם עוד יותר את יכולתה של האוכלוסייה הערבית להשפיע על סדר יומה של המדינה. תחושה זו בולטת בייחוד אצל חברי הכנסת הערביים מ'הרשימה המשותפת', מאחר שמגמת ההדרה המסתמנת מצד הממסד היהודי מטילה ספק מהותי ביכולת ההשפעה הפוליטית ובמאמצים שעשתה בשנה וחצי האחרונות לתרגם את הישגיה בבחירות כדי לקדם את יעדי המגזר בתחום חברתי־אזרחי. לעניין זה השלכות הנוגעות למעמדה של הרשימה בדעת הקהל הערבית, וכבר עתה יש לכך ביטוי בחלק מסקרי דעת הקהל המצביעים על תמיכה מוגבלת באיימן עודה העומד בראש הרשימה, ועל נכונותו של הציבור הערבי להדיר את עצמו מן הקלפיות בתרחיש של בחירות ארציות.

בהיבט זה, העלאת הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי מאז שנת 2001 משקפת את תהליך ההדרה של המיעוט הערבי מהמרחב הפוליטי והתרבותי בישראל, וכן את המגמה של החרפת היחסים בין יהודים לבין ערבים. תחושת החשש בקרב גורמי המיעוט מהמגמות הנוכחיות המלוות את יחסי יהודים־ערבים מאז שנת 2000, וביתר שאת בשנים האחרונות, מתורגמת לניסיון כמעט נואש לעגן את זכויות המיעוט דרך מרחב הפעולה היחידי שעומד לרשות המיעוט – הצייר הפרלמנטרי. נראה שהצעות החוק להכרה במיעוט הערבי – יותר מאשר נועדו לקרוא תיגר על הרוב היהודי – הן נועדו דווקא לגונן על המיעוט הערבי מפני מה שנתפס כעריצות הרוב. הכוונה לשימוש

העלאת הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי מאז שנת 2001 משקפת את תהליך ההדרה של המיעוט הערבי מהמרחב הפוליטי והתרבותי בישראל, וכן את המגמה של החרפת היחסים בין יהודים לבין ערבים.

שעושה הרוב היהודי בכוחו הפוליטי כדי לפגוע בזכויות המיעוט ולנסות להציב חסמים בתהליך הנוכחי, שבו המיעוט הערבי הולך ומאבד את נקודות האחיזה שלו במרחב הפוליטי והתרבותי הישראלי, ונדחק בלית ברירה לתוך עצמו. מנקודת מבט זו, ראוי לראות במהלך גם איתות לשלטונות המדינה על כך שדחיקת רגלי המיעוט מהמרחב הפוליטי בישראל עלולה להביא אותו לבדלנות לאומית.

ביטוי מפורש לכך ניתן בדברים של חבר הכנסת זחאלקה בעת הדיון בקריאה הטרומית על הצעת החוק, שבו ציין כי "כל מה שיש בהצעת החוק הזו קיים בחוק הבין לאומי. הוא מבוסס על תפיסה מודרנית של זכויות אדם שכוללת בצד זכויותיו לחירויות כאזרח, גם את הזכות לשייכות. אין להגביל אותה או לנסות בכוח השלטון לשנות אותה. מטרתו היא גם הגנה על המיעוט מפני דורסנות של הרוב" [הדגשת המחברים].¹¹ אך לא רק הדברים של זחאלקה מבססים את הטענה שהצעות החוק הן בבחינת מגננה, אלא גם ניתוח ההקשר הפוליטי-פרלמנטרי. הצעתו של זחאלקה בשם 'הרשימה המשותפת' באה בעקבות קידום הצעת החוק בכנסת שזכתה לכינוי 'חוק המואזין', האוסר על מואזינים במסגדים לקרוא ברמקולים למתפללים להגיע לתפילה, מהשעה 23:00 ועד לשעה 07:00 בבוקר למחרת, כדי למנוע רעש בשעות הלילה. גם הצעתו של אחמד טיבי להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי, שהועלתה במושב החורף של הכנסת בשנת 2014, באה בעקבות הניסיונות של חברי מפלגת 'הבית היהודי' לקדם את הצעת חוק הלאום היהודי. עניין זה משקף את העיקרון התגובתי שהיה בהעלאת הצעות החוק מטעם חברי הכנסת הערבים אל מול מה שהגדיר חבר הכנסת טיבי כ"ניסיון לפגוע באזרחי המיעוט הערבי".¹²

משמעויות והמלצות

העלאת הצעות החוק להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי משקפת שני תהליכים: מצד אחד, מדובר בתהליך ארוך הטווח של התגבשות הזהות הלאומית הייחודית של המיעוט הערבי כמיעוט קולקטיבי. במסגרת זו נוקט המיעוט צעדים אסרטיביים דוגמת העלאת הצעות להכרה בו כמיעוט לאומי, על מנת לספק ביטוי להתפתחויות הזהותיות המתרחשות בקרב. מצד שני, מדובר בהדהוד לתהליך המאפיין בחמש-עשרה השנים האחרונות את יחסי המדינה עם האוכלוסייה הערבית – החרפת היחסים והתרחקות. במסגרת זו מבקשת הנהגת המיעוט, מתוך תחושה עמוקה של חשש ורדיפה פוליטית, לנקוט צעדים חוקתיים שתכליתם להגן על זכויותיו הבסיסיות, ובד בבד לאותת לגורמי השלטון כי עלול להיות מחיר פוליטי-חברתי לדחיקתו של המיעוט, בדמות נקיטת גישה לאומית-מתבדלת.

לכאורה מדובר בשני תהליכים מנוגדים. האחד מבטא קריאת תיגר ואקטיביזם והשני מבטא פסיביות ומגננות, אך בפועל הם משקפים את המורכבות הקיימת כמעט בכל היבט הנוגע למעמדו של המיעוט במדינה, וכן את הבעייתיות הנוגעת בשאלת זהותו המורכבת משני רבדים: אזרחי-ישראלי ולאומי-פלסטיני. דרך שניות זו נדרש לנתח את המהלך החוזר ונשנה להעלאת הצעות החוק המגלם את תהליך התפתחות הזהות הלאומית של המיעוט, בצד ניסוח מחדש של תביעותיו מהמדינה. אלה מתפתחות מדרישות לשוויון אזרחי המגולמות בתביעה לצמצום פערים

חברתיים וכלכליים, ולדרישות לשוויון פוליטי, המגולמות בתביעה להשתתפות שווה בעיצוב סדר היום המדינתי ולשותפות של ממש במרחב הציבורי. ברם, הנקודה המרכזית שעולה מן הניתוח היא שהדרישה להכרה בציבור הערבי כמיעוט לאומי, שמנקודת מבט של הפוליטיקה היהודית מגלמת את מרכיב הזהות הלאומי הנבדל של הערבים בישראל, הוצבה על ידי הפוליטיקאים הערבים בעשור האחרון לא רק לתכלית אקטיביסטית של שינוי הסדר הקיים של ההגמוניה היהודית, אלא דווקא מתוך נקודת מוצא הפוכה. מדובר על תחושת חשש ופחד אותנטיים מדחיקה אזרחית מוחלטת מתוך המרחב הפוליטי והתרבותי הישראלי, בעטייה של מדיניות ההדרה הממשלתית. מנקודת המבט הזו, הדרישה להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי מכוונת לתכלית אזרחית צנועה יותר של עיגון זכויותיו הבסיסיות של המיעוט הערבי ומניעת כרסומן, והיא לא נועדה בהכרח לקרוא תיגר על המדינה ולמוטט את יסודותיה החוקתיים. מנקודת מבט זו נראה כי המיעוט הערבי נדחק בעל כורחו להציב סדר יום לאומי בדמות תביעה להכרה בו כמיעוט לאומי, ככל שגובר בשנים האחרונות המאמץ הממסדי-ישראלי, המקבל גם גיבוי וביטוי בשדה הציבורי היהודי, להדיר את הערבים מן המרחב הפוליטי הכללי-ישראלי.

לעניין זה משמעות רבה. בעיניים יהודיות, כפי שביטאה זאת שרת המשפטים, נתפס המהלך של חברי הכנסת הערבים כהתרסה לאומית. הדבר מעלה את מפלס העוינות כלפי הערבים ומעודד נקיטה של צעדים מנגד, כמו מערבולת פוליטית שבה קשה להפריד בין הסיבה למסובב. גם אם הפוליטיקה היהודית אינה יכולה להסכין עם הצעות החוק שמקדמים חברי הכנסת הערבים, נוכח המשמעות הגלומה בהם של שינוי היסודות החוקתיים של ישראל ועקרונות היסוד של המדינה כמדינה יהודית, שומה על המערכת הממסדית והפוליטית לראות בהגשת הצעת החוק הערביות סימן המלמד על הלך הרוח הקשה שבו נתונה הפוליטיקה הערבית על רקע המדיניות הממשלתית, וכן תמרור אזהרה לגבי כיוון התפתחות היחסים עם המיעוט הערבי, שהולך ומאבד את נקודות האחיזה במרחב הציבורי ונדחק לתוך עצמו בלית ברירה. בהתפתחות זו יש משום איום על מרכיבי החוסן החברתי במדינת ישראל, וכן פוטנציאל להתפתחות מציאות פוליטית של "מדינה בתוך מדינה", שיש לה מאפיינים של בידול חברתי ולאומי גם יחד. יתרה מזו, מדובר במגמה הפוכה למה שמסתמן בשנים האחרונות כאסטרטגיה של

הדרישה להכרה במיעוט הערבי כמיעוט לאומי מכוונת לתכלית של עיגון זכויותיו הבסיסיות של המיעוט הערבי ומניעת כרסומן, והיא לא נועדה בהכרח לקרוא תיגר על המדינה ולמוטט את יסודותיה החוקתיים.

המנהיגות הפוליטית הערבית, המיוצגת על ידי 'הרשימה המשותפת' – להתחבר אל מוקדי השיח החברתי במדינת ישראל ואף לשתף פעולה עם הממשלה בקידום הטיפול בנושא השוויון הסוציו-אקונומי בין יהודים לערבים. המגמות ההפוכות

בטיבן המסתמנות מצד הממשלה עלולות, מנקודת מבט זו, להחזיר את הפוליטיקה הערבית אל הקצוות הפוליטיים של יסודות השיח הלאומי-החיצוני המיוצג בידי סיעות כמו בל"ד, ואל יסודות השיח האסלאמי המיוצג על ידי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. על כן צריכה הממשלה לבצע הערכה מחדש של מדיניותה הכוללת כלפי המיעוט הערבי בישראל, ובצד המאמץ לצמצום הפערים האזרחיים בין ערבים ליהודים ולשילוב הערבים בכלכלת ישראל, להבין את משמעותם הבעייתית של המהלכים החוקתיים והאחרים הדוחקים את המיעוט מהמרחב הפוליטי והתרבותי בישראל, ולנקוט ריסון עצמי בכל הנוגע לקידום של אלה.

הערות

- 1 מחמד אמארה, סופיאן כבהא, **זהות חצויה – חלוקה פוליטית והשתקפויות חברתיות בכפר חצוי**, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה, 1996; רענן כהן, **זרים בביתם**, אוניברסיטת תל-אביב, 2006.
- 2 Nadim Rouhana, *Palestinian Citizens in an Ethnic Jewish State - Identities in Conflict*, New Haven, Conn: Yale University Press, 1997.
- 3 אסתר ובמו, "הנכבה – מיתוס מכונן בזהות הלאומית פלסטינית" בתוך: תמר יגנס (עורכת), **מאיתניפאדה למלחמה – ציוני דרך בהווה הפלסטינית**, אוניברסיטת תל-אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2003, עמ' 109-117.
- 4 רפי ישראלי, **הערבים בישראל: הלנו אם לצרינו?**, מרכז אריאל למחקרי מדיניות, 2002; סמי סמוחה, **מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל לשנת 2004**, אוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי-ערבי, 2005.
- 5 Erin Jenne, "A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog that Did not Bite in 1990s Yugoslavia", *International Studies Quarterly*, Vol. 48, No. 4, pp. 729-754, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.0020-8833.2004.00323.x/full>
- 6 רענן כהן, **זרים בביתם**, אוניברסיטת תל-אביב, 2006.
- 7 יצחק רייטר, "גורמים פנימיים וחיצוניים בקונפליקט היהודי-ערבי בישראל", בתוך: שלמה חסון וחאלד אבו עסבה (עורכים), **יהודים וערבים בישראל מול מציאות משתנה: בעיות, מגמות, תרחישים והמלצות**, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים, 2004, עמ' 52-60.
- 8 במדינת ישראל אין חקיקה המסדירה את מעמדן של העברית והערבית כשפות רשמיות במדינה. הגדרתן כשפות רשמיות מעוגנת בחקיקה המנדטורית. עם זאת, הפרקטיקה הנוהגת בישראל מקנה לעברית מעמד של בכירות מעצם היותה, למשל, שפת החקיקה. הצעת החוק של הסיעות הערביות מקפלת בתוכה את הדרישה לעיגון של השפה הערבית כשפה רשמית במדינת ישראל.
- 9 לנוסח המלא של הצעת החוק במאגר הצעות החוק של הכנסת: <http://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawBill.aspx?t=lawsuggestionssearch&lawitemid=565337>
- 10 סקר דעת קהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי (2017) מצא כי רבע מהיהודים (25%) תופסים את הערבים כאויבים פוטנציאליים, וכ-41% רואים בערבים כמי שיש לכבדם, אך

- גם לחשוד בהם. מתוך הכנס השנתי הבינלאומי ה-10 של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 23 בינואר 2017.
- 11 הודעת הכנסת, נדחה בטרומית: חוק יסוד: המיעוט הערבי כמיעוט לאומי, 9 בנובמבר 2016, <http://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/pages/press091116-9ms5.aspx>
- 12 מורן אזולאי וחסן שעלאן, "עודה קרע, טיבי דרך: 'חוק המואזין' שוב עורר סערה בכנסת", Ynet, 8 במארס 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4932492,00>.
html

כלכלת סוריה: המצב הנוכחי ותרמישים לעתיד

אלון ריגר וערן ישיב

המאמר מתאר את מאפייניה העיקריים של הכלכלה הסורית לפני מלחמת האזרחים הנוכחית ומתעד את ההתפתחויות הכלכליות המרכזיות שאירעו במהלך העימות, וזאת כרקע לניתוח תרמישים עתידיים אפשריים לכלכלה הסורית. המסקנה המרכזית היא שסוריה תזדקק לעשרות שנים כדי להשתקם ולחזור למצב ששרר במדינה לפני המלחמה. עלויות ההון האנושי והפיזי הן בסדר גודל שיחייב מאות מיליארדי דולרים כדי לשקם את הכלכלה. פירוש הדבר שגם בנסיבות הטובות ביותר, לסוריה צפוי פרק זמן ארוך מאוד עד שתשוב למצבה לפני מלחמת האזרחים, שהיה קשה כבר אז.

מילות מפתח: הכלכלה הסורית, שיקום לאחר המלחמה

הכלכלה הסורית לפני מלחמת האזרחים

הכלכלה הסורית בכללותה תיבחן כאן על פי אינדיקטורים מקרו־כלכליים¹. מצבה של הכלכלה הסורית היה בכי רע עוד לפני המלחמה. על פי נתוני התמ"ג לנפש (בגובה של 2,570 דולר) דורגה סוריה במקום ה־122 בעולם בשנת 2009. במקביל היה שיעור הצמיחה שלה גבוה למדי: למעט מצב של אחוז אחד ב־2003, היא הגיעה ל־4 עד 7 אחוזים מדי שנה. שיעור הצמיחה הגבוה היה כנראה תוצאה של הרפורמה שבוצעה בסוריה בתחילת שנות האלפיים, בסיועה של קרן המטבע הבינלאומית. האוכלוסייה גדלה בשיעור ממוצע של 2.5 אחוזים בשנה, אולם שיעור הגידול הממוצע בכוח העבודה היה אטי יותר וחלה ירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה, מ־49 אחוזים ב־2003 ל־43 אחוזים ב־2009. שיעור האבטלה ירד מ־11

אלון ריגר הוא עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. פרופ' ערן ישיב הוא חבר סגל בכיר בבית הספר לכלכלה באוניברסיטת תל־אביב, עמית מחקר בכיר וראש התוכנית לכלכלה וביטחון לאומי ע"ש נויבאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

אחוזים ב־2003 ל־8 אחוזים ב־2009. היקף סחר החוץ עלה בשנים 2003–2008, עם האטה ב־2009 שניתן לייחס אותה למשבר העולמי – אם כי בסוריה לא הייתה לו השפעה רבה על הכלכלה.

כמה עובדות בולטות וראויות לציון על מבנה הכלכלה בסוריה על פי ענפים: הראשונה – חלקה של החקלאות בתמ"ג היה 17 אחוזים – שיעור גבוה ביחס לכלכלות מודרניות ומתקדמות. נתון זה מחזק את התפיסה שלמרות התקדמותה של סוריה בשנים 2003–2010, היא נשארה כלכלה מאוד לא מפותחת. השנייה – תעשיית הנפט שלטה בהתפלגות הענפית של היצוא (כמעט מחצית מסך היצוא). שאר ענפי היצוא המרכזיים היו סחורות, שתלויות ברמות מיומנות נמוכות. השלישית – חלקה של חאלב (שבהמשך הפכה למוקד קרבות) בצריכה, בהון, במספר המוסדות התעשייתיים וכן הלאה נע סביב 30 אחוזים. הנתח המקביל של מטרופולין דמשק היה 40 אחוזים.

לגורמים כלכליים היה חלק בהצתת העימות. למרות שלרפורמה בתחילת המילניום הייתה השפעה כללית חיובית על הכלכלה הסורית, לפערים שהיא יצרה בין אזורים כפריים לעירוניים היו גם השפעות שליליות. בנוסף, האקלים בסוריה היה הפכפך מאוד והאלימות הקשורה למים גברה.

בשנים 2006–2011 עברה סוריה תקופת ארוכה של בצורת קיצונית רב־שנתית ורב־עונתית, שתרמה למשברים חקלאיים וכלכליים ולנדידת אוכלוסייה.² בין ההתפתחויות המרכזיות היו משברים חקלאיים בין השנים 2006 ל־2009 שהשפיעו על כ־1.3 מיליון תושבים במזרח סוריה; אובדן מקור פרנסה וגישה למזון בסיסי של כ־800 אלף איש; בצורת נוספת ב־2011 שהחריפה את הבעיה, ועד סוף 2011 הושפעו מכך בין שניים לשלושה מיליון איש, כאשר על פי הערכות האו"ם כמיליון איש מצאו עצמם סובלים מאי־ביטחון תזונתי; יותר מ־1.5 מיליון איש, מרביתם עובדי חקלאות ובעלי משקים משפחתיים, עברו מאזורים כפריים לערים והתיישבו במחנות בפאתי ערים גדולות בסוריה.³

ממדי ההרס של הכלכלה הסורית מאז 2011

רמת הפעילות הכלכלית והצמיחה

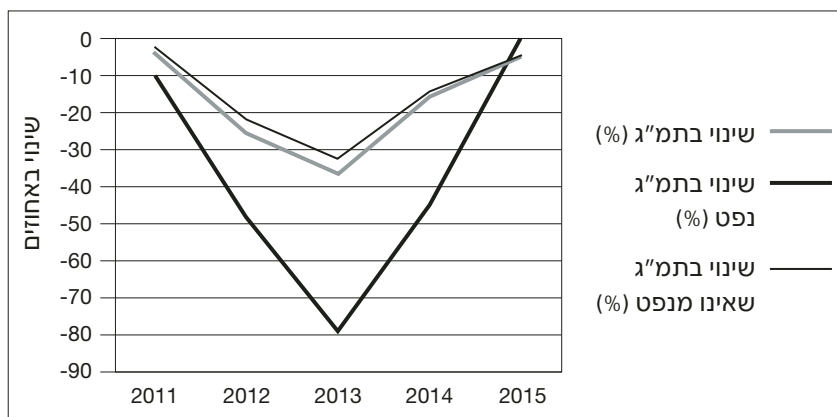
לוח 1 ותרשים 1 מציגים את הגידול בתמ"ג ואת רכיביו השונים בתקופת העימות.

לוח 1: הצמיחה בתקופת המלחמה

2015	2014	2013	2012	2011	2010	תקופה
-5	-15	-36	-25	-3	3	שינוי בתמ"ג (%)
0	-44	-79	-49	-10		שינוי בתמ"ג נפט (%)
-5	-14	-32	-22	-2		שינוי בתמ"ג שאינו מנפט (%)
5	6	7	12	19	24	הכנסה ממשלתית (% מהתמ"ג)
1	1	1	3	5	8	הכנסה ממשלתית מנפט (% מהתמ"ג)
3	3	4	5	9	10	הכנסה ממשלתית ממסים שאינם מנפט (% מתמ"ג)
2	2	2	3	5	7	הכנסה ממשלתית לא ממסים ולא מנפט (% מהתמ"ג)
17	23	23	27	29	27	הוצאות ממשלתיות (% מהתמ"ג)
15	21	21	23	21	18	הוצאות שוטפות ממשלתיות (% מהתמ"ג)
2	3	3	4	7	9	הוצאות ממשלתיות על השקעות (% מהתמ"ג)
-12	-17	-16	-16	-9	-3	גירעון פיסקלי (% מהתמ"ג)

מקור: אומדנים של מכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR)

תרשים 1: צמיחת התמ"ג בתקופת המלחמה

מקור: אומדנים של מכון SCPR

רמת התמ"ג ב-2015 עמדה על 38 אחוזים מהתמ"ג של 2010. שיעור התמ"ג שאינו מנפט היה 42 אחוזים מהתמ"ג שאינו מנפט של 2010, ואילו התמ"ג מנפט הגיע ל-5 אחוזים בלבד משיעורו ב-2010.

על פי הערכות מכון SCPR, נכון לסוף 2015 אובדן התמ"ג הכולל היה 163 מיליארד דולר; הפסד של מלאי ההון הוערך ב-67 מיליארד דולר. נכון לרבעון האחרון של 2015 עמד מלאי ההון על 43 אחוזים משיעורו בשנת 2010.⁴ אומדנים מסוימים מצביעים על התכווצות התמ"ג ב-19 אחוזים נוספים ב-2015, ובעוד 8 אחוזים ב-2016.⁵

ההידרדרות הכלכלית בהקשר האזורי

בשנים 2011–2014 צלל התמ"ג לנפש בסוריה לרמה של 55 אחוזים מהתמ"ג לנפש ברצועת עזה, ול-11 אחוזים מהתמ"ג לנפש בלבנון. לוח 2 מציג השוואה אזורית.

לוח 2: השוואה אזורית של תמ"ג לנפש (בדולר אמריקאי)

מדינה	תמ"ג לנפש ב-2010	מוצע תמ"ג לנפש בשנים 2011–2014
סוריה ¹	2,700	975
ירדן ²	4,054	4,534
מצרים ²	2,668	3,168
לבנון ²	8,764	8,510
הגדה המערבית ³	2,913	3,605
עזה ³	1,487	1,730

מקורות: האומדנים: 1 – של מכון SCPR; 2 – הבנק העולמי; 3 – הלמ"ס של הרשות הפלסטינית

שינויים בענפי המשק

ניתן לראות שינוי משמעותי בהתפלגות הענפית של התמ"ג. הענף שספג את מידת הנזק הגדולה ביותר היה הבינוי, שעל פי האומדנים היווה 66 אחוזים מסך ערך הנזק.⁶ ענף הכרייה התכווץ מ-13 אחוזים ל-2 אחוזים מהתמ"ג – שינוי שמיוחס להתמוטטות תעשיית הנפט. במקביל צמח ענף החקלאות מ-17 אחוזים ל-29 אחוזים מהתמ"ג.⁷

הצריכה הציבורית שגדלה בתחילת העימות ירדה בהמשך בצורה דרמטית ל-45 אחוזים משיעורה בשנת 2010.⁸ תגובת הצריכה הפרטית הייתה מיידית ומאז שהחל העימות היא נמצאת בירידה, אם כי בשיעור נמוך יותר מאשר הצריכה הציבורית. כיום היא עומדת על 45 אחוזים משיעורה ב-2010.⁹

היקפי היבוא והיצוא התכווצו לרמות נמוכות מאוד, עם קריסה גדולה ביצוא בענף הנפט. נכון ל-2010 היווה יצוא הנפט 49 אחוזים מכלל היצוא של סוריה. משנת 2012 הפכה סוריה ליבואנית נפט.

שוק העבודה והעוני

שוק העבודה ספג הפסדים כבדים. נכון לסוף 2015 עמד שיעור האבטלה על 53 אחוזים, עם 2.6 מיליון עובדים מועסקים ו-2.9 מיליון מובטלים. לשם השוואה, ב-2011, כאשר העימות רק החל, היו בסוריה 5.2 מיליון מועסקים ושיעור האבטלה עמד על 15 אחוזים (לפני פרוץ העימות הוא עמד על 8 אחוזים).¹⁰ על פי הערכות ארגון ESCWA (המועצה של מדינות מערב אסיה לנושאי כלכלה, חברה ופיתוח), נכון ל-2015 נמצאים 83 אחוזים מהאוכלוסייה בסוריה מתחת לקו העוני. בהשוואה לכך, ב-2010 רק 28 אחוזים מהאוכלוסייה נחשבו עניים לפי פרמטר זה. מוערך כי מחצית מההכנסה הפנויה במדינה מופנית לצריכת מזון.¹¹

משתנים מוניטריים

האינפלציה בסוריה הייתה גבוהה מאוד בתקופת העימות: הממוצע השנתי שלה בשנים 2010-2015 עמד על 35 אחוזים. מדד המחירים לצרכן נכון ל-2015 היה גבוה פי 4.5 מרמתו ב-2010, ופי 9 מרמתו ב-שנת 2005.¹² מבחינת סחר במטבע חוץ, יש שווקים רשמיים ובלתי רשמיים. השער הרשמי נע סביב 250 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד בסוף 2015, ואילו השער בשוק השחור נע סביב 350 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד. לפני העימות עמד השער על 45 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד.¹³

תרחישים מרכזיים לעתיד

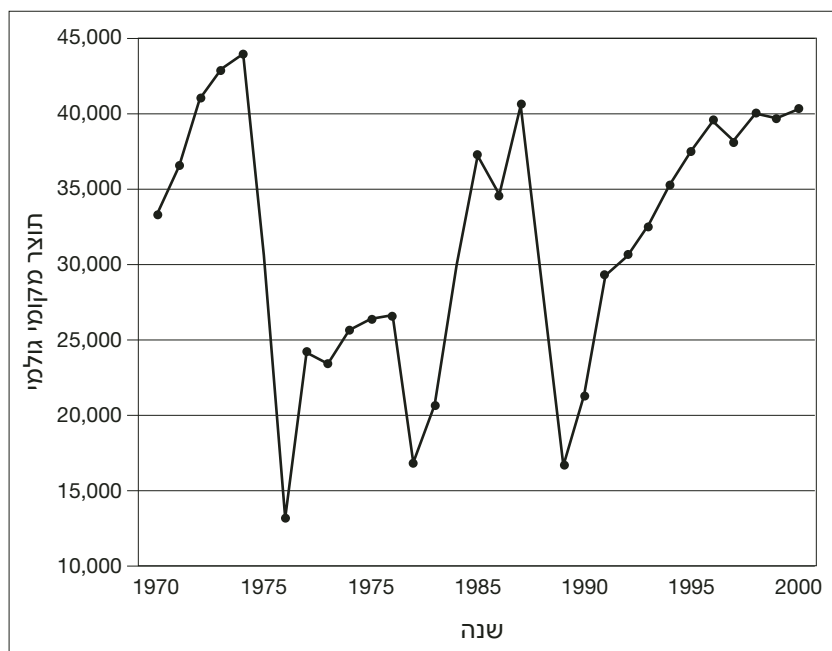
תרחיש 1: המשך העימות

המשך העימות פירושו המשך ההידרדרות הכלכלית שתוארה לעיל. אם הקרבות יימשכו סביר בהחלט שהתמ"ג יתכווץ עוד יותר, השאלה רק באיזה שיעור. התמ"ג הנוכחי הגיע ל-38 אחוזים מערכו ב-2010. הבנק העולמי חזה כי הירידה של 2016 תהיה בשיעור של 8 אחוזים, ופירוש הדבר שהתמ"ג של 2016 יהיה 35 אחוזים מרמתו ב-2010. הערכות אלה מלמדות ששיעור התכווצות התמ"ג מצטמצם.¹⁴ שיעור האבטלה הגיב בשעתו מהר יותר בהשוואה לאינדיקטורים כלכליים אחרים, אולם במהלך השנתיים האחרונות נותר כמעט ללא שינוי.

אי לכך ניתן לשער כי המשך העימות יביא להמשך הפגיעה בתמ"ג, אם כי בשיעור מתון יותר. העובדה שקצב השינוי היה נמוך בצורה משמעותית מלמדת שבנסיבות מסוימות, הכלכלה הסורית עשויה להגיע אפילו לשיווי משקל של "מצב

מתמיד" נמוך, אולם נראה שסוריה עדיין לא הגיעה למצב כזה. התנאים הנדרשים כדי שכלכלה המצויה במלחמת אזרחים תגיע למצב מתמיד הם שהמלחמה לא תתרחב לאזורים שבהם מתקיימות רמות גבוהות של פעילות כלכלית, וכי היא לא תשמיד הון ו/או לא תגרום לירידה בכוח העבודה. תנאים כאלה אינם מתקיימים כרגע בסוריה, שבה חאלב היא אחד ממוקדי הקרבות המרכזיים. לכן כל עוד נמשכת המלחמה בכמה חזיתות ובכלל זה מרכזי ערים, ניתן לצפות לנזק נוסף. יתרה מכך, מכיוון שמרכיב ההשקעות צנח במידה רבה יותר משאר המרכיבים האחרים בכלכלה, סיוע החוץ חיוני לבניית היקף ההון הנדרש לצורך השגת מצב מתמיד. לאורך ההיסטוריה קיימות דוגמאות לכלכלות שהיו בהן שיעורי צמיחה חיוביים או אפסיים במהלך מלחמות אזרחים. דוגמה היסטורית רלוונטית לכלכלה שעברה תקופה ארוכה של מלחמת אזרחים היא הכלכלה הלבנונית. במהלך מלחמת האזרחים בלבנון בשנים 1975–1990 חלו שינויים בעוצמת העימות, במוקדי הקרבות המרכזיים ובהתערבות הזרה. תרשים 2 מציג את השינויים שחלו בתמ"ג לאורך אותה מלחמה.

תרשים 2: התמ"ג הריאלי של לבנון בשנים 1970–2000

מקור: Penn World Table¹⁵

הערות: מחירים קבועים 2005 בדולר אמריקאי

תרשים 2 מראה את ההתכווצות הגדולה בתמ"ג בשנתיים הראשונות של המלחמה. מאז ועד מלחמת לבנון בשנת 1982 צמחה הכלכלה בשיעור יציב יחסית. ב-1982 התמ"ג קרס שוב. הנסיגה החלקית של ישראל ב-1985 אותתה על תחילתה של תקופת פיתוח, שאחריה הגיעה תקופה נוספת של צמיחה שלילית בסוף שנות השמונים. לאחר סיום מלחמת האזרחים בלבנון ב-1990 נרשמה במדינה צמיחה חיובית יציבה, אך היא הגיעה לרמת התמ"ג של טרום המלחמה רק כעבור 15 שנים (או 20, על פי אומדני קרן המטבע הבינלאומית¹⁶).

דוגמה זו מלמדת שניתן להגיע לשיעורי צמיחה חיוביים ואפילו יציבים במהלך מלחמה, למרות שצמיחה כזו עלולה להיות קצרת ימים. כך או כך, נדרש לכלכלה זמן רב להגיע לרמה שלפני המלחמה. חשוב לזכור שאפילו אם סוריה תיכנס ל"מצב מתמיד", מצבה הנוכחי גרוע באופן כמעט חסר תקדים. רמת העוני עולה על 80 אחוזים, התמ"ג התכווץ ביותר מ-60 נקודות האחוז ו-45 אחוזים מהאוכלוסייה הם עקורים או פליטים.

תרחיש 2: כלכלה אחת ומדינה אחת

מדינה אחת היא ככל הנראה התרחיש הטוב ביותר מבחינת שיקום הכלכלה הסורית. אם מתעלמים מהשאלה אם מדינה כזו תהיה עלווית, סונית או פדרציה עלווית-סונית – להערכתנו כל אחת משלוש האפשרויות תוביל לשיקום כלכלת סוריה. על מנת להבין את סדרי הגודל של השיקום, יש לזכור שבסוף 2015 הוערך ההפסד הכולל לכלכלה בכ-255 טריליון דולר.¹⁷ אובדן כזה שווה ערך לפי 5 מהתמ"ג של 2010 או לפי 13 מהתמ"ג הנוכחי. כאמור, הצלילה בתמ"ג עצמו מוערכת ב-163 מיליארד דולר, שהם שווי ערך לפי 3 מהתמ"ג של 2010 או פי 8 מהתמ"ג הנוכחי.¹⁸ אובדן ההון מוערך ב-67 מיליארד דולר (פי 1.3 מהתמ"ג של 2010). הדוח האחרון של קרן המטבע הבינלאומית מעריך כי עלויות השיקום של התשתית הפיזית ינועו בין 100 ל-200 מיליארד דולר.¹⁹ הנזק לכוח העבודה מקורו בהגירה (פליטים ומהגרים), בנדידת תושבים בתוך המדינה ובמוות ופציעות כתוצאה מהמלחמה. מלאי ההון עומד כרגע על 44 אחוזים מרמתו בשנת 2011, וכוח העבודה הוא 90 אחוזים מזה שהיה ב-2011. עם זאת, שיעור האבטלה עומד על 53 אחוזים ומספר העובדים המועסקים עומד על 50 אחוזים ממספרם ב-2011. באופן כולל, היחס הון/עבודה נמוך מרמתו לפני המשבר. נתון זה עולה בקנה אחד גם עם העובדה שנתח הענפים עתירי ההון בתמ"ג התכווץ בצורה משמעותית, ועם העובדה שההשקעות ירדו בצורה חדה ביותר בהשוואה לכל מרכיב אחר של התמ"ג. היחס הון/עבודה צפוי לרדת עוד גם בתום העימות, שכן שוק העבודה מגיב מהר יותר מצבירת ההון, וגם חזרת הפליטים, אם תהיה, תתרום לכך.

בנסיבות אלה, התוצאה המיידית של סיום המלחמה תהיה ככל הנראה ירידה בשיעור האבטלה ועלייה בתמ"ג, אך גם ירידה בפריון העבודה ובשכר הריאלי. כדי שאלה יעלו יש צורך בעלייה ביחס הון/עבודה. התאמה כזו מחייבת רמות גבוהות של השקעה, שככל הנראה יישענו על סיוע חוץ.²⁰

כיום מסייעים לסוריה האו"ם, האיחוד האירופי, הבנק העולמי וממשלות זרות באמצעות מתן סיוע לממשלתה או סיוע שמועבר ישירות לעקורים הסורים, לפליטים ולקורבנות אחרים של הסכסוך. סביר מאוד להניח שארגונים וממשלות אלה ימשיכו להשקיע ולספק סיוע לסוריה גם לאחר תום העימות. סוריה גם צפויה לבקש סיוע מקרן המטבע הבינלאומית ומהבנק העולמי. עם זאת, היקף הסיוע שניתן עד כה היה מוגבל ולא מספיק. לאור העובדה שהסיוע הזר תלוי ברצונם הטוב של התורמים ובתנאים פוליטיים וכלכליים, נראה שיעבור זמן עד שהכלכלה הסורית תגייס את האמצעים הדרושים לה למשימה אדירת הממדים של השיקום. השפעה שלילית נוספת של העימות הנושאת השלכות חמורות לטווח הארוך היא הצניחה בפריון העבודה כתוצאה מאובדן שנות לימוד ושנות עבודה. שיעור העוני בסוריה כיום הוא מעל 80 האחוזים, וילדים רבים סובלים מחוסר ביטחון תזונתי. בניגוד להפסדי הון – פריון עבודה קשה לשיקום. סביר מאוד להניח שדור הילדים שסבלו משנות המלחמה יישאר דור יצרני פחות.

התחזית לטווח הארוך של קרן המטבע הבינלאומית בדבר שיקום כלכלת סוריה יוצאת מנקודת הנחה שיושג הסכם שלום ותקום ממשלה חדשה עד סוף 2017, וכי התנאים יאפשרו למשקיעים ולתורמים בינלאומיים להשתתף בבתחה במאמצי השיקום של המדינה. ניתוח קרן המטבע מציין כי "אם נניח באופן היפותטי שתקופת השיקום של סוריה לאחר המלחמה תחל ב-2018 וכי הכלכלה שלה תצמח בשיעור המגמה של כ-4.5 אחוזים, יידרשו למדינה כעשרים שנה כדי להגיע לרמת התמ"ג שלה מלפני המלחמה... וזאת בתנאי שהמדינה תצליח לשקם במהירות את יכולת הייצור שלה ואת רמות ההון האנושי, ולפעול כטריטוריה ריבונית ללא הפרעות".²¹

תרחיש 3: ריבוי מדינות וכלכלות

לצורך דיון בתרחיש של ריבוי מדינות וכלכלות מוצג ניתוח המשאבים הכלכליים של האזורים השונים והישויות הפוליטיות שישלטו בהם, לצד קשרי מסחר של כל אזור. ניתוח כזה יכול לסייע לקבוע אילו אזורים יצליחו להתפצל ולהפוך למדינות אוטונומיות.

הממשלה שולטת באזור דמשק רבתי ובקו החוף. דמשק החזיקה בנתח של 40 אחוזים ממרבית הגורמים הכלכליים של הייצור לפני המלחמה, וקו החוף הוא האזור שספג הרס בשיעורים הנמוכים ביותר במהלך המלחמה. כמו כן, באזורים שבשליטת הממשלה מתגוררים בין 55 ל-70 אחוזים מכלל האוכלוסייה בסוריה.

לממשלת סוריה קשרי מסחר עם רוסיה ואיראן והיא מקבלת סיוע מהאו"ם ומאיראן. בתרחיש של ריבוי מדינות אפשר לשער שהיא תקבל סיוע ממדינות ומארגונים נוספים. לכן, בנסיבות הקיימות ובהנחה שלא יתרחשו שם קרבות נוספים, החלקים שבשליטת הממשלה יוכלו להשתקם ולצמוח.

לעומת זאת, אם מרבית האזורים שיש בהם שדות נפט יישארו מחוץ לשליטתה של הממשלה, אזי תהליך שיקומה יתארך בהשוואה לתרחיש של כלכלה אחת מאוחדת. אזור חאלב אמנם ספג הרס רב, אך מכיוון שלפני המלחמה היה לאזור זה נתח של 30 אחוזים במרבית מדדי הייצור, לשליטה בו יש השלכות חשובות מבחינת הממשלה.

המדינה האסלאמית שולטת בשטחים גדולים בסוריה ובעיראק (אם כי אזורים אלה צומצמו לאחרונה), אך האוכלוסייה בתחומי שליטתה מועטה מאוד. מצד אחד היא שולטת במרבית האזורים שיש בהם שדות נפט ואלה מקורות ההכנסה שלה. אך מנגד, מקורות הנפט הם משאב שהולך ואוזל, לדאע"ש אין יחסי מסחר רשמיים עם כל ישות אחרת (אם כי היקף הסחר שהארגון מנהל בסתר אינו ברור), והוא מוכר את הנפט שלו במחירים נמוכים מהמחירים העולמיים. ההערכות גורסות שההכנסה היומית של דאע"ש מתעשיית הנפט נעה סביב 3 מיליון דולר, וכי ערכם של כלל נכסי הנפט של הארגון נע בין 1.3 ל-2 מיליארד דולר.²² מקורות הכנסה אחרים של הארגון כוללים:

מיסים וסחיטה של התושבים: החיסרון של שיטה כזו עבור דאע"ש הוא הפגיעה המשמעותית במוטיבציה להשקיע והעובדה שהיא מביאה לירידה ביצרנות כוח העבודה, מכיוון שעובדים מיומנים נוטים להימלט מאזורים שבשליטת דאע"ש.

חפירות ומכירה של חפצי תרבות ואמנות: אם כי קשה מאוד להעריך את ההכנסות שתעשייה זו מייצרת.

חטיפות למטרת כופר: מוערך כי ההכנסות מכופר נעו בין 20 ל-45 מיליון דולר בשנת 2014.²³ סוג כזה של פעילות עלול להוביל להתערבות צבאית זרה שתהיה הרסנית לכלכלה.

למרות שהמדינה האסלאמית אינה מקבלת כל סיוע רשמי מארגונים בינלאומיים, ואף על פי שהיא מתמודדת עם אמברגו וסנקציות, יש לה מערכת גיוס כספים והיא מקבלת תרומות. מוערך כי הארגון צבר 40 מיליון דולר בשנים 2013-2014 מתורמים במדינות עשירות בנפט כמו ערב הסעודית, קטאר וכווית.²⁴ הארגון אישר תקציב של 2 מיליארד דולר ל-2015, כולל תוספת צפויה של 250 מיליון דולר לכיסוי עלויות מבצעים בעיראק ובסוריה.²⁵

המסקנה היא שכלכלת המדינה האסלאמית מתאפיינת בתלות גבוהה במשאבים שצפויים להתכלות בטווח הבינוני והארוך. יש לציין שכמויות הנפט החלו להידלדל עוד לפני שפרץ העימות, ובמקביל דאע"ש איבד שליטה על אזורים גדולים שכוללים

חפצי תרבות ואמנות, החטיפה למטרת כופר כרוכה בסכנת התערבות זרה, והמסים וכספי הסחיטה גוררים השקעה פחותה ומבריחים עובדים מיומנים. לפיכך, אם המדינה האסלאמית תימנע מהתנגשויות עם ישויות אחרות היא עשויה אולי לשרוד בטווח הקצר, אולם אם לא תכונן בריתות ויחסי מסחר ולא תקים תעשיות מסורתיות ותניע אנשים לעבוד ולהשקיע – סביר להניח שלא תשרוד בטווח הארוך. **הכורדים** שולטים במרבית קו הגבול הצפוני עם טורקיה. בחלק המזרחי של הגבול נמצא מחוז אל-חסכה, שהוא עשיר יחסית בשדות נפט ובגידול דגנים. סם דאגר, כתב מטעם 'וול סטריט ג'ורנל', ציטט גורמים רשמיים בחלק של אל-חסכה הנמצא בשליטת מפלגת PYD הכורדית, שאמרו כי השדות באזור הפיקו 40 אלף חביות ליום בסוף 2014. הנפט נמכר לשבטים ערביים מקומיים במחיר של כ-15 דולר לחבית.²⁶ עם זאת, הכורדים חשופים לחימה בדאע"ש באל-חסכה. הם כרתו בריתות עם ארגון PKK בטורקיה ועם הממשלה האזורית של כורדיסטן (KRG) בעיראק, ונתקלים בהתנגדות עזה מצד טורקיה. נטען כי יש להם קשרים כלשהם עם משטר אסד שאפשרו להם שליטה על הגבול הצפוני וקשרי מסחר עמו. בנסיבות אלה נראה שהכורדים תלויים במשאבי נפט שלא יספיקו בטווח הארוך, בחקלאות החשופה לשינויי אקלים הפכפכים, בשרידותו של משטר אסד ובאייקומוה של התערבות טורקית בדומה לזו שהייתה באוגוסט ובספטמבר 2016. נסיבות כאלה מעניקות יכולת הישרדות לטווח הקצר, אולם תובעות שינויים מבניים והימנעות מעימותים עתידיים בטווח הארוך.

הנתונים הכלכליים בנוגע ל**ארגון העל של גורמי האופוזיציה** (National Coalition for Syrian Revolutionary Opposition Forces) קשים להשגה. האזורים שנשלטים על ידי צבא סוריה החופשית אינם עשירים במשאבי טבע, ונראה שארגוני המורדים תלויים במידה רבה בסיוע חוץ. לכן, אם לא יתרחבו סביר להניח שימשיכו להיות תלויים בסיוע חוץ. אפשר להניח שממשלות זרות ימשיכו לסייע להם, אולם לצורך שרידות בטווח הארוך יהיה עליהם לייצר מקורות הכנסה עצמאיים.

מסקנות

לכלכלה הסורית יידרשו עשרות שנים כדי להתאושש ולשוב למצבה מלפני המלחמה. חלק מהנזקים אף נראים בלתי הפיכים – אנשים שנמלטו מהמדינה ולא יחזרו, שנים של חינוך והשכלה שאבדו לנצח והנזק להון הפיזי ולהון האנושי שהוא כה עצום, עד שיידרשו מאות מיליארדי דולרים לשיקומו. קרן המטבע הבינלאומית מעריכה שהשיקום יארך עשרים שנה. פירוש הדבר שגם בתנאים הטובים ביותר, סוריה תזדקק לפרק זמן ממושך מאוד כדי לשוב למצב (הגרוע למדי) ששרר בה לפני מלחמת האזרחים.

הנחה סבירה נוספת היא שסוריה מאוחדת היא אפשרות מבטיחה במידה רבה יותר מאשר סוריה מפוצלת, לפחות מבחינת שיקום כלכלי. זאת ועוד, אותם חלקים שיתפצלו מסוריה וינודו על ידי מדינות העולם כמו ארגון המדינה האסלאמית, לא יזכו בקלות בסיוע בינלאומי.

הערות

- 1 הסתייגות כללית חלה לאורך כל המאמר. הנתונים והמספרים על סוריה אינם מלאים ואמינותם מוטלת בספק. האומדנים גרועים אף יותר. אין ברירה אלא לעשות שימוש במידע היחידי הזמין, אך להתייחס אליו בזהירות הנדרשת. מרבית הנתונים בדוח זה לקוחים ממכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR), שמתאר עצמו באופן הבא: "מכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR) הוא מכון חשיבה עצמאי, לא-ממשלתי וללא כוונות רווח, שמבצע מחקר בזיקה למדיניות ציבורית במטרה לגשר על הפער בין מחקרים לתהליכי קביעת מדיניות. מכון SCPR שם לו למטרה לפתח דיאלוג משותף ומבוסס ראיות בנושאי מדיניות כדי לנסח חלופות מדיניות שיקדמו פיתוח כוללני, בר-קיימא וממוקד באדם". ראו: <http://scpr-syria.org/>
- 2 P. H. Gleick, "Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria", *Weather Climate and Society (WCAS)* 6 (2014): 331-340, doi:10.1175/WCAS-D-13-00059.1.40. doi:10.1175/WCAS-D-13-00059.1.
- 3 שם, עמ' 334
- 4 Syrian Center for Policy Research (SCPR), "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", New York, *UNDP*, February 2016, p. 31, <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>
- 5 Shanta Devarajan, Lili Mottaghi, Quy-Toan Do, Mohamed Abdel Jelil, "Syria, Reconstruction for Peace", *Middle East and North Africa Economic Monitor*, Washington D.C., World Bank, April 2016, p.48, doi: 10.1596/978-1-4648-0907-1
- 6 World Bank. "The Importance of Planning Syria's Eventual Reconstruction", last modified May 24 2016, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/05/24/the-importance-of-planning-syria-s-eventual-reconstruction>
- 7 "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", p. 24.
- 8 שם, עמ' 27.
- 9 שם.
- 10 שם, עמ' 37.
- 11 Abu-Ismael Khalid, Omar Imady, Aljaz Kuncic, Osama Nojoun , and Justine Walker Justine, "Syria At War, Five Years On", *United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA)*, 2016, p. 28, <https://www.unescwa.org/news/syria-war-five-years>
- 12 Syrian Center for Policy Research (SCPR), "Syria : Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", February 2016, *UNDP*, New York, p. 36. <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>
- 13 שם, עמ' 35.
- 14 Devarajan et al, "Syria, Reconstruction for Peace", p. 48.

- Robert C. Feenstra, Robert Inklaar, and Marcel P. Timmer, "The Next Generation of the Penn World Table", *American Economic Review* 105, no. 10 (2015): 3150-82, www.ggd.net/pwt 15
- Randa Sab, "Economic Impact of Selected Conflicts in the Middle East: What Can We Learn from the Past?" IMF Working Paper 14/100, Washington, *International Monetary Fund*, Washington, June 2014, p. 4, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14100.pdf> 16
- "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", p. 31. 17
- <http://www.cbssyr.sy/> החישובים מתבססים על נתוני תמ"ג 2010 מהלמ"ס הסורי (index-EN.htm), ועל נתוני צמיחה לאורך המלחמה, שנלקחו ממכון SCPR במאמר לעיל, עמ' 17. 18
- Jeanne Gobat and Kristina Kostial, "Syria's Conflict Economy", IMF Working Paper WP/16/123, Washington, *International Monetary Fund*, June 2016, p. 20, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16123.pdf> 19
- אלא אם צוין אחרת, זה המקור המרכזי לציטוטי קרן המטבע הבינלאומית שמופיעים במאמר.
- למחקר רלוונטי על שיקום לאחר מלחמה, ראו: 20
- Paul Collier, "Post-Conflict Economic Recovery", 2006, paper prepared for the *International Peace Institute (IPI)* in New York, August 2008.
- Gobat and Kostial, "Syria's Conflict Economy", p. 19. 21
- Financial Action Task Force (FATF), "Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)", Paris, *Financial Action Task Force*, February 2015, pp. 14-15, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf> 22
- שם, עמ' 18. 23
- Janine Di Giovanni, Leah McGrath Goodman, and Damien Sharkov, "How Does ISIS Fund its Reign of Terror", *Newsweek*, November 6 2014, <http://europe.newsweek.com/how-does-isis-fund-its-reign-terror-282607?rm=eu> 24
- "Islamic State group sets out first budget, worth \$2bn," *New Arab*, January 4, 2015, <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2015/1/4/islamic-state-group-sets-out-first-budget-worth-2bn> 25
- Sam Dagher, "Control of Syrian Oil Fuels War between Kurds and Islamic State", *Wall Street Journal*, November 23, 2014, <http://www.wsj.com/articles/control-of-syrian-oil-fuels-war-between-kurds-and-islamic-state-1416799982> 26

מועצת הביטחון של האו"ם, ישראל ו"המצב במזרח התיכון, כולל השאלה הפלסטינית"

מיכל חטואל־רדושיצקי

כיצד תופסים השחקנים החזקים ביותר במועצת הביטחון של האו"ם את הסכסוך הישראלי־פלסטיני ואת פתרונו, ומהם, אם בכלל, חילוקי הדעות הקיימים ביניהם? אילו נושאים זוכים לביקורות הרבות ביותר במסגרת תרומותיהם של שחקנים אלה לדיוני מועצת הביטחון בסוגיית הסכסוך הישראלי־פלסטיני? מאמר זה מבקש להשיב לשתי שאלות מרכזיות אלה באמצעות ניתוח הפרוטוקולים של ישיבות מועצת הביטחון תחת הכותרת "המצב במזרח התיכון, כולל השאלה הפלסטינית", ואשר התקיימו בין השנים 2012-2016 (70 פריטים). הממצאים מצביעים על כך שקיימים נושאים מהותיים שבהם השחקנים המרכזיים במועצה מסכימים באופן מלא עם ישראל, לצד שמונה נושאים אחרים הנתונים לביקורת חריפה.

מילות מפתח: מועצת הביטחון של האו"ם; מעמד ישראל בזירה הבינלאומית; הסכסוך הישראלי־פלסטיני; החלטת מועצת הביטחון 4332; התנחלויות; מדינות ה-P5.

ניקי היילי, שגרירת ארצות־הברית לאו"ם שמונתה לא מכבר לתפקידה, הפגינה כבר בחודש פברואר 2017 רחשי בוז לדעה הקדומה של האו"ם ביחס לישראל באופן כללי, ובמיוחד לתפקודה של מועצת הביטחון בנוגע לישראל.¹ הסנטימנט האנטי־ישראלי הקיים באו"ם, אליו התייחסה השגרירה היילי בתקיפות, אינו התפתחות של התקופה האחרונה. קודמתה בתפקיד טענה, לדוגמה, כי מאז שישאל חברת באו"ם "היא מקבלת יחס שונה מזה שמדינות אחרות זוכות לו".² בעוד ישראל

ד"ר מיכל חטואל רדושיצקי היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי וכן היא פוסט־דוקטורנטית באוניברסיטת חיפה

למדה להסתגל למציאות זו, הדבר מגביר את החשיבות האסטרטגית של מעמדה בקרב השחקנים החזקים ביותר באו"ם.

על בסיס הנחה זו מבקש המאמר הנוכחי להשיב על שתי שאלות מרכזיות: הראשונה – כיצד תופסים השחקנים החזקים ביותר במועצת הביטחון של האו"ם את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ואת פתרונו, ומהם, אם בכלל, חילוקי הדעות הקיימים ביניהם? השנייה – אילו נושאים זוכים לביקורות הרבות ביותר במסגרת תרומותיהם של שחקנים אלה לדיוני מועצת הביטחון בסוגית הסכסוך הישראלי-פלסטיני?

המאמר פותח בפסקה קצרה הדנה במנגנון העבודה של מועצת הביטחון של האו"ם בעניין הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובמתודולוגיה ששימשה מחקר זה. בהמשך מצוינים הממצאים שהתקבלו בעקבות העלאת שתי השאלות לעיל, ולסיום מובאים דיון והמלצות למדיניות.

מועצת הביטחון של האו"ם והסכסוך הישראלי-פלסטיני

על פי מגילת האו"ם מוטל על מועצת הביטחון של הארגון לפעול לשמירת השלום והביטחון בעולם. לשם כך רשאית המועצה להטיל סנקציות ולאשר שימוש בכוח. המועצה מורכבת מ-15 מדינות חברות, חמש מתוכן קבועות (סין, צרפת, רוסיה, בריטניה וארצות-הברית – המוכרות בדרך כלל בכינוי P5) ועשר מדינות נוספות נבחרות לתקופה של שנתיים. לכל מדינה חברה יש קול הצבעה אחד, אך חמש החברות הקבועות רשאיות להטיל וטו על החלטות המועצה – זכות המעניקה להן כוח השפעה נוסף.

המועצה מתכנסת על בסיס קבוע כדי לדון בסכסוכים ברחבי העולם. בנוסף לשייבות תקופתיות המתכנסות תחת הכותרת "המצב במזרח התיכון", המועצה מתכנסת אחת לחודש ומעת לעת גם בתדירות גבוהה יותר, כדי לדון בסכסוך הישראלי-פלסטיני תחת הכותרת: "המצב במזרח התיכון, כולל השאלה הפלסטינית". ישיבות מיוחדות אלה מנוהלות על פי מבנה קבוע, ומתחילות בעדכון על ידי נציג בכיר של הארגון. בישיבות מסוימות ניתנת לחברות המועצה אפשרות להוסיף דברים, להצביע על החלטות או לקיים דיון בעקבות יוזמה של מדינה חברת מועצה בתגובה להתפתחות ספציפית.

תוכנו של מאמר זה מבוסס על ניתוח פרוטוקולים של 70 ישיבות של מועצת הביטחון של האו"ם אשר התכנסו תחת הכותרת "המצב במזרח התיכון, כולל השאלה הפלסטינית", שהתקיימו בין השנים 2012–2016. מתוך המטרה הכפולה של התמקדות בשחקנים החזקים ביותר במועצה מצד אחד, והכלת הרטוריקה המבוססת על דעות קדומות של מדינות שעמן ישראל אינה מקיימת יחסים דיפלומטיים מנגד, ניתוח זה מתמקד אך ורק במסרים שפורסמו בתקופה זו על ידי

השחקנים הבאים: נציגי מדינות ה־P5, נציג האיחוד האירופי³ ונציג האו"ם הפותח את הישיבה. נקודת ההתחלה של הניתוח היא השנה שבה שודרג המעמד של פלסטין מישות משקיפה שאינה חברה למדינה משקיפה שאינה חברה.⁴ התפתחות זו חשובה כפליים: ראשית, מכיוון שהמעמד החדש העניק לפלסטינים אפשרויות רבות יותר לבינאום הסכסוך ולנקיטת צעדים משפטיים נגד ישראל. שנית, צעד זה, שלא זכה לתמיכה פה אחד של שחקנים מרכזיים, שופך אור על ההבדלים ביניהם.

תפיסות בינלאומיות של הסכסוך הישראלי־פלסטיני: קווי הדמיון וההבדלים בין השחקנים המרכזיים

בתחילת הדברים ולאור האקלים הבינלאומי הנוכחי, שבו הממשל האמריקאי החדש מבקש לבחון אלטרנטיבות שונות לפתרון הסכסוך, יש להדגיש כי כל אחת מהישיבות של מועצת הביטחון שנסקרה התבססה על התפיסה הבלתי ניתנת לערעור של השחקנים המרכזיים, שלפיה "פתרון שתי המדינות הוא התרחיש המעשי היחיד".⁵ במהלך כל התקופה ציינו שחקנים מרכזיים כי "פתרון שתי המדינות... הוא הדרך היחידה... להשגת שלום וביטחון";⁶ ובו בזמן אמרו כי אנו מצויים על סף מצב מסוכן שבו "פתרון שתי המדינות נמצא במצב המצריך החיאה".⁷

שני נושאים נוספים, שבהם התבטאויות השחקנים המרכזיים ברורות באופן חד־משמעי, הם כי ישראל מתמודדת עם איומים ואתגרים ביטחוניים ממשיים, וכי משא ומתן ישיר בין הצד הישראלי לבין הצד הפלסטיני הוא הדרך הטובה ביותר לפתרון הסכסוך.

בכל הנוגע לביטחונה של ישראל, העיקרון המנחה שלפיו "לא תחול התקדמות אם לא תהיה התייחסות לאתגרים הביטחוניים של ישראל",⁸ וכי "לא ניתן להתפשר על ביטחונה של ישראל"⁹ תפס מקום מרכזי בכל הדיונים, כאשר מדינות ה־P5 ציינו שוב ושוב כי הן "לעולם לא ימעיטו בערכם של צורכי הביטחון של ישראל".¹⁰ ביטחונה של ישראל נדון בישיבות המועצה הן בהקשר של רצועת עזה, שלגביה מצוינת "זכותה של ישראל להגנה עצמית... בתגובה על ידי טילים בלתי מתקבל על הדעת מעזה",¹¹ והן בהקשר של הטרור והאלימות הפלסטיניים. כמו כן צוין כי רצועת עזה נשלטת על ידי ישות "אנטישמית גלויה"¹² אשר "דוחה פתרונות של שלום ושואפת להשמדתה של ישראל".¹³ למעשה, במסגרת המודעות של הקהילה הבינלאומית לחששותיה של ישראל בתחום הביטחון ציטטו שתי מדינות מבין ה־P5 (ארצות־הברית ובריטניה) את "מחויבותן לביטחון ישראל"¹⁴ כמניע להצבעתן בהחלטה 2334 של מועצת הביטחון.

בכל הנוגע למשא ומתן דו־צדדי כאמצעי הטוב ביותר לפתרון הסכסוך, קיימת הסכמה גורפת בין השחקנים המרכזיים על כך ש"הפלסטינים והישראלים חייבים לגבש בעצמם כל הסכם סופי, ואין לכפות אותו מבחוץ",¹⁵ וכי פעילות בינלאומית

"אינה תחליף לתהליך שלום אמיתי, שעליו יצטרכו הצדדים לנהל משא ומתן".¹⁶ בהקשר זה מציינים השחקנים המרכזיים את העובדה שהחיפוש הפלסטיני אחר "נתיבים בינלאומיים חוקיים להשגת מעמד של מדינה" חייב להיות כה בהבנה כי "לא ייתכן תחליף לניהול משא ומתן עם ישראל",¹⁷ וכי אפילו צעדים בינלאומיים המיועדים "לקבוע את המסגרת לקיום המשא ומתן"¹⁸ אין ביכולתם "לכפות פתרון על הצדדים".¹⁹

בבחירת מסגרת התמיכה הדרושה לפתרון הסכסוך תומכים השחקנים המרכזיים באופן נרחב במעורבות בינלאומית. ראיות לכך הן קריאותיהם למעורבות רבה יותר (לדוגמה, "סין קוראת לקוורטט לנקוט צעדים מהותיים במטרה לחדש את שיחות השלום"²⁰), וכן יכולתם לתמוך בשחקנים אחרים בשעה שהם אלה שמובילים בנושא מסוים. מדינות שמקבלות על עצמן את ההובלה מדגישות את תמיכתם של שחקנים בינלאומיים אחרים, כך שהתמונה המתקבלת היא של קהילה בינלאומית התומכת מאוד במאמצים יזומים המכוונים לפתרון הסכסוך, ללא קשר לשאלה מיהו השחקן המוביל (לדוגמה, "המאמץ הדיפלומטי לא היה מתאפשר ללא תמיכה בינלאומית מוצקה. ועדת יוזמת השלום הערבית... שליחי הקוורטט... המזכיר הכללי, שותפים אירופיים ואחרים מכל רחבי העולם תרמו גם הם הצהרות תמיכה מבוססות").²¹

יתר על כן, כל השחקנים המרכזיים תומכים בהגברת מעורבותם של שחקנים אזוריים בפתרון הסכסוך, ובמיוחד של מדינות הליגה הערבית. כך לדוגמה, ההצהרה "אנו ממשיכים להאמין ש... מדינות האזור צריכות למלא כאן תפקיד".²² התרומה

הפוטנציאלית של מדינות האזור מוזכרת במיוחד בשני היבטים: הראשון – על ידי יכולתן להציע תמריץ לישראל; השני – על ידי יכולתן לסייע בקידום "אחדות פנים" פלסטינית על בסיס הארגון לשחרור פלסטין.²³

בהקשר של המזרח התיכון הסוער מסכימים כל השחקנים המרכזיים כי אין סיבה ששכסוכים אלימים אחרים הקיימים באזור ירתיעו את קהילה העולמית מנקיטת צעדים ייעודיים לסכסוך הישראלי-פלסטיני. כך למשל, "ככל שהמצב בסוריה חמור", השחקנים הבינלאומיים רואים צורך "להמשיך להתמקד בסכסוך הישראלי-פלסטיני שטרם בא על פתרונו".²⁴ בעניין זה נתפס

פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני כ"מפתח... לנרמול המצב באזור".²⁵ למעשה, קיימת תפיסה בקרב חוגים נרחבים שלפיה פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני מהותי לא רק בעבור הצדדים עצמם או למען "היציבות של אזור המזרח התיכון בטווח הארוך",²⁶ אלא גם לטובת "השלום והיציבות... באירופה".²⁷

בבחירת מסגרת התמיכה הדרושה לפתרון הסכסוך תומכים השחקנים המרכזיים באופן נרחב במעורבות בינלאומית. ראיות לכך הן קריאותיהם למעורבות רבה יותר וכן יכולתם לתמוך בשחקנים אחרים.

התמקדות בהבדלים הקיימים בין השחקנים המרכזיים מראה כי הם מצטמצמים לתחום המתודולוגיה המועדפת, שלפיהם תדרבן את הישראלים והפלסטינים לנקוט צעדים חיוביים אשר יובילו לסיום הסכסוך.

ארצות־הברית שואפת בנושא זה להיבדל משחקנים אחרים בביקורתה הקולנית על צעדים פלסטיניים חד־צדדיים, שנתפסים בעיניה כ"לא משפרים את חיי היום־יום של הפלסטינים ואף לא מקדמים... אמון... לקראת פתרון של שתי מדינות".²⁸ תוך היצמדות למדיניות זו, במהלך התקופה שהוערכה הצביעה ארצות־הברית בשנת 2012 נגד ההצעה באסיפה הכללית לשדרוג מעמדה של פלסטין, ובשנת 2014 היא הצביעה גם נגד הצעת ההחלטה הירדנית שהועלתה לאחר מבצע 'צוק איתן'.²⁹ מבין מדינות P5 בריטניה היא הקרובה ביותר לארצות־הברית מבחינת הרטוריקה והפעילות בזירה זו. בריטניה מתחה ביקורת על צעדים פלסטיניים חד־צדדיים בזירה הדיפלומטית, נמנעה בהצבעה באסיפה הכללית בשנת 2012 ונמנעה גם בהצבעה על הצעת ההחלטה הירדנית בשנת 2014 – אף על פי שהביעה את תמיכתה ברעיון של "החלטה של מועצת הביטחון בנושא תהליך השלום במזרח התיכון".³⁰ נראה כי מדינות P5 האחרות (סין, צרפת ורוסיה) תומכות בפעילות בינלאומית רבה יותר מול ישראל, ובהתאם לכך הצביעו בעד ההצעה הפלסטינית באסיפה הכללית של 2012 ובעד ההצעה הירדנית משנת 2014. כל אחת מהן הציעה להקים מנגנונים נוספים להשגת הסכם ישראלי־פלסטיני, והחשובים שבהם: יוזמה צרפתית שנועדה להביא את "כלל הקהילה הבינלאומית להציע סדר יום חיובי לשני הצדדים, כדי לעודד אותם להתקדם לקראת... שלום";³¹ "הצעה בת ארבע נקודות... בשאלת פלסטין"³² שהעלה נשיא סין שי ג'ינפינג בשנת 2013; "הצעה בת חמש נקודות לשלום"³³ שהעלתה סין בשנת 2014; והצעותיה של רוסיה כי מועצת הביטחון תעבוד על ניסוח הצעת החלטה שתכלול "פרמטרים להפסקת הכיבוש";³⁴ ארגון משלחת של מועצת הביטחון למזרח התיכון³⁵ ושילוב מדינות הליגה הערבית בקוורטט.

ביקורת מצד השחקנים המרכזיים

תלוות השחקנים המרכזיים במועצת הביטחון של האו"ם נגד ישראל עוסקות בעיקר בנושאים הבאים:

התנחלויות

הביקורת הנמתחת על מדיניות ישראל בעניין ההתנחלויות כוללת שני נושאים: ההרחבה הנמשכת של ההתנחלויות והאלימות הקשורה בהן. עם פתיחת המושב של מועצת הביטחון בנושא הנדון מספק נציג האו"ם באופן שוטף מידע אודות מספר יחידות הדיור הנוספות שאושרו לבנייה בהתנחלויות על ידי ממשלת ישראל

מאז הישיבה הקודמת. ביקורת בתחום זה היא אנליטית, מפורטת ומבוססת על עובדות. כך לדוגמה, "אנו מאוכזבים מאוד מן המכרזים הישראליים לבנייתן... של 450 יחידות דיור בהתנחלויות בגדה המערבית".³⁶ ההתייחסות להתנחלויות בהקשר זה היא כאל "מנוגדות... למחויבויותיה של ישראל";³⁷ "מנוגדות לחוק הבינלאומי ומהוות מכשול לשלום"³⁸ ו"איום על אפשרות מימושו של פתרון שתי המדינות".³⁹ ברמה הכללית יותר, מדיניותה של ישראל בנושא הרחבת ההתנחלויות נתפסת כ"עלבון לעם הפלסטיני"⁴⁰ וכהטלת ספק באשר ל"מחויבותה של ישראל לפתרון שתי המדינות".⁴¹

היבט נוסף של הביקורת מתייחס לאלימות הקשורה בהתנחלויות. ברוב התקופה שנסקרה התייחסה הביקורת לפגיעה גופנית הן בפלסטינים והן בישראלים, לדוגמה: "46 פלסטינים, ביניהם 12 ילדים ואישה אחת, נפצעו על ידי מתנחלים, ו-11 מתנחלים נפצעו מידי פלסטינים".⁴² הייתה גם התייחסות לנזקים לרכוש פלסטיני ולפרנסה כתוצאה מפרצי אלימות אלה, לדוגמה: "תקריות רבות של התקפות מתנחלים על פרדסים פלסטיניים גרמו נזק ליותר מ-1,080 עצים ושטילים... קיימת דאגה... באשר למסיק זיתים... ולפרנסתם של אלפי פלסטינים".⁴³ במובן זה קיימת תפיסה שהאלימות – הן מצד מתנחלים ישראלים והן כלפיהם – מתאפשרת "בעקבות אכיפת חוק בלתי הולמת באופן כרוני בגדה המערבית... כתוצאה ממדיניות ממושכת של ישראל בנושא ההתנחלות המנוגדת לחוק".⁴⁴ בעת האחרונה התייחסה הביקורת הקשורה בהתנחלויות לכך שהן "הגורם המזיק ביותר, התורם לכעס ולתסכול ומעודד מעשי אלימות"⁴⁵ נגד ישראלים, הן בשטחי הגדה המערבית והן בתוך ישראל עצמה.

הריסת מבנים

נושא אחר המושך ביקורת ללא הרף הוא הריסת מבנים. בישיבות החודשיות נציגי האו"ם מספקים באופן שוטף מידע סטטיסטי על מספר המבנים הפלסטיניים הנהרסים ועל מספרי האנשים המפונים בעקבות צעדים אלה. כך לדוגמה: "נהרסו 33 מבני מגורים... הדבר הוביל לפינוי של 176 פלסטינים, ביניהם 78 ילדים".⁴⁶ ההריסה היא נושא לביקורת במיוחד נוכח מדיניותה של ישראל בשטחי C, המגבילה את יכולתם של הפלסטינים לקיים "תכנון וחלוקת שטחים בצורה הוגנת",⁴⁷ מה שגורם ל"בניית מבנים ללא היתר ישראלי"⁴⁸ המובילה לבסוף להריסתם.

אסירים פלסטינים

סוגיית האסירים הפלסטינים המוחזקים בישראל עלתה במיוחד בין השנים 2015–2013, בהקשר למעצרים של פלסטינים לתקופות ממושכות ללא עריכת משפט. כך לדוגמה, "אלה המוחזקים במעצר מנהלי ללא משפט צריכים... לעמוד למשפט..."

בהתאם לסטנדרטים בינלאומיים, או להשתחרר באופן מידי⁴⁹. בהקשר זה בוטא פעמים רבות דאגה בדבר "בריאותם... של אסירים פלסטינים שובתים שביתות רעב ממושכות במחאה על מעצרם המנהלי"⁵⁰.

מבצעי חיפוש ומעצר בגדה המערבית

עד שנת 2016 ישיבות חודשיות של מועצת הביטחון התייחסו באופן שוטף למספר המבצעים שישראל ביצעה בגדה המערבית, לרבות ההשלכות הנובעות מהם ביחס לפצועים ולהרוגים בשני הצדדים. לדוגמה: "כוחות הביטחון הישראליים ביצעו 477 מבצעים בגדה המערבית... עלייה בהשוואה לחודשים הקודמים, וכתוצאה מהם נפצעו 185 פלסטינים, ביניהם שמונה ילדים, ושני חיילים ישראלים... שנפצעו אף הם"⁵¹. בעוד מבצעים אלה מוזכרים, לא מוצע במקביל הסבר להיגיון שבביצועם. מעת לעת מצוין כי "כוחות ישראלים דיווחו על כך כי... עלה בידיהם לסכל... מתקפות טרור... שתוכננו לכאורה על ידי יחידים בגדה המערבית"⁵², אולם התפתחויות אלה אינן מקושרות באופן מידי למבצעי צה"ל.

עיכוב כספי מיסים פלסטיניים

במהלך התקופה שנסקרה הקפאה ישראל פעמיים העברת הכנסות ממסים לפלסטינים כתגובה לצעדים חד-צדדיים של הפלסטינים בזירה הדיפלומטית. בשנת 2012 עוכבה העברת תקבולי המסים בעקבות ההצעה שאושרה באסיפה הכללית של האו"ם לשדרג את מעמדה של פלסטין למדינה משקיפה, ובשנת 2015 ננקט צעד זה בתגובה לחתימת הנשיא עבאס על "מסמכי הצטרפות ל-18 אמנות בינלאומיות, ובכללן לאמנת רומא בנושא בית הדין הפלילי בהאג"⁵³. בשני המקרים הללו נמתחה ביקורת נרחבת על מדיניות הקפאת הכספים שנקטה ישראל, שהובלטה כמטילה "ספק בדבר הציות של ישראל להוראות פרוטוקול פריז"⁵⁴. הביקורת נגד מדיניות זו עלתה במיוחד בשנת 2012, כאשר הפלסטינים התמודדו עם "מצב כלכלי נואש", והחזקת סכומי המסים על ידי ישראל נחשבה כמעמידה בסכנה את "ההישגים המשמעותיים של הרשות הפלסטינית בשנים האחרונות"⁵⁵.

רטוריקה

זוהי תלונה מרכזית המופנית לצד הפלסטיני, אך הרטוריקה משלהבת היצרים הישראלית נענית מעת לעת בביקורת של השחקנים המרכזיים, המתייחסת להנהגה הישראלית ולגורמים חברתיים כאחד. בנוגע לדרג ההנהגה, לדוגמה, "הצגת המתנגדים להרחבת ההתנחלויות על ידי ראש ממשלת ישראל כתומכים בטיהור אתני" הוערכה על ידי המזכיר הכללי בכבודו ובעצמו כ"בלתי מתקבלת על הדעת ושערורייתית"⁵⁶. רטוריקה בעייתית נוספת שעלתה בישיבות המועצה מתייחסת להתבטאויות

של מנהיגים ישראלים וביניהם שרים, אשר "אומרים בפומבי כי לא תהיה מדינה פלסטינית".⁵⁷ לגבי גורמי חברה אזרחית צוין כי "ההשפעה של המדיה החברתית ושל רטוריקה חסרת אחריות"⁵⁸ ממלאת "תפקיד דרמטי בהסלמה"⁵⁹ של האירועים המתרחשים בשטח, שבגינה "יש להאשים במידה רבה את שני הצדדים".⁶⁰

חקיקה

עריכת שינויי חקיקה בהוראות הדין הישראלי זכתה לביקורת בשנים 2015 ו-2016, במיוחד בנושאים הבאים: "הזנה בכוח של אסיר שובת רעב" (2015);⁶¹ עדכון הקוד הפלילי הישראלי "כדי להגביר את הענישה החמורה בגין זריקת אבנים על כלי רכב נעים" (2015);⁶² "יישום חוק נכסי נפקדים הישראלי משנת 1951 על רכוש פלסטיני במזרח ירושלים כאשר הבעלים נמצא בגדה המערבית" (2015);⁶³ חוק שקיפות הארגונים הלא-ממשלתיים "התורם לאקלים שבו... נוצרת דה-לגיטימציה של ארגונים לזכויות אדם" (2016);⁶⁴ וגם "הלגליזציה של מאחזים המצויים בעומק שטחי הגדה המערבית" (2016).⁶⁵ הכשרה זו של המאחזים צוטטה גם על ידי ארצות-הברית כגורם שהיווה זרז להימנעותה בהצבעה על החלטה 2334 של מועצת הביטחון.⁶⁶

רצועת עזה

בעוד השחקנים המרכזיים במועצת הביטחון מגלים הבנה לדאגות הביטחון של מדינת ישראל, קיימת הסכמה גורפת על כך שחייב לחול שינוי מהותי במדיניותה של ישראל כלפי רצועת עזה. בנושא זה ביטאו השחקנים המרכזיים "דאגה עמוקה... בדבר המצב ההומניטרי השורר ברצועת עזה",⁶⁷ וכן באשר ל"מספר פרויקטים הומניטריים של האו"ם... הממתנים לאישור ישראלי".⁶⁸ שינוי המדיניות הישראלית כלפי רצועת עזה וסיום המצור עליה⁶⁹ נתפסים כהכרחיים לחיזוק "התמיכה בשלום... בקרב אוכלוסייה... החיה תחת דיכוי מוחלט של חמאס".⁷⁰ ההגבלות שישראל מטילה על "יבוא סחורות המוגדרות כבעלות שימוש כפול" נתפסות בעיני השחקנים המרכזיים כבעייתית במיוחד.⁷¹ אף על פי שמדיניות זו מתקבלת בהבנה בשל "דאגות הביטחון הלגיטימיות של ישראל"⁷² נמתחת עליה ביקורת, שכן "ארצות-הברית... מוכנה, יחד עם שותפיה האחרים לקוורטט, לסייע... בהגדרת נהלים מוסכמים להעברה ולשימוש בחומרים כאלה בצורה בטוחה".⁷³ השחקנים המרכזיים מבטאים תסכול לנוכח המצב השורר ברצועת עזה (לדוגמה: "מדוע צריכה הקהילה הבינלאומית להשקיע מיליארדי דולרים בשיקום רצועת עזה, כאשר אין כל ערבות לכך שהיא לא תיהרס שוב בשנים הקרובות?"⁷⁴), אולם האחריות הבסיסית לפתרון המצב אינה מוטלת על ישראל בלבד, אלא גם על אי-היכולת להשיב על כנה את האחדות הפלסטינית.

בכל הנוגע לביקורת הנמתחת על הפלסטינים אפשר לזהות שלושה נושאים עיקריים. הראשון הוא המצב השורר ברצועת עזה, הגורר ביקורת קשה בנושאי משילות פנימית, מחד גיסא, והתנהלות אלימה המכוונת נגד ישראל, מאידך גיסא. הנושא השני הוא ההסתה הקיימת הן בדרגי ההנהגה והן בקרב החברה האזרחית, ובהקשר זה מודגש כישלונה של ההנהגה הפלסטינית ב"גינוי התקפות ספציפיות או... השבחים המורעפים על המבצעים"⁷⁵. נראה כי בריטניה וארצות-הברית מובילות את הביקורת בנושא זה. הנושא השלישי הוא חוסר האחדות בזירה הפלסטינית, הנתפסת כ"מהותית למימוש פתרון של שתי מדינות"⁷⁶, עד לרמה שבה "השבת האחדות הפלסטינית על בסיס הארגון לשחרור פלסטין (PLO)"⁷⁷ כונתה "הנושא החשוב ביותר על סדר היום"⁷⁸.

דיון והמלצות למדיניות

הניתוח לעיל מלמד כי בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני קיימות בין מדינות ה-P5, נציגי האיחוד האירופי ונציגים בכירים של האו"ם יותר נקודות הסכמה מאשר נקודות מחלוקת. במילים אחרות, למרות שהשחקנים המרכזיים הללו אינם רואים עין בעין באשר למנגנונים הנדרשים כדי לעודד את הצדדים לסכסוך לנקוט צעדים חיוביים בשטח, הם מסכימים בעניין המסגרת המועדפת לפתרון הסכסוך (שתי מדינות לשני עמים) וחשיבות המעורבות הבינלאומית. זאת, למרות קיומם של סכסוכים אחרים – וקטלניים הרבה יותר – באזור. אותם שחקנים מרכזיים במועצת הביטחון מסכימים גם בעניין ההשפעה החיובית שתהיה לפתרון הסכסוך על האזור כולו.

ישראל יכולה לסמוך על כך שקיימת מודעות לאתגרי הביטחון עימם היא מתמודדת, וכן על כך שקיימת תמיכה גורפת להגברת המעורבות של מדינות הליגה הערבית בתהליך השלום. זאת, בנוסף להסכמה המוחלטת הקיימת על כך שרק הסכם בין ישראלים לבין פלסטינים שיושג במשא ומתן ישיר בין הצדדים יביא לסיומו של הסכסוך, ולא פתרון שהקהילה הבינלאומית תכפה על הצדדים. בה בעת קיימים מספר נושאים הדורשים את תשומת לבו של ישראל. לדוגמה, יש להביא בחשבון את הרטוריקה הקשה והתסכול הבינלאומי המופנה לעבר ישראל עקב מעצרים ממושכים ללא משפט, ובשל עיכוב העברת הכנסות מכספי מיסים לפלסטינים, לצד כל יתרון אפשרי שישראל עשויה להפיק מהתנהלות זו. בנוסף, יש לעקוב אחר התהודה הבינלאומית בעקבות מה שנתפס בישראל כמהלכים פנימיים, במיוחד בכל הנוגע לרטוריקה משלהבת ושיוניים בחקיקה הישראלית. בנושא האחרון, בשנים 2015 ו-2016 בלבד ישראל ספגה ביקורת בהקשר לחמישה חוקים, שהאחרון מביניהם – ההחלטה בדבר הכשרת מאחזים – צוטט על ידי האמריקאים בנימוקים להימנעותם בהצבעה על חלטת 2334 של מועצת הביטחון.

זאת ועוד, יש לבצע הערכה מחודשת ומעמיקה באשר לשלושת הנושאים הבאים שעלו בדיונים החודשיים של מועצת הביטחון לאורך כל התקופה שנסקרה: הראשון – מדיניות ישראל בנושא הרחבת ההתנחלויות. מתפיסתם של השחקנים המרכזיים – שלפיה רק הסכם שיושג במשא ומתן בין הצדדים יביא לסיום הסכסוך – ברורה הציפייה שהישראלים והפלסטינים כאחד לא ינקטו בצעדים חד-צדדיים בשיטח כדי לפגוע בסיכוי להשיג הסכם. בשל כך מבטאים השחקנים המרכזיים שוב ושוב את אכזבתם מן ההתנהלות הישראלית. מדיניות ההתנחלות היא מושא לביקורת לא רק משום שאישור בניית יחידות דיוור חדשות נתפס כפוגע ביכולת היישום של פתרון שתי המדינות, אלא גם בשל האלימות הקשורה במתנחלים ובמבצעי החיפוש והמעצר של צה"ל בגדה המערבית. קיים פער עצום בין תפיסת מדיניות ההתנחלות בעיני ישראל לבין תפיסתה בעיני השחקנים המרכזיים בקהילה הבינלאומית. לפיכך, במידה וישראל אינה יכולה או אינה מעוניינת לשנות את מדיניותה בנושא ההתנחלויות, עליה להציע פרדיגמה חלופית לפתרון הסכסוך בהינתן התרחבות מתמשכת שלהן.

הנושא השני הוא מדיניות הריסות המבנים שישראל מבצעת בשיטח C, הקשורה במיעוט היתרי הבנייה המונפקים לפלסטינים באזור זה. מדיניות זו מהווה מקור תמידי להחרפת הביקורת הבינלאומית, שכן היא נתפסת כגורמת סבל קולקטיבי ומיותר לאוכלוסייה הפלסטינית. בדומה לנושא ההתנחלויות, מדיניות הריסת המבנים בשיטח C תורמת לתפיסה הבינלאומית שלפיה אין לישראל כל כוונה לבצע את הפשרות שנדרשות לסיום הסכסוך.

הנושא השלישי הוא ההגבלות שישראל מטילה על תנועת הסחורות לרצועת עזה וממנה, וזאת על אף שהביקורת בנושא זה מתרכזת עקב ההכרה באתגרי הביטחון מולם ישראל ניצבת וכן עקב הביקורת הנמשכת על אייכולתה של הרשות הפלסטינית להקים ממשלת אחדות. עצם העובדה שהמצב ברצועת עזה נדון דרך קבע בישיבות מועצת הביטחון מדליקה שתי נורות אזהרה. הראשונה – שהמצב הנוכחי ברצועה אינו יכול להימשך לאורך זמן. השנייה – שישראל היא זו הנתפסת כבעלת היכולת (החלקית, לפחות) להביא בסופו של דבר להקלת המצב ברצועה. סימני התסכול – הנובעים בחלקם מההכרח

התנהלות ישראלית
שנתפסת כשוחקת
את פתרון שתי
המדינות, המועדף על
הקהילה הבינלאומית,
תתרום לכרסום
במעמדה הבינלאומי
של ישראל בקרב
שותפיה האסטרטגיים
החשובים ביותר.

שיוטל על הקהילה הבינלאומית לתרום כספים לשיקום הרצועה – מעידים על כך שבמידה ופרוץ סבב אלימות נוסף, גם אם בעקבות התגרות של חמאס, תהיה פחות סובלנות בינלאומית להרס שייגרם על ידי תגובה ישראלית בלתי נמנעת. לפיכך, על ישראל לשקול ברצינות חלופות מדיניות לטיפול במצב ברצועת עזה.

לנוכח התנהלותה של ישראל והתגובה הבינלאומית שהיא מעוררת בקרב השחקנים המרכזיים במועצת הביטחון, ניתוח זה מעלה את השאלה: האם מדינת ישראל יכולה ליצור פרדיגמה חלופית לפתרון הסכסוך, אשר תזכה לגיבוי בינלאומי? עד אשר תכנית מעין זו תוצג בפומבי ובאופן ברור, התנהלות ישראלית שנתפסת כשוחקת את פתרון שתי המדינות, המועדף על הקהילה הבינלאומית, תתרום לכרוסום במעמדה הבינלאומי של ישראל בקרב שותפיה האסטרטגיים החשובים ביותר.

הערות

- 1 איתמר אייכנר, "הנציגים בעולם משתפים ברשת: שגרירת ארה"ב באו"ם על המוסר הכפול נגד ישראל", Ynet, 21 בפברואר 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4925382,00.html>
- 2 שגרירת ארה"ב באו"ם סמנתה פאוור, 23 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7853; עמוד 5 http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7853
- 3 הנציג מוחלף בהתאם לרוטציה המתקיימת בנשיאות האיחוד האירופי.
- 4 האסיפה הכללית אישרה מעמד זה שנה לאחר הכישלון הפלסטיני בהשגת מעמד של מדינה חברה באו"ם – ניסיון שעליו הטילה ארצות הברית וטו במועצת הביטחון.
- 5 רוברט סרי, מתאם מיוחד מטעם האו"ם לתהליך השלום במזרח התיכון ונציג אישי של המזכיר הכללי, 18 באוגוסט 2014, ישיבה מספר 7243, עמוד 4; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7243
- 6 EU, 22 באוקטובר 2015, ישיבה מספר 7540, עמוד 13; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7540
- 7 ניקולאי מלדנוב, מתאם מיוחד מטעם האו"ם לתהליך השלום במזרח התיכון ונציג אישי של המזכיר הכללי, 23 ביולי 2015, ישיבה 7490, עמוד 5. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7490
- 8 סרי (או"ם), 27 בנובמבר 2012, ישיבה מספר 6871, עמוד 2. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6871
- 9 צרפת, 22 באוקטובר 2013, ישיבה מספר 7047, עמוד 20; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7047
- 10 בריטניה, 15 באוקטובר 2012, ישיבה מספר 6847, עמוד 31; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6847
- 11 בריטניה, 15 באוקטובר 2012, ישיבה מספר 7220, עמוד 15; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7220
- 12 מלדנוב (או"ם), ישיבה מספר 7792, עמוד 3; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7792
- 13 שם.
- 14 נציגי בריטניה וארה"ב בהצבעה על החלטת מועצת הביטחון מספר 2334, 23 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7853, עמודים 6 ו-10; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7853
- 15 רוסיה, 22 באוקטובר 2013, ישיבה מספר 7047, עמוד 15; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7047
- 16 סרי (או"ם), 15 בדצמבר 2014, ישיבה מספר 7339, עמוד 2; http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7339

- 17 בריטניה, 21 באפריל 2015, ישיבה 7430, עמוד 24;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7430
- 18 צרפת, 23 ביולי 2015, ישיבה מספר 7490, עמוד 19;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7490
- 19 שם.
- 20 סין, 23 ביולי 2013, ישיבה מספר 6906, עמוד 20;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6906
- 21 ארצות הברית, 23 ביולי 2013, ישיבה מספר 7007, עמוד 29;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7007
- 22 צרפת, 15 בינואר 2015, ישיבה מספר 7360, עמוד 31;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7360
- 23 רוסיה, 22 באוקטובר 2013, ישיבה מספר 7047, עמוד 15;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7047
- 24 בריטניה, 15 באוקטובר 2012, ישיבה מספר 6847, עמוד 30;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6847
- 25 רוסיה, 22 באוקטובר 2013, ישיבה מספר 7047, עמוד 15;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7047
- 26 בריטניה, 23 בינואר 2013, ישיבה מספר 6906, עמוד 18;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6906
- 27 צרפת, 15 בינואר 2015, ישיבה מספר 7360, עמוד 31;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7360
- 28 ארצות הברית, 15 באוקטובר 2012, ישיבה מספר 6847, עמוד 13;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6847
- 29 ההחלטה קראה לנסיגה ישראלית תוך שלוש שנים משטחים פלסטיניים הכבושים מאז שנת 1967, וכן קראה לצדדים להגיע לפתרון הסכסוך על בסיס ניהול משא ומתן הדדי, תוך שנה אחת. ההחלטה לא הצליחה לגייס את תשעת הקולות שנדרשו לקבלתה. הודעה לעיתונות של האו"ם מ־30 בדצמבר 2014,
<http://www.un.org/press/en/2014/sc11722.doc.htm>
- 30 בריטניה, 30 בדצמבר 2014, ישיבה מספר 7354, עמוד 5;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7354
- 31 צרפת, 22 ביולי 2014, ישיבה מספר 7222, עמוד 15;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7222
- 32 סין, 23 ביולי 2013, ישיבה מספר 7007, עמוד 28;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7007
- 33 סין, 21 באוקטובר 2014, ישיבה מספר 7281, עמוד 27;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7281
- 34 רוסיה, 29 באוקטובר 2014, ישיבה מספר 7291, עמוד 14;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7291
- 35 משנת 1964 נעשה שימוש במשלחות ביקור מטעם מועצת הביטחון ככלי לאיסוף מידע, להפגנת תמיכה בצעדים לקידום השלום ובתהליכי שלום, לבוררות בסכסוכים ולנקיטת דיפלומטיה מונעת. עד ינואר 2017 שלחה מועצת הביטחון 55 משלחות ביקור ליותר מ־45 מדינות מאז סיומה של המלחמה הקרה (דוח מועצת הביטחון: האם מועצת הביטחון יכולה למנוע סכסוך, דוח מחקר, מספר 1; 9 בפברואר 2017).

- 36 ג'פרי פלטמן, תת-מזכיר כללי של האו"ם לנושאים מדיניים, 18 בפברואר 2015, ישיבה מספר 7386, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7386
- 37 סרי (או"ם), 25 ביולי 2012, ישיבה מספר 6816, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6816
- 38 פלטמן (או"ם), 18 במארס 2014, ישיבה מספר 7140, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7140
- 39 צרפת, 23 ביולי 2015, ישיבה מספר 7490, עמוד 18;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7490
- 40 באן קי מון, מזכ"ל האו"ם, 26 בינואר 2016, ישיבה מספר 7610, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7610
- 41 שם.
- 42 סרי (או"ם), 22 במאי 2013, ישיבה מספר 6969, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6969
- 43 פלטמן (או"ם), 22 באוקטובר 2013, ישיבה מספר 7047, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7047
- 44 פלטמן (או"ם), 19 באוגוסט 2015, ישיבה מספר 7506, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7506
- 45 טייה-ברוק זריהון, סגן מזכ"ל האו"ם לנושאים מדיניים, 16 באוקטובר 2015, ישיבה מספר 7536, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7536
- 46 סרי (או"ם), 17 בספטמבר 2013, ישיבה מספר 7032, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7032
- 47 שם.
- 48 שם.
- 49 סרי (או"ם), 25 במארס 2013, ישיבה מספר 6940, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6940
- 50 פלטמן (או"ם), 18 במארס 2014, ישיבה מספר 7140, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7140
- 51 סרי (או"ם), 25 ביולי 2012, ישיבה מספר 6816, עמוד 4;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6816
- 52 פלטמן (או"ם), 25 בפברואר 2014, ישיבה מספר 7118, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7118
- 53 סרי (או"ם), 15 בינואר 2015, ישיבה מספר 7360, עמוד 49;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7360
- 54 פלטמן (או"ם), 19 בדצמבר 2012, ישיבה מספר 6894, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6894
- 55 שם.
- 56 מזכ"ל האו"ם, 15 בספטמבר 2016, ישיבה מספר 7772, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7772
- 57 ארצות הברית, 16 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7839, עמוד 17;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7839
- 58 זריהון (או"ם), 16 באוקטובר 2015, ישיבה מספר 7536, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7536

- 59 שם.
- 60 שם.
- 61 פלטמן (או"ם), 19 באוגוסט 2015, ישיבה מספר 7506, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7506
- 62 שם.
- 63 שם.
- 64 מזכ"ל האו"ם, 12 ביולי 2016, ישיבה מספר 7736, עמוד 2;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7736
- 65 ארצות-הברית, 16 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7839, עמוד 17;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7839
- 66 ארצות-הברית, 16 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7853, עמוד 6;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7853
- 67 ארצות-הברית, 20 בינואר 2014, ישיבה מספר 7096, עמוד 17;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7096
- 68 ארצות-הברית, 29 באפריל 2014, ישיבה מספר 7164, עמוד 12;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7164
- 69 צרפת, 24 באפריל 2013, ישיבה מספר 6950, עמוד 14;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6950
- 70 צרפת, 23 ביולי 2013, ישיבה מספר 7007, עמוד 25;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7007
- 71 מלדנוב (או"ם), 15 בספטמבר 2015, ישיבה מספר 7521, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7521
- 72 פלטמן (או"ם), 19 בנובמבר 2013, ישיבה מספר 7063, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7063
- 73 סרי (או"ם), 16 בדצמבר 2013, ישיבה מספר 7084, עמוד 3;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7084
- 74 בריטניה, 21 באוקטובר 2014, ישיבה מספר 7281, עמוד 13;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7281
- 75 ארצות-הברית, 23 בדצמבר 2016, ישיבה מספר 7853, עמוד 7;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7853
- 76 שם.
- 77 רוסיה, 22 באוקטובר 2015, ישיבה מספר 7540, עמוד 24;
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.7540
- 78 שם.

ה'אדיר' והתאמתו לתפיסת הביטחון הישראלית

אילן שקלרסקי

ה'אדיר' (JSF - F-35) הוא מטוס קרב מדור חמישי, הראשון מסוגו במזרח התיכון ואבן יסוד בתוכנית ההצטיידות הצה"לית לעשור הקרוב. מאמר זה בוחן את התאמתו של ה'אדיר' לתפיסת הביטחון הישראלית במאה ה-21. בעזרת עקרונות דוקטריניים כגון תפיסת הביטחון, אסטרטגיית צה"ל ומאפיינים של מערכות צבאיות מודרניות מוצג ניתוח מקיף של חוזקותיו וחולשותיו של המטוס. למרות ביקורת שכיחה בנוגע לעלות הגבוהה של הפרויקט, לביצועים ולתקלות של כלי הטיס, ניכר שהוא מתאים לדוקטרינה הישראלית בדגש על 'רגל ההרתעה' ועבור מלחמה כוללת. ה'אדיר' אמנם אינו מהווה תחליף לכלי טיס מופעלים מרחוק (כטמ"מ) ולהיבט הכמותי של כלי הטיס מהדור הרביעי, אך הוא עשוי לספק מענה איכותי לאתגרים הרבים הצפויים בזירתנו.

מילות מפתח : תפיסת הביטחון, אסטרטגיית צה"ל, מטוס ה'אדיר', בניין הכוח.

מבוא

באוגוסט 2010 החליט שר הביטחון דאז, אהוד ברק, לאמץ את המלצת צה"ל לרכישת ה-F-35 כמטוס הקרב העתידי של חיל האוויר. המטוס המתקרב בצעדי ענק לעבר מבצעייות בישראל צפוי להתמודד עם אתגרים מורכבים בשדה הקרב האזורי-עתידי: החל מעימותים צבאיים "חדשים" עם אויבים תת-מדינתיים,

אילן שקלרסקי הוא מתמחה לשעבר של המכון, בשלבי סיום לימודי תואר שני בתוכנית המחקרית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל-אביב. הכותב מבקש להודות לד"ר לירן ענתבי על הסיוע במחקר.

היברידיים ו"בלתי נראים", אשר התאימו עצמם לעידן הגלובליזציה, ועד טכנולוגיות מהפכניות בקרב צבאות מתקדמים שהצליחו לשנות בפועל את תפיסת הפעלת הכוח בעימותים צבאיים. מאז ההחלטה בשנת 2010 התחוללו בזירה התרחשויות רבות שעשויות היו להשפיע על תפיסת הביטחון של ישראל, ובעקבותיה על בניין הכוח. עם כל אלה ואולי בעקבותיהם הגיע למזרח התיכון מטוס מדור חמישי ראשון מסוגו – F-35 או בשמו העברי 'אדיר' – אשר עשוי לשרת את חיל האוויר בעשרות השנים הבאות. לאור זאת עולה השאלה: האם ה'אדיר' מתאים לתפיסת הביטחון של ישראל, ואם כן, באילו מובנים?

פרויקט ה'אדיר'

ה'אדיר' המכונה גם F-35 ו-JSF (Joint Strike Fighter) הוא מטוס קרב חמקן מדור חמישי (קיימים שלשה דגמים: A, B, C).¹ משרד הביטחון רכש מטוסים מדגם A ויוטמעו בהם יכולות ישראליות מתקדמות. נרכשו 33 מטוסים במחיר ממוצע של 110 מיליון דולר למטוס, ולאחרונה אישר הקבינט רכישת 17 מטוסים נוספים. בשל מחירו הגבוה זהו פרויקט הנשק העולמי היקר בהיסטוריה (עלותו הצפויה כ-1.5 טריליון דולר).²

זהו מטוס ייחודי ובעל טכנולוגיות חדישות ומתקדמות³ כגון יכולת הגנה עצמית איכותית, המתבססת על מבנה מטוס וחומרים חמקניים שהופכים את המטוס לדל שח"מ (שטח חתך מכ"ם) ומאפשרים לו לחמוק מגילוי מכ"ם. יתר על כן, למטוס מערכת הגנה עצמית אלקטרו-אופטית בעלת חיישנים איכותיים (Distributed Aperture System), המספקת לטייס מרחב הגנה והתרעה סביב המטוס מפני איונים, טילים ומטוסים, ומשפרת את המודעות למצב שלו (Situation awareness). יכולות היירוט (אוויר-אוויר) של ה'אדיר' גם הן מהטובות הקיימות בעולם: המטוס חזק בזכות מנוע F135 ומצויד במכ"ם AESA (Active Electronically Scanned Array), בעל יכולת נשיאה אינטגרטיבית של טילי אוויר-אוויר מונחי חום ומכ"ם מובילים AIM-9X (AMRAAM) וכוונת קסדה בעלת תצוגת 360 מעלות (HMDS). למטוס יש גם יכולות תקיפה (אוויר-קרקע) ייחודיות עקב היכולת לשאת מספר רב של סוגי חימוש מתקדמים, ולסגור מעגלי מודיעין לתקיפה באופן עצמאי.

תהליך בניין הכוח

לתהליך ההצטיידות חשיבות מרכזית בתהליך בניין הכוח, ובמקרה של צה"ל מדובר בתהליך רחב היקף מורכב במיוחד, משום שלמדינה חסר עומק אסטרטגי. על כן נדרש ממקבלי החלטות לקבוע את עקרונות בניין הכוח באופן שיתן מענה מיטבי למכלול האתגרים בזירות השונות. המשאבים אינם בלתי מוגבלים וצה"ל נדרש לקבל החלטות ולהעדיף הצטיידות מסוימת על פני אחרת, והלכה למעשה

לחשב סיכונים. לדוגמה, רכישה נוספת של משגרים וטילי מערכת 'כיפת ברזל' עשויה לתת מענה הגנתי משופר לעורף הישראלי, אך יחד עם זאת היא אינה משפרת כלל את יכולות ההתקפה של צה"ל, ולמעשה באה על חשבוננו. לסיכום, מצרף ההצטיידות הכוללת הוא החשוב.

התאמת ה'אדיר' לתפיסת הביטחון

מאמר זה מבקש לבחון את התאמתו של ה'אדיר' לתפיסת הביטחון הישראלית במאה ה-21. הפרמטרים לניתוח יתבססו על הדוקטרינה הביטחונית, אסטרטגיית צה"ל וסוגי העימותים האפשריים: הרתעה, התרעה, הגנה, עליונות טכנולוגית ומודיעינית, מערכה מוגבלת, מלחמה כוללת ומערכה בין מלחמות (מב"ם). כל אחד משבעת הקריטריונים לעיל ינותח לעומק תוך מבט ביקורתי על מטוס ה'אדיר', תרומתו ויכולתו. לאחר ניתוח כל פרמטר ירוכזו הממצאים ויסוכמו.

הרתעה

ההרתעה משפיעה על כוונות האויב ואלה ניזונות, בין היתר, מן היכולות היחסיות שלו. כלומר, עצם ההצטיידות הישראלית במטוס חמקן מדור חמישי משנה את המאזן האסטרטגי במזרח התיכון. כתוצאה מכך, חלק מהשחקנים עשויים לחשוב פעמיים לפני כניסה למערכה צבאית מול אויב עם יכולות חדשניות כמו אלה שמציג ה'אדיר'.

מי הנמען של אותה הרתעה אפשרית והאם מדובר בהרתעה כללית, או שהיא מוכוונת לשחקן מסוים? קיימת מורכבות מסוימת משום שישראל מסוגלת להתעצמות צבאית בטכנולוגיות מתקדמות וכלי טיס חדישים ללא כל השפעה על תופעת "המפגע הבודד"⁴. למשל. לא סביר שמפגע פוטנציאלי יתחשב ביכולות ה'אדיר' בעת ההחלטה לבצע פעולת טרור כזו או אחרת. למרות זאת, ארגון כמו חזבאללה שמעוניין לפגוע במטוסי קרב ישראליים עשוי להתחשב ביכולות החמקנות של ה'אדיר' בעת בחינת הכדאיות המערכתית לצאת לקרב. כמו כן, צבאות סדירים, המעטים שנותרו במזרח התיכון מאז פרוץ 'האביב הערבי' ופירוק מסגרות מדינתיות, צפויים להביא בחשבון יכולות של מטוסי דור חמישי של האויב. ללא צל של ספק – יעילות ההרתעה תלויה, בין היתר, בסוג האויב.

צבאות מדינותיים ומדינתיים למחצה הם נמענים מרכזיים של הרתעה זו, מכיוון שהם עלולים להתקל בפועל ביתרונותיו היחסיים של המטוס בשדה הקרב. לעומת זאת, ארגוני טרור, משמעותיים ככל שיהיו, עלולים להתעלם מעצם קיומו של ה'אדיר' משום שמלחמתם מראש אינה מתבצעת בשדה הקרב האווירי-טכנולוגי אלא בזה התודעתית, ומשום שמאזן ההרתעה הוא אחר עבורם. נטען בעבר כי הפעלת אסטרטגיה של הרתעה כלפי ארגוני טרור וישויות תת-מדינתיות כגון

חמאס ברצועת עזה מורכבת וקשה יותר לביצוע, בהשוואה להרתעה כלפי מדינות. אולם, ככל שארגון מתבסס ומתנהל בדומה למדינה עם אחריות כוללת כלפי האוכלוסייה (חזבאללה כדוגמה), גוברים סיכויי ההצלחה של ההרתעה.⁵ אם כך, ההרתעה הישראלית תתחזק, אך לא בהכרח כלפי כלל השחקנים.

בהווה ובעתיד הקרוב מאוד תהיה ישראל המדינה היחידה במזרח התיכון המצוידת במטוסי דור חמישי – נתון המספק יתרון איכותי בלעדי לישראל לעת עתה. למרות זאת, טורקיה צפויה לקבל מטוס F-35 ראשון כבר בשנת 2018, ובכוונתה להצטייד ב-100 מטוסים בעשור הקרוב.⁶ נוסף על כך, סביר שמדינות נוספות באזור ירכשו גם הן את המטוס בעתיד, ואם לא את ה-F-35, אזי כלי טיס דומה מדור חמישי אך מייצור אחר (Chengdu-J20 הסיני, Sukhoi T-50 הרוסי וכדומה). מטוסי קרב רוסיים וסיניים בדרך כלל נחותים מאלה האמריקאיים, אך אם יגיעו למדינות מסוימות כגון איראן, הם עלולים בהחלט להיות מאתגרים לישראל. לכן, גם כמות מטוסי ה'אדיר' שבידי ישראל משמעותית לחיזוק ההרתעה.

התרעה

המושג 'התרעה' מתייחס למאמצי קהילת המודיעין לזהות נכונה את כוונות היריב. בהתבסס על התפיסה הקלאסית של דוד בן-גוריון, התרעה נועדה בראש ובראשונה לספק לצה"ל את הזמן הנחוץ לו לגיוס מילואים במקרה הצורך. יחד עם זאת, בניגוד להתרעה הקלאסית שעוסקת בעיקר באיתור כוונות מלחמה, התרעה במאה ה-21, ב"תקופה השלישית" (מלחמות נגד "ארגונים" מאז שנות ה-90) לפי פרופסור יצחק בן-ישראל, נדרשת להתרכז גם בהשגת מודיעין מטרות נקודתי, כדי שניתן יהיה להפעיל את הכוח באופן מדויק ויעיל.⁷ אם כך, ההתרעה היא מודיעין למלחמה, מודיעין להגנה ומודיעין להתקפה.

מטוס ה'אדיר' הוא בעל מערכות מודיעין וחיישני גילוי מתקדמים המאפשרים מודיעין להתקפה, להתרעה טקטית ולאיסוף. הודות למערכות המתקדמות, טייסי המטוס החמקן יהיו מסוגלים לתקשר בצורה ישירה עם הבקרים הקרקעיים, לקרוא לסיוע, להכווין כוחות ולהתריע על איומים באופן מדויק בהרבה מהקיים בסל הכלים הנוכחי. לפי הגנרל נורת' (Gary L. North), המטוס הוא לא רק כלי טיס אלא מערכת אינטרנטית מעופפת, המסוגלת לקלוט נתונים רבים ומגוונים משדה הקרב ולספק תמונה מערכתית לשליטה, לכוחות הקרקעיים ולזרועות אחרות.⁸ תרומתו של ה'אדיר' להתרעה היא משמעותית למדי, אך נדרשת בה דייקנות. אין למטוס תרומות מהותיות לתפיסתו של בן-גוריון באשר להתרעה מפני מלחמה. כלומר, כלי הטיס לבדו יתקשה להתריע כי צבא כזה או אחר מתכוון למלחמה עם ישראל. אולם, ניתן להעריך כי התרעה מבצעית יכולה להתייעל בעידן ה'אדיר'

בזכות החיישנים והמעבדים המתקדמים שלו, ובכך לתרום להתרעה ב"תקופה השלישית" – השגת מודיעין מטרות נקודתי המאפשר הפעלת כוח אפקטיבית.

הגנה

הממד ההגנתי בתפיסת הביטחון של ישראל חדש ביחס לאחרים. בעבר העדיפו גורמי תכנון צבאי בישראל לפתח יכולות התקפיות גמישות כדי להתמודד עם איומים אסטרטגיים, ולא למקד מאמצים בהגנה. כיום ניכר שהגנה מהווה גורם מכריע עבור ביטחון המדינה, והנושא אף מובא בחשבון באופן מובהק בשיקולי מערכת הביטחון.

הספרות המקצועית ממקדת את מאמצי ההגנה אקטיבית, ובעיקר במערך ההגנה האווירית. אין זה מפתיע בהתחשב באופי העימותים, באסטרטגיית הלחימה של האויב ובאיום על העורף הישראלי כתוצאה מכך. בתחום ההגנה מפני טילים יהיה תפקידו של ה'אדיר' מזערי ביותר, אך בד בבד נדרשת זווית ראייה רחבה יותר. ההגנה אינה רק מפני טילים אלא גם ממטוסי אויב, כוחות קרקעיים, איומי סייבר ועוד. לאור זאת, תרומתו של ה'אדיר' להגנה נחלקת לשני נדבכים נפרדים אשר נותנים יחדיו את המענה השלם. ראשית, יכולות האוויר-אוויר של ה'אדיר' וחמקנותו יאפשרו למטוס לבצע באופן מיטבי את משימת הדגל של חיל האוויר – הגנת שמי המדינה מפני כלי טיס עוינים. במשימה זו עשויה חמקנותו של ה'אדיר' להוות יתרון, בעיקר בקרבות אוויר שמעבר לטווח ראייה (הוא עלול להיות נחות בקרבות צמודים – "Dogfights"). שנית, יכולות המודיעין של המטוס יאפשרו לו לסגור מעגלי תקיפה ולפגוע במשגרי רקטות, וכך למעשה לפגוע בהתקפה של היריב – וכתוצאה מכך לחזק את ההגנה הישראלית. לכן, תרומתו של ה'אדיר' להגנה ניכרת בהחלט.

עליונות טכנולוגית ומודיעינית

ישראל נוהגת להשקיע באיכות, כלומר בכוח האדם ובטכנולוגיה, על מנת להתגבר על פער הכמות. ה'אדיר' נוצר באופן מוצהר על מנת לספק לבעלי עליונות טכנולוגית כגון יכולות חמקנות, אוויר-אוויר ותקיפה, שעל פי מפרט המטוס כולן מן הטובות ביותר הקיימות כיום. האיומים האוויריים והקרקעיים על ישראל משתנים, וכמענה לכך נדרשת ישראל להימצא תמיד צעד אחד לפני אויביה. למעשה, העליונות הטכנולוגית היא זו שמאפשרת לכלי טיס בשדה הקרב החדש לבצע את משימותיו ביעילות. בזכות החמקנות, טילי אוויר-אוויר מתקדמים ומערכות ההגנה העצמיות של המטוס נחשב ה'אדיר' למטוס המקנה עליונות אווירית.

שילוב המערכות, החמקנות וביצועי המטוס הביאו לתוצאה המרשימה בתרגילים ובאימונים אמריקאיים: בתרגיל אחד "הופלו" עשרות מטוסים לעומת אפס נפילות

של חמקנים,⁹ ובתרגיל אחר "ריסקו" מטוסי F-35 את מטוסי F-15E שהתמודדו עמם.¹⁰ ניתן לראות מגמה ברורה שבה מטוסי חמקן מהדור החמישי עולים באופן חד-משמעי על יריביהם מהדור הרביעי בעליונות האווירית, אך לא רק בה. בהקשר של תקיפת מטרות קרקע מתאפשר למטוס, עקב חסינותו, להגיע לאזורים מאוימים ללא גילוי, ולתקוף מטרות בעזרת מודיעין איכותי הנאסף באופן עצמאי. כלומר, מדובר במטוס קרב המסוגל לבצע פעולות שעד הגעתו נדרשה לשם כך מערכת שלמה, אווירית וקרקעית.

מערכה מוגבלת

גישתה הנוכחית של ישראל לשימוש בכוח מול יריביה מתוארת לעתים באמצעות הביטוי "כיסוח הדשא" – מונח חדש בשפה האסטרטגית הישראלית, המשקף את ההנחה שלפיה ישראל נמצאת בסכסוך בלתי פתיר ומתמשך עם ישויות לא-מדינתיות המגלות כלפיה עוינות קיצונית.¹¹ תרומתו של ה'אדיר' למערכות מוגבלות יכולה לבוא לידי ביטוי בשני ממדים מרכזיים: ראשית, ביכולת לתקוף מטרות תוך הימנעות מגילוי. המטוס מסוגל לשאת שתי פצצות במשקל חצי טון, תוך שימור יכולת החמקנות שלו.¹² במתארים מסוימים כגון מערכה אפשרית מול חזבאללה בצפון, יכולת שהייה מעל אזור מאויים מסוגלת לשפר את אפקטיביות חיל האוויר, לצד החיסרון שכמות החימוש כמובן מוגבלת לנשיאה בתצורה חמקנית. שנית, מודיעין לתקיפה ולהתרעה, כפי שהורחב לגביו בסעיפים הקודמים, הכרחי במקרה של מערכה מוגבלת אשר הוודאות לגביה נמוכה. כל פיסת מודיעין, בין אם להגנה ובין אם להתקפה, היא מהותית בשלילת הישגים לאויב. המסקנות מצביעות על כך שה'אדיר' עשוי לתרום יכולות רלוונטיות במתאר מוגבל. עם זאת, אין מדובר ביכולות מהפכניות, כי הרי אופי העימות המוגבל והשיח האסטרטגי הסבוך המלווה אותו נשענים על יותר מיכולות בלבד. היכולות המבצעיות הן לאו דווקא הפער, אלא השילוב של הכוונות והיכולות של כל צד בעימות והדו-שיח האלים הנלווה לכך. לכן, תרומה מבצעית ייחודית לא בהכרח משנה את המאזן האסטרטגי במערכה המוגבלת.

מלחמה כוללת

מתאר הייחוס למערכה ישראלית נרחבת נכון לשנת 2017 מתייחס למתאר רב-זירתי ורב-ממדי מול ארגונים תת-מדינתיים, בלתי סדורים או סדורים למחצה אשר מקיפים את גבולותיה של ישראל, בדגש על הזירה הצפונית והאיום מארגון חזבאללה. ה'אדיר' מסוגל לתרום רבות במתאר רב-זירתי כולל. על פי מחקר שהתבצע עבור חיל האוויר האמריקאי בנוגע לשדה הקרב העתידי ואתגריו,¹³ ניכר שעליונות טכנולוגית אווירית תהיה הכרחית כדי לתת מענה לאתגרי המלחמה

העתידית. כמו כן, יכולת איסוף, עיבוד וניתוח אינטגרטיביים מהירים תידרש לקבלת החלטות מבצעיות בשדה הקרב המשתנה. בהתבסס על המחקר האמריקאי, ניתן לטעון כי ה'אדיר' מסוגל לתרום גם לחיל האוויר הישראלי במלחמות כוללות, בהווה ובעיקר בעתיד. הטכנולוגיות המיוחדות את האדיר הותאמו, בין השאר, לשדה קרב עתידי. לפיכך, ה'אדיר' מסוגל ליצור תפנית בכל הקשור ללוחמה אווירית במלחמה רחבה חסרת ודאות, והוא עשוי לשפר את סיכויי הניצחון.

מערכה בין מלחמות

לפי אסטרטגיית צה"ל, הסביבה האסטרטגית הבלתי יציבה, ריבוי השחקנים האזוריים והרתעה הדדית ממלחמה מובילים את ישראל לפעול מתחת לסף ההסלמה, במטרה להחליש את גורמי הכוח השליליים, לצמצם את התעצמות האויבים, ליצור תנאים מיטביים לניצחון במלחמה עתידית, ליצור לגיטימיות לפעולת ישראל ולשלול את הבסיס הלגיטימי לפעולת האויב – כל זאת על מנת להרחיק את המלחמה הבאה.¹⁴ חשוב במיוחד לפעול מתחת לסף ההסלמה, שכן ישראל מסוגלת לפגוע באויב גם ללא עזרת ה'אדיר'. פעולה מתחת לסף ההסלמה הופכת את המשימה למורכבת בהרבה.

היכולת החמקנית של ה'אדיר' לראות ולא להיראות עשויה לשפר את החשאיות, ועקב כך למזער חתימה ישראלית במבצעים עתידיים. בהקשר זה, יתרוננו הגדול של המטוס הוא בחמקנותו ובאינטגרציה של מערכות ניווט, איתור וזיהוי מטרות: מכ"ם המאפשר לקבל תמונה מדויקת של פני השטח, חסימת אמצעי הגנה של היריב ומגוון מערכות אלקטרו-אופטיות מקדמים את כשירותו של ה'אדיר' למבצעי תקיפה חשאיים. יתר על כן, המודיעין הוא נקודת חוזק של ה'אדיר', וגם הוא משמעותי ביותר בסגירת מעגל מודיעיני לתקיפה במשימות שהודאות לגביהן נמוכה. הודות ליכולות החמקניות, המודיעיניות, הטכנולוגיות והרשתיות, ה'אדיר' הוא מטוס מצוין למשימות מתחת לסף ההסלמה.

סיכום סעיפי הניתוח

כאשר מתבוננים בטבלה שלהלן לפי טורים ניכר כי התרומה המהותית ביותר של ה'אדיר' תהיה, ככל הנראה, במלחמה כוללת ובהרתעה. יתרונותיו היחסיים יבלטו במתאר רחב כאשר כל המחסומים המדינתיים יוסרו, ומעצם נוכחותו של המטוס בישראל כיחיד במינו בזירה (לעת עתה), תתחזק ההרתעה בעיני אויבים. התרומה השולית ביותר של ה'אדיר' היא במערכה מוגבלת. מוערך שיכולותיו הייחודיות לא יבואו לידי ביטוי במערכה מצומצמת ומוגבלת. לדוגמה, לו הייתה ישראל מצוידת בטייסת מטוסי 'אדיר' כבר בשנת 2014 במהלך מבצע 'צוק איתן', יש

להניח שהמטוס לא היה משנה את המערכה באופן ניכר. במלחמות אי-סימטריות מול גופי טרור באזורים אורבניים, נראה שתרומתו של ה'אדיר' לא תהיה מרחיקת לכת.

יכולות ה'אדיר' ותרומתו לרכיבי תפיסת הביטחון של ישראל

מב"ם	מלחמה כוללת	מערכה מוגבלת	הגנה	התרעה	הרתעה	סוג המערכה / תכונה של ה'אדיר'
x	✓	x	✓	x	✓	יכולות אוויר-אוויר
±	✓	x	x	x	✓	יכולות תקיפה
✓	✓	±	✓	✓	✓	יכולות טכנולוגיות ומודיעיניות
✓	✓	±	✓	x	✓	חמקנות

✓ = מענה איכותי ± = מענה בינוני x = מענה חסר

התרעה היא הרגל הנוספת בתפיסת הביטחון שתזכה למענה מצומצם באמצעות ה'אדיר'. היכולות הטכנולוגיות והמודיעיניות אכן מספקות התרעה טקטית במהלך קרב, לדוגמה – התרעה על הזזת סוללת טילי קרקע אוויר שהחלה לשדר, או איסוף מודיעין לתקיפה. למרות זאת, לאור העובדה ששאר היכולות של המטוס אינן נותנות מענה להתרעה ומכיוון שאין מדובר בהתרעה רחבה מפני מלחמה (לפי התפיסה הקלאסית), אזי המענה חלקי ביותר.

שני רכיבים נוספים בתפיסת הביטחון שנותחו הם הגנה ומב"ם, ולשניהם עתיד ה'אדיר' לתרום באופן בולט. בהיבט ההגנתי זכו רוב היכולות בציון גבוה. מחמקנות ועד טכנולוגיות איכותיות המקנות עליונות אווירית, ה'אדיר' ישפר את הגנת שמי המדינה של ישראל מפני רוב כלי הטיס. אף על פי כן, התרומה להגנה אקטיבית מפני נשק תלול מסלול רקטי היא שולית, והמענה הצפוי של ה'אדיר' לכך יהיה אך ורק בזיהוי משגר ותקיפתו (הישג מזערי ביחס לכמות הקנים ולעובדה שמדובר, ככל הנראה, בתקיפה תגובתית ולא מונעת).

המערכה בין המלחמות חשובה ביותר עבור ישראל. התוספת המשמעותית של ה'אדיר' בהיבט זה היא יכולת איסוף מודיעין על ידי מכלול החיישנים שברשותו, וטיסה חמקנית המאפשרת הוצאה לפועל של משימה ללא חשיפה. עם זאת, בהשוואה לכלי טיס אחרים מהדור הרביעי שברשות חיל האוויר הישראלי, יכולות התקיפה של ה'אדיר' במב"ם מעניקות לו יתרון בינוני בלבד ביחס לחלופות הקיימות.

ביקורת

שלוש ביקורות מרכזיות עולות מן הספרות. ראשית, נטען שמספר התקלות של המטוס אינו סביר ובגינן הוא נעשה בלתי כשיר מבחינה מבצעית. שנית, כתוצאה מכך שהמטוס נועד לבצע מגוון רחב של משימות על פי עקרון הרב-משימתיות, נטען שהוא איבד יכולות בסיסיות של מטוס קרב (עקב ניסיון להשיג יותר מדי), ובכך הפך נחות ביחס לחלופות בחלק מהתחומים. שלישית, המחיר של כל מטוס גבוה מאוד ובמקום זאת, לדוגמה, הוצע לרכוש אלפי כלי טיס מתקדמים המופעלים מרחוק.

במענה לביקורת הראשונה, נראה שאין מדובר בביקורת חריגה ביחס לפרויקטים מקבילים מן העבר, ויש להניח שהתקלות יתוקנו. ראוי להפנים כי מדובר בתהליך טבעי של הגעה למבצעיית. בהקשר זה, לדוגמה, האתר Defense News מזהיר לגבי כיסא המפלט של מטוס ה'אדיר' וטוען שביצועיו אינם מספקים עבור טייסים שמשקלם 47–62 קילוגרם (הדוחות מצביעים על 20 אחוזי סיכוי למוות בעת נטישה לבעלי משקל זה). הדוח חמור ללא צל של ספק, אך עם זאת יש להניח שהבעיה תתוקן, כי במטוסי קרב רבים היו בעיות בראשית דרכם. למשל, ב'בז' הישראלי (F-15A/B/C/D) היו בעיות בנטישה, וטייסים אף קיפחו את חייהם בתאונות נטישה לאורך השנים. אולם המערכת תוקנה בהמשך וכיום הבעיה נפתרה. בתגובה לביקורות פרסמה חברת לוקהיד-מרטיין בתקשורת כי למרות הבעיות העולות מדוחות שונים, 50 אלף שעות טיסה מוכיחות שאין כישלונות נוראיים או מאורעות רציניים בפיתוח פרויקט ה'אדיר', בניגוד למרבית הפרויקטים בעבר.^{15 16} הנקודה השנייה שעלתה בספרות מבקרת את היכולות הבסיסיות של ה'אדיר' בהשוואה למטוסי קרב מדור רביעי או דור 4.5. הטענה היא שמרוב ניסיונות לשכלל את כלי הטיס הוא איבד יכולות מפתח נדרשות בקרב. בעבר הביע טייס ניסוי של ה-F-35 חששות לגבי יכולתו בקרב אוויר צמוד, וזאת עקב יכולות התמרון הנחותות שלו ביחס למטוסי קרב זריזים יותר (דוגמת ה-F-16). הדילמה קיימת תמיד – בין טכנולוגיות מתקדמות ומערכות חדישות שבאופן טבעי מוסיפות משקל וגרר למטוסים, לבין "קלילות" ופשטות המאפשרות למטוס לתמרן בזריזות בקרבות אוויר צמודים. קיימת סבירות גבוהה לכך שבזירת המלחמה העתידית יהיו יכולות התמרון חשובות פחות בהשוואה לעליונות טכנולוגית ולחמקנות. העליונות האווירית של ה'אדיר' מיועדת להתמודדות עם איזמים אוויריים מטוח רחוק, כדי לא להגיע לקרבות אוויר צמודים המחייבים תמרונים חדים. אין הדבר שונה ממטוס ה'בז' (F-15A/B/C/D) המתמרן טוב יותר מה'רעם' (F-15I), שהוא דגם עוקב, וזאת משום שהתוספו לשני יכולות תקיפה אסטרטגיות ומערכות אוויריות ישראליות איכותיות. חילות אוויר מתבססים על מגוון רחב של כלים ויכולות, ואין מטוס אחד שמסוגל לנצח במערכה לבדו. המענה טמון בשילוביות

בין מערכים ואמצעים שונים לצורך התמודדות עם מכלול האיומים. מסיבה זו, בין השאר, כלי טיס מופעלים מרחוק ומטוסי דור 4.5 אינם תחליפים מספקים ל'אדיר'. הנקודה השלישית היא הנושא הפיננסי: הפרויקט אכן יקר מאוד ועל כך אין עוררין. מאז תחילת הפרויקט בשנת 2001 ועד עצם היום הזה זינק המחיר לכלי הטיס בכ-97 אחוזים.¹⁷ עם זאת, לפי האתר הרשמי של הפרויקט, ב-2013 נרשמה ירידה של 22 אחוזים בעלות התחזוקתית הצפויה ל-55 שנות תוכנית ה'אדיר'. בראייה ארוכת טווח הכוללת מחירי תחזוקה וחלפים, המחיר הצפוי סביר ביחס לחלופות. נוסף על כך, עלות מטוס בשנת 2018 שעתיד להימסר לקונה בשנת 2020 צפויה להיות כ-85 מיליון דולר.¹⁸

שתי הטענות האחרונות – הן בנוגע לעלויות והן בנוגע לשכלול המוגזם – אינן חדשות. מטוס ה-F-22 בלעדי לארצות-הברית ואיסור הקונגרס אינו מאפשר לייצאו. ה-F-22 (Raptor) הוא כיום מטוס הקרב הקטלני ביותר בעולם ("Most lethal fighter ever"¹⁹). למרות זאת, גם הוא ספג ביקורות קשות מצד מתנגדיו, אשר אינן שונות מאלה המופנות כלפי ה'אדיר'. בשנת 2013 פורסמה כתבה שבה מתוארת הביקורת ה"אבסורדית" כלפי ה'רפטור' שלפיה, למרות יכולותיו החמקניות והטכנולוגיות של המטוס ואף על פי שיש לו עליונות אווירית מלאה, נשמעו ביקורות בנוגע למחירו הגבוה ביחס ליכולתו המצומצמת (ביקורות זהות לאלה של ה'אדיר').²⁰

סיכום והמלצות

ה'אדיר' נרכש על ידי מדינת ישראל למטרות לוחמה בסביבה מורכבת, תוך ניצול יתרונותיו החמקניים והטכנולוגיים. הוא צפוי להשתלב בכלל משימות חיל האוויר ובכל זירות המלחמה כמטוס מוביל מסוגו בעולם, ולשם כך יידרש תהליך התאמה והסתגלות בכל הרמות. בחינה היסטורית מגלה כי מטוסי קרב לאו דווקא נלחמו בפועל במשימות שאליהן יועדו בתכנון המקורי בשלב הייצור, קל וחומר מטוסים שיוצרו בתקופת שלום. למשל, ניתן לזהות כיצד משימותיהם הקלאסיות של מטוסי F-16 ו-F-15 בתחום האוויר-אוויר איבדו משקל עם חלוף הזמן לטובת משימות תקיפה למיניהן. קשה לצפות כיצד יתרום ה'אדיר' במדויק, מכיוון שאיננו יודעים כיצד ייראו המלחמות העתידיות. ובכל זאת, על פי מומחי לוחמה אווירית הוא

על פי יכולותיו המתוכננות של ה'אדיר' וכן על פי תפיסת הביטחון, אסטרטגיית צה"ל וניתוח המלחמות האזוריות, תרומות עיקריות צפויות ל'אדיר' בניצחון במלחמה כוללת וברגל ההרתעה.

יהיה אחד מהכלים האוויריים המובילים בעולם בחמישים השנים הקרובות.²¹ מסתמן כי על פי יכולותיו המתוכננות של ה'אדיר' ובניסויים בפועל, וכן על פי תפיסת הביטחון, אסטרטגיית צה"ל וניתוח המלחמות האזוריות, תרומות עיקריות

צפויות ל'אדיר' בניצחון במלחמה כוללת וברגל ההרתעה. יתר על כן, תרומה בינונית-טובה צפויה לו במב"ם וברגל ההגנה. לעומת זאת, מסיבות שתוארו לעומק במסגרת מאמר זה, תרומה מועטה צפויה ל'אדיר' בתחומי ההתרעה והמערכה המוגבלת. במהלך הפרויקט התעוררו קשיים פיננסיים טכנולוגיים ורבים וכן דחיות בלוח הזמנים, ונותר רק לקוות שהוא יעמוד בכל דרישותיו כפי שמבטיחים היצרנים. כמו כן, חשוב לזכור שעל אף יתרונותיו של המטוס, אין הוא מהווה "תרופת פלא" לבעייתיה הביטחוניות של ישראל, ואת מרבית משימותיו ניתן לבצע באמצעות מטוסי דור רביעי.²² יחד עם זאת, המאמר ביקש להצביע על חידוש שעשוי להיות משמעותי בשדה הקרב, ועל אף הביקורות הרבות על הפרויקט, ה'אדיר' עשוי להוכיח שהוא ראוי בהחלט. מאחר שאין חלופה המסוגלת לספק מענה דומה לסוגיות הללו, ניתן לסכם כי החלטת שר הביטחון משנת 2010 לרכוש את ה'אדיר' אכן משרתת היטב את תפיסת הביטחון של ישראל.

הערות

- 1 דגם A – קונבנציונלי; דגם B – להמראה קצרה ולנחיתה אנכית; דגם C – לנושאות מטוסים.
- 2 עמי רוחקס דומבה, "מטוס האדיר הראשון של חיל האוויר", *Israel Defense*, ינואר 2016.
- 3 F-35 Lightning, "F-35 Capabilities: multi-mission capabilities for emerging global threats". <https://www.f35.com/about/capabilities>
- 4 "מפגע בודד" מתייחס לתופעת הטוריסטים היחידים שפועלים על דעת עצמם ובהשראת ארגוני טרור.
- 5 יאיר עברון ודוד סגיר, "הרתעה במקום הכרעה", *Ynet* דעות, אוגוסט, 2014.
- 6 Aerospace and Defense, "Turkey Expects First F-35 in 2018, Plans More Orders", *Reuters*, October 2016.
- 7 יצחק בן-ישראל, "ישראל והפלסטינים – הנחות יסוד לעדכון תפיסת הביטחון בעקבות 'צוק איתן'", **האומה, הבמה למחשבה לאומית, לתיעוד ולספרות** 195, עמ' 16.
- 8 Judah Ari Gross, "If the F-35 fighter jet is so awesome, why is it so hated?", *The Times of Israel*, April 2016, <http://www.timesofisrael.com/if-the-f-35-fighter-jet-is-so-awesome-why-is-it-so-hated/> (accessed September, 2016).
- 9 שי לוי, "החמקן החדש של ישראל הפגין ביצועים מרשימים בתרגיל ענק בארה"ב", *MAKO*, יוני 2015.
- 10 J. Trevicick, "The F-35 Stealth Fighter: The Ultimate Weapon or the Ultimate Bust", *The National Interest*, July, 2016.
- 11 אפרים ענבר ואיתן שמיר, **כיסוח הדשא – האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים בלתי פתירים**, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בראילן, עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 105, 2013, תקציר.
- 12 Robert Farley, "Will the F-35 Dominate the Skies?" *The National Interest*, December 2013.
- 13 **Air Superiority 2030 Flight Plan**, Enterprise Capability Collaboration Team, May 2016, pp. 6.

- 14 לשכת הרמטכ"ל, **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 20.
- Christain Davenport, "The F-35 Latest Problem: The Ejection Seat", *The Washington Post*, (October, 2015). <https://www.washingtonpost.com/news/checkpoint/wp/2015/10/23/the-f-35s-latest-problem-the-ejection-seat/> 15
- Judah Ari Gross, "If the F-35 fighter jet is so awesome, why is it so hated?", *The Times of Israel*, April, 2016 <http://www.timesofisrael.com/if-the-f-35-fighter-jet-is-so-awesome-why-is-it-so-hated/> 16
- Robert Farley, "Will the F-35 Dominate the Skies?", *The National Interest*, December 2013. 17
- F-35, "Producing, Operating and Supporting a 5th Generation Fighter", F-35 Lightning Official Website, <https://www.f35.com/about/fast-facts/cost> (accessed August 2016). 18
- Dario Leone, "These may be the only F-22's Achilles' heels", *The Aviationist*, September, 2014. 19
- Defense Industry Daily Staff, "F-22: Capabilities and Controversies", *Defense Industry Daily*, November, 2013. 20
- Robert Farley, "Will the F-35 Dominate the Skies?", *The National Interest*, December 2013. 21
- 22 יפתח שפיר, "מטוס ה-F-35: על הדבש ועל העוקץ", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 4, ינואר 2011.

עדכן אסטרטגי מקדם בברכה מאמרים של חוקרים ומומחים בנושאים הנוגעים ו/או משיקים לביטחון הלאומי של ישראל וכן בסוגיות אסטרטגיות שעניינן המזרח התיכון.

מאמר שיוגש למערכת כתב העת יחזיק עד 4000 מילים באנגלית / 3000 מילים בעברית, כולל הערות שוליים. יש לצרף למאמר תקציר בן 100 מילים.

המאמרים הנשלחים למערכת **עדכן אסטרטגי** יהיו מקוריים – כאלו שלא ראו אור בעבר ואינם נמצאים בבקרה בכתב עת אחר כלשהו.

המאמרים יישלחו בפורמט WORD לכתובת:
jcssmh@post.tau.ac.il

מאמרים הנשלחים לעיון, מבוקרים על ידי חברי מערכת כתב העת **עדכן אסטרטגי** ועל ידי קוראים מן החוץ.

**עדכן
אסטרטגי**